

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“

ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ

КАНДИДАТ:

М-р Локман Хебиби

**КРЕДИТЕН РИЗИК И УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТЕН РИЗИК ВО
ЗЕМЈИТЕ НА ТРАНЗИЦИЈА, СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

-докторски труд-

МЕНТОР:

Проф.д-р Љубе Трпески

Скопје, 2017

REPUBLIC OF MACEDONIA
SS.CYRIL AND METHODIUS UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS - SKOPJE

STUDENT:

Llokman Hebibi, Mr.Sc

**CREDIT RISK AND MANAGEMENT OF CREDIT RISK IN
TRANSITION COUNTRIES WITH SPECIAL FOCUS IN THE
REPUBLIC OF MACEDONIA**

(doctoral thesis)

MENTOR:

Ljube Trpeski, Ph.D.

SKOPJE, 2017

СОДРЖИНА

ЛИСТА НА СЛИКИ.....	6
ЛИСТА НА ГРАФИКОНИ	7
ЛИСТА НА ТАБЕЛИ	10
ЛИСТА НА ШЕМИ	13
СКРАТЕНИЦИ	14
АПСТРАКТ	15
ABSTRACT.....	16
КРЕДИТЕН РИЗИК И УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТЕН РИЗИК ВО ЗЕМЈИТЕ НА ТРАНЗИЦИЈА, СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	17
ВОВЕД	17
1.АКТУЕЛНОСТ НА ТЕМАТА	17
2.ПРЕДМЕТ И ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	19
3.ХИПОТЕЗИ	21
4.МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....	21
5. ПЛАН НА ПРЕЗЕНТИРАЊЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....	22
I. РАЗВОЈ, ОРГАНИЗАЦИЈА, ФУНКЦИИ И ЗНАЧЕЊЕ НА УПРАВУВАЊЕТО СО РИЗИЦИТЕ ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ	27
1. Детерминантните појави и управување со ризиците во банкарското работење	31
1.1.Конкуренција на пазарот на депозитите	32
1.2.Конкуренција на кредитниот пазар.....	33
1.3.Финансиски иновации во банкарски работи	35
1.4.Глобализација во банкарското работење - меѓународно банкарство	36
2.Организација и управување со ризиците во банкарското работење	37

2.1.Процес на управување со ризиците.....	38
2.2.Организација на управување со ризиците	41
3.Функција и значење на управувањето со ризиците во банкарското работење.....	42
3.1. Имплементација на стратегијата на управување со ризиците во банкарското работење.....	43
3.2. Детерминација на политиката на цените и развојот на конкурентните предности ...	44
3.3. Мерење на ризикот и на адекватноста на капиталот	45
II. РАЗЛИЧНИ АСПЕКТИ НА ИДЕНТИФИКАЦИЈА И КЛАСИФИКАЦИЈА НА РИЗИЦИТЕ ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ И УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИЦИТЕ.....	48
1. Класификација на ризиците во банкарското работење	49
2.Класификација според Базелскиот комитет за банкарска супервизија.....	54
3. CAMELS model (Моделот КАМЕЛС)	57
3.1.Основни модели на компонентите.....	58
3.2. Композитен рејтинг на банките и општи ставови.....	64
4.Квантитативно-аналитичката рампа за управување со ризикот во банкарството	66
4.1.Концептот на управување со активата и со пасивата во банките	67
4.2. Концептот на ризичните вредности.....	74
4.3. Концептот на ризикуваниот капитал (CaR).....	77
III. ИДЕНТИФИКУВАЊЕ, МЕРЕЊЕ И УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК.....	79
1.Идентификација на кредитен ризик.....	79
1.1.Ризикот од ненаплаќање	81
1.2. Ризикот од изложеност.....	83
1.3.Ризикот од додатни наплаќања.....	83
1.4.Идентификацијата на кредитниот ризик согласно со прописите на Народната банка на Македонија.....	85
1.5. Идентификација на кредитен ризик ревидирана во согласност со одредбите на овој договор со Базел	86

1.5.1. Стандарден пристап на кредитен ризик	90
2. Мерење кредитен ризик.....	97
2.1. Мерење ризик од ненаплата	97
2.2. Мерење ризик од изложеност	103
2.3. Мерење на ризикот од додатни неплаќања	105
2.4. Традиционалните модели на мерење кредитен ризик	107
2.4.1. Експертски системи	108
2.4.2. Рејтинг-системи	110
2.4.3. Кредитни системи scoring.....	114
2.5. Модерните модели за управување со кредитен ризик.....	117
2.5.1. J.P. Morgan Credit Metrics	119
3.Управување со кредитен ризик.....	129
3.1.Лимитен систем.....	131
3.2. Рангирање системи	130
3.3. Трансфер на кредитен ризик	132
3.4. Пример за управување со кредитниот ризик во UBS (УБС) банка	133
IV. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА НА РИЗИЦИТЕ ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ И УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТЕН РИЗИК ВО ЗЕМЈИТЕ НА ТРАНЗИЦИЈА	140
1.Кредитен ризик и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција.....	140
1.1 Структурна анализа на ризиците во банкарското управување со кредитниот ризик во Република Србија	148
1.2. Структурна анализа на ризиците во банкарското управување со кредитниот ризик во Република Албанија	153
1.3.Структурна анализа на ризиците во банкарското управување со кредитниот ризик во Република Косово	158

1.4.Показатели на изложеноста на кредитниот ризик	163
2.Ликвиден ризик во банкарскиот систем во земјите на транзиција	165
2.1. Лимити во управувањето со ризикот на ликвидност	171
2.2.Индекс на ликвидноста.....	173
2.3. Статистички методи.....	173
2.4. Извори на финансирање на банкарскиот систем	175
3.Валутен ризик во банкарскиот систем во земјите на транзиција	179
4.Посебни мерки на поддршка на банкарскиот систем во земјите на транзиција.....	181
4.1.Оптимално банкарско делување	183
V. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА НА РИЗИЦИТЕ ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	186
1. Кредитен ризик и управување со кредитен ризик во Република Македонија.....	186
1.2.Интелигентно управување со ризици.....	192
1.3.Последици поради игнорирање на управувањето со ризици	193
1.4. Квалитет на кредитното портфолио на банкарскиот систем	194
1.5. Изложеноста на кредитен ризик кај одделни групи банки	197
1.6. Показатели за изложеноста на кредитен ризик на секторот за правни и за физички лица.....	199
1.7. Кредитен ризик кон правни лица.....	203
1.8. Кредитен ризик кон физички лица	216
1.9. Структура и движење на задолженоста на домаќинствата	220
1.10.Валутна структура на изложеноста на кредитен ризик.....	229
1.11. Стрес-тест симулација за чувствителноста на банкарскиот систем од зголемувањето на ризичноста на кредитната изложеност	232
2. Ликвиден ризик во банкарскиот систем во Република Македонија	237
2.1.Динамика и состав на ликвидните средства.....	237

2.2.Ликвидни средства и показатели за ликвидноста на банкарскиот систем во Република Македонија.....	240
2.3.Ликвидноста по одделни групи банки и по поединечни банки.....	243
2.4.Извори на финансирање на банкарскиот систем	246
3. Валутен ризик во банкарскиот систем во Република Македонија	252
4. Ризик од промена на каматните стапки во портфолиото на банкарски активности.....	253
5.Ризик од несолвентност.....	257
5.1. Показатели за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем и ниво на ризичност на активностите.....	257
5.2. Показатели за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем	260
5.5.1.Сопствени средства и капитал потребен за покривање на ризиците во банкарското работење во Република Македонија.....	263
5.5.2.Движења и структура на капиталните барања и на слободниот капитал на банкарскиот систем.....	265
6. Направена анализа преку неколку показатели во поделни земји.....	269
 ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	 273
ЛИТЕРАТУРА	279

ЛИСТА НА СЛИКИ

Слика 1. Пирамида на ризик.....	39
Слика 2. Организациска структура на интерконекција.....	40
Слика 3. Главните ризици во банкарството.....	51
Слика 4. Дистрибуција на ризиците според ревидираниот договор.....	55
Слика 5. Прикажана вредност (VaR).....	76

ЛИСТА НА ГРАФИКОНИ

Графикон 1. Распределба на вредносна стапка од неплаќање кон рејтинг категории.....	99
Графикон 2. Променлива стапка на неплаќања со текот на времето.....	100
Графикон 3. Кумулативна стапка на неплаќање и нејзините движења во подолг временски период	101
Графикон 4. Различни облици на кредитна изложеност според време.....	104
Графикон 5. Споредба на дистрибуција за кредитни и за пазарни инструменти.....	125
Графикон 6. Регулаторен капитал во однос на ризичната актива, земјите од регионот.....	151
Графикон 7. Промена на учеството на проблематичните кредити во вкупните бруто-кредити.....	152
Графикон 8. Принос на капитал, земјите од регионот.....	154
Графикон 9. Опсервации на нето-потребните средства.....	174
Графикон 10. Одредување на веројатноста на нето-потребните средства.....	175
Графикон 11. Отписи во милиони денари.....	195
Графикон 12. Вкупната кредитна изложеност.....	198
Графикон 13. Годишна стапка на промена на кредитната изложеност според секторот.....	199
Графикон 14. Учеството на необезбедената изложеност во вкупната кредитна изложеност кон нефинансиски субјекти и кон одделни сектори.....	200

Графикон 15. Динамика на показателите за задолженоста на корпоративниот сектор.....	205
Графикон 16. Структура на задолженоста на корпоративниот сектор код домашниот банкарски систем и стапки на промена по одделни дејности	207
Графикон 17. Податоци по банка (во милиони денари).....	222
Графикон 18. Задолженост на домаќинствата кај банките според типот на кредитниот производ и според годишната промена.....	223
Графикон 19. Валутна структура на долгот по одделни кредитни производи.....	225
Графикон 20. Рочна структура на долгот на домаќинствата.....	226
Графикон 21. Структура на долгот на домаќинствата според типот на каматната стапка	228
Графикон 22. Валутна структура на нефункционалните кредити.....	230
Графикон 23. Вредноста на курсот на денарот во однос со швајцарски франк.....	232
Графикон 24. Приказ на стрес-тест на ликвидноста.....	235
Графикон 25. Ликвидни средства, структура и годишна стапка на раст.....	240
Графикон 26. Апсолутна и релативна годишна промена на ликвидните средства според валутата и структура на краткорочните депозити кај странски банки	241
Графикон 27. Структура на средствата и обврските на банките според нивната договорна преостаната рочност.....	242
Графикон 28. Сопственичка структура на обичните акции на банкарскиот систем....	249
Графикон 29. Пазарно учество на банките и стапка на пораст на активата според земјата на потекло на доминантниот странски акционер.....	250
Графикон 30. Структура и состојба на каматочувствителните средства и обврски, според типот на каматните стапки.....	256
Графикон 31. Стапка на адекватност на капиталот на крајот на 2015 година.....	261
Графикон 32. Стапка на адекватност на капиталот и учество на нето-нефункционалните кредити во сопствените средства за избрани, развиени и растечки економии во 2015 економии.....	262

Графикон 33. Структура на годишните промени на сопствените средства	264
Графикон 34. Износ и структура на капиталните барања за покривање на кредитниот ризик, според категории на изложеност	266
Графикон бр 35. Учеството на NPL,ROA,ROE и адекватноста на капиталот на банкарските системи во одделни земји,2015 година	269
Графикон бр 36. Каматни стапки и учеството на странскиот капитал во одделни земји од регионите, 2015 година.....	271

ЛИСТА НА ТАБЕЛИ

Табела 1. Односот меѓу ризикот и функциите.....	42
Табела 2. Процена на рејтинг преку моделот CAMELS.....	63
Табела 3.Управувањето со рочната структура на средствата и обврските на банките.....	70
Табела 4.Управување со каматната стапка,чувствителната актива и пасива на банката.....	72
Табела 5. Пондери за ризик на побарувања од централните банки.....	93
Табела 6. Алтернативен метод на процена на ризик на пондерот за побарувањата од централните банки.....	93
Табела 7.Опција 1 пондери за ризик за побарувања од банки.....	95
Табела 8.Опција 2 пондери за ризик за побарувања од банки.....	95
Табела 9.Пондери за ризик за побарувањата од корпорации.....	96
Табела 10.Годишна стапка за различни рејтинг-категории.....	99
Табела 11.Прикажана едноставна матрица на транзиција.....	102
Табела 12.Оригинална рејтинг-скалата ОСС.....	111
Табела 13. Сегашни рејтинг-скали според ОСС.....	112
Табела 14. Дводимензионални систем за рангирање.....	113
Табела 15. Едногодишна транзициска матрица (%).....	122

Табела 16.Пример за една година што следува според категориите на кредитен рејтинг (%).....	123
Табела 17.Вредноста на кредити на крајот на период од една година под влијание на различни рејтинзи на кредитопримачи рангирано во категоријата на VVV.....	125
Табела 18. Калкулација на VaR за кредити VVV.....	127
Табела 19.Поделба и видови на ризици според класифицирање од UBS.....	136
Табела 20.Интерна рејтинг-скала на UBS.....	138
Табела 21.Удел на кредити, депозити и хартии од вредност (HOV) во билансот на банкарските системи во земјите во транзиција.....	167
Табела 22.Учество на странскиот капитал во сопственичката структура на банките на наведените земји.....	177
Табела 23. Максималната изложеност на кредитниот ризик по видови средства.....	191
Табела 24. Вкупната кредитна изложеност.....	197
Табела 25. Пресметана исправка на вредноста и посебна резерва.....	198
Табела 26. Податоци по банка (во милиони денари).....	221
Табела 27.Валутна структура на активата и на пасивата со валутна компонента	231
Табела 28.Стрес-тест на ликвидноста.....	235
Табела 29.Показател за ликвидноста по одделни групи банки.....	245
Табела30.Структура на вкупните средства во финансискиот сектор на Република Македонија	247
Табела 31. Стапка на адекватност на капиталот на крајот на 2015 година.....	261

Табела 32. Учество на нефункционалните кредити NPL, стапките на поврат на активата и на капиталот ROA и ROE, адекватноста на капиталот во одделни земји со состојбата во 2015 година..... 269

Табела 33. Каматните стапки на депозити и кредити и учеството на странскиот капитал во банкарската структура во одделни земји со состојбата во 2015 година..... 271

ЛИСТА НА ШЕМИ

Шема 1. Компоненти на кредитен ризик.....	80
Шема 2. Корелација на интерен рејтинг, екстерен рејтинг и статистика од неплаќање.....	98
Шема 3. Одредување на сегашната и на идната изложеност.....	103
Шема 4. Движење на кредитниот ризик преку дополнителна наплата.....	106
Шема 5. Изложеноста од загубата во случај на неисполнување на обврските (Loss Given Default).....	107
Шема 6. Рамка за управување со ризиците на банката.....	147
Шема 7. Процес на мерење и следење на ризикот на ликвидноста.....	169
Шема 8. Проширен концепт на управувањето со ризик.....	190
Рамка 1. Групирање на средствата според степенот на ризичност.....	187

СКРАТЕНИЦИ

CD – Certificate of Deposit

MMDA – Money Market Deposit

FTP – Funds transfer Pricing

CA – Capital Allocation system

ALM – Asset and Liability Management

CAMELS – (Capital Adequacy, Asset quality, Management quality, Earning, Sensitivity)

VaR – Value at Risk

CaR – Capital at Risk

EL – Expected Loss

LGD – Loss Given Default

CCF – Credit Conversion Factor

PD-Credit Conversion Factor

PD – Probability of Default

IRB – Internal Ratings Based Approach

PF – Projekt Finance

NBRM – Народна банка на Република Македонија

UBS- Union Banks of Switzerland

LaR – Liquidity at risk

ROA – Return on assets

ROE – Return on equity

ALCO – Asset Liability Management Committee

НБС – Народна банка на Србија

ЦБА – Централна банка на Албанија

ЦБК – Централна банка на Косово

Кредитен ризик и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција, со посебен осврт на Република Македонија

АПСТРАКТ

Проблемот со кредитниот ризик и менаџирање со него, особено во земјите кои излегоа од поранешниот концепт на т.н. планска и договорна економија, стана многу актуелно прашање посебно во сиот овој т.н. транзициски период.

Се разбира, некои земји од Источниот и од Југоисточниот блок на Европа успеаја побргу да ги надминат разните предизвици од социоекономската сфера, додека другите, поради специфичните социоекономски услови сè уште се наоѓаат во оваа фаза. Во брзото надминување на споменатите предизвици, генерално, голема улога одиграа разните финансиски институции од кои најголем товар во овој период падна на банкарските институции. Споменатите институции во своите секојдневни активности во текот на транзицискиот период се соочуваат со разни предизвици и бариери кои беа од објективна и од субјективна природа. Токму и овој докторски труд во центарот на своите анализи и поставени тези ги има кредитниот ризик и можностите за управување со него, особено во Република Македонија.

Како што споменавме погоре, во своето финансиско работење банките се соочуваат со различни видови финансиски и нефинансиски ризици, како што се – кредитниот ризик, ликвидниот ризик, ценовниот ризик, оперативниот ризик, ризикот на девизниот курс и др., кои, мора да споменеме, се во корелација едни со други. Токму од овие причини менаџментот на банките е одговорен за изнаоѓање форми и методи за перманентно идентификување, мерење како и следење и целосна контрола за преземање и за соочување со каков и да било деловен ризик.

Да напоменеме дека во рамките на трудов ќе биде опфатена и една поширока анализа на потенцијалните извори на кредитниот ризик со посебен акцент врз искуството на земјите во транзиција и земјите во развој, се разбира вклучувајќи ја и Република Македонија.

Врз основа на досега изложеното можеме да кажеме дека со глобалните процеси на финансиските и на банкарските пазари во светот, проблемот околу високата конкуренција меѓу комерцијалните банки и другите финансиски институции, намалувањето на деловните бариери од аспект на меѓународните трансфери на банките како и другите бизнис трендови, банките се обврзани во вакви глобални деловни констелации да обезбедуваат добивка во својата работа.

Клучни зборови: банкарство, кредитен ризик, транзиција, управување, конкуренција и др.

CREDIT RISK AND MANAGEMENT OF CREDIT RISK IN TRANSITION COUNTRIES WITH SPECIAL FOCUS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

ABSTRACT

The problem with credit risk and managing of credit risk in the countries that emerged from the former concept on the so-called planning and contracting economy has become a very topical issue, especially in this so-called transition period.

Some countries in the Eastern and South-Eastern Europe managed to quickly overcome the various challenges of socio-economic sphere, while others, for the specific socio-economic conditions are still in this phase. In the rapid overcoming of the mentioned challenges, generally, the financial institutions played a major role from which the greatest burden in this period fell over the banking institutions. The aforementioned institutions, in their daily activities during the transition period, faced with various challenges and barriers that were of objective and subjective nature. Therefore, this doctoral work at the center of its analysis has placed the credit risk and the opportunities of managing the same, especially the one in the Republic of Macedonia.

As mentioned above, in their financial operations, the banks face with different types of financial and non-financial risks, such as: credit risk, liquidating risk, price risk, operational risk, the risk of the exchange rate and so on, from which, it has to be mentioned that each of these risks are in correlation to each other. Because of this, the bank management are obliged to find forms and methods of permanently identifying, measuring, monitoring and the total controlling to undertake and face any potential business risk.

It is of great importance to be mentioned that this doctoral work would encompass a broader analysis of potential sources of credit risk with particular emphasis on the experience of countries in transition and developing countries including the Republic of Macedonia too.

Based on the so far outlined description, it could be stated that with global processes of financial and currency markets in the world, the problem of high competition among the commercial banks and other institutions, the reduction of business barriers in terms of international transfer of banks and other business trends, the banks are required in such global business constellations to provide profit in their work.

Keywords: Banking, Credit Risk, Transition, Management, Competition.

КРЕДИТЕН РИЗИК И УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТЕН РИЗИК ВО ЗЕМЈИТЕ НА ТРАНЗИЦИЈА, СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ВОВЕД

1. АКТУЕЛНОСТ НА ТЕМАТА

При процесот на дерегулација на финансискиот и на банкарскиот пазар во светот, конкуренцијата меѓу комерцијалните банки и други финансиски институции, намалувањето на бариерите за меѓународни банкарски трансфери и други трендови кои се присутни во современото банкарство, банките се принудени да реализираат профит во конкурентни односи во согласност со пазарните принципи. Оваа ориентација значи прилагодување на деловната филозофија на банката во нови услови, дизајнот на деловната политика на нова основа и промена на стратегијата, оперативно управување.

Поранешната класичната улога на банките чија суштина е во прибирање депозити и давање кредити, претрпе значителни промени во насока на диверзификација на банкарски активности и услуги, особено на оние кои спаѓаат во категоријата на своите работни активности кои се вршат во сопствено име и на сопствена сметка.

Кредитите претставуваат едни од најзначајни поттикнувачи на економскиот пораст и развој на една земја. Кредитниот ризик е предмет на интересирање и индиректно регулирање на монетарните власти, зависен е од состојбата на меѓународните финансиски пазари, ризикот иманентен за самата земја во која се пласира кредитот и особено е зависен од понудата на слободни парични средства во земјата, односно од штедењето.

Во услови на пазарот кој преовладува во целокупната економската сфера, потребно е да се развие конкурентен односот меѓу банките, преку нивно диференцирање во однос на перформанси и профитабилност. Во основа разликуваме: цена на конкуренција и продуктивна конкуренција.

Цената на конкуренцијата е поврзана со формирањето на пазарните каматни стапки, со одредувањето на структурата на каматните стапки и на каматните добивки. Друг аспект на конкуренцијата е продуктивна конкуренција или конкуренција во врска со услугите на банките, финансиските иновации и со финансиски инструменти кои порано не биле познати.

Оваа понуда е во корелација со организациски, технолошки и со кадровски ресурси на некои банки и сето тоа директно зависи од степенот на развој на електронската трговија и на телекомуникациските врски со банкарството и со финансиските пазари. Во согласност со трендовите што веќе ги споменавме, може да се заклучи дека банките добија многу широк простор за регулирање на пазарот и можност за остварување профит, но од друга страна, тие стануваат сè повеќе изложени на ризик.

Целтана овој труд е да се истакне дека со развојот на инструменти, нови техники и стратегии, нови банкарски производни финансиски деривати, листата на ризици со кои се соочуваат банките постојано се проширува, така што банкарското работење станува сè поризично и неопходно е да се минимизира ризикот.

Клучна улога во овој напор е „управување со ризикот“ чија работа е да се поддржи успешното извршување на стратешките цели и задачата на банката.

Во овој труд се посочуваат главните ризици кои се соочуваат банките. Како што е наведено, најважни се: кредитниот ризик, оперативниот ризик, ликвидниот ризик, ценовниот ризик, кои мора да напоменеме се во корелација едни со други.

Во овој труд ќе бидат истакнати овие ризици, факторите на нивното потекло, начинот на мерење и управување со ризиците, како и потребата за развој на информациски системи во функција на управување со овие ризици.

Овој труд се занимава со прашањата на управување и контрола на ризикот кои можат да произлезат во банките.

Финансиска криза им наштети на сите финансиски системи и ни покажа дека секоја несериозност, во смисла на тоа дека ако не се испратени знаци кои укажуваат на можно нарушување, може да биде скапа за вкупниот финансиски систем на една земја.

Сега, доколку поединечно вршиме анализа на состојбата на овие фактори во земјите во развој и во транзициските економии, ќе заклучиме дека токму тие ризици во банкарскиот сектор во најголема мерка се неповолни и делуваат ограничувачки на расположливите кредити, а со тоа и на кредитниот систем во една земја. Тука секако е вклучена и Република Македонија, која исто така припаѓа во група на земји со неповолни

услови за создавање интерни сопствени средства од штедење на населението и на стопанските субјекти кои се поврзани со кредитирање и со каматната цена на кредитите.

Имајќи ги предвид економската состојба во Република Македонија и економската состојба во која се наоѓаат земјите во развој и транзиција, станува јасно дека ним им недостасуваат евтини и достапни кредити.

Преку овој труд се нагласува важноста на ризикот од ликвидноста, бидејќи тој е еден од водечките финансиски ризици во банкарството. И управувањето со ликвидносниот ризик е дел од стратегијата за управување со други ризици, или колку банките во целина се изложени на ризик, со оглед на причинско-последичната врска меѓу синхронизираното дејствување на различни видови ризици.

Покрај тоа, во трудот посебно ќе бидат опфатени одредени видови ризици, при што ќе се укаже на нивните опасности, методите на создавање, како и на мерките за нивното спречување и (ако веќе се случуваат) мерките за нивното надминување.

2. ПРЕДМЕТ И ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Целта на оваа докторска дисертација е да придонесе кон доказите за опасностите од кредитниот ризик, имајќи го предвид фактот дека спаѓаме меѓу земјите во транзиција, а преку анализа на искуството стекнато во изминатиов период во Република Македонија сметаме дека ќе дадеме придонес за создавање на најдобриот начин за обезбедување кредити и за намалување на ризикот кој е иманентен од кредитите.

Најзначајниот ризик со кој се соочуваат банките во Република Македонија е кредитниот ризик. Класичните банкарски функции во услови на неразвиеност на другите финансиски инструменти доминираат во работењето на банките.

Поради сè уште недоволно изградените кредитни политики, процедури и практики, состојбите во македонското стопанство, како и поради екстерните шокови кои се случуваат на македонската економија, кредитниот ризик инволвиран во банките е изразито висок.

Можен значаен аспект на истражувањето на овој труд ќе бидат анализа на перформансите на кредитното портфолио, квантифицирањето на низа показатели за идентификација на пласманите на банките кои носат повисок степен на ризичност и детерминираат неповолни перформанси на нивниот севкупен ризичен профил со свое неповолно влијание врз ликвидноста и солвентната позиција на банките.

Под кредитен ризик се подразбира ризик од загуба за банката, поради неможноста нејзиниот клиент да ги измири своите обврски кон банката, во договорениот износ или во договорените рокови.

Во услови на глобалната криза очекувано е ликвидноста на компаниите и населението да се намали, па оттука и да се влоши наплатата, но македонските банки и во услови на најдлабоката криза докажаа дека можат да се справат со цикличното зголемување на нефункционалните кредити.

Меѓутоа, нивото на лоши кредити постојано се зголемува, така што се проценува дека банките сè повеќе ќе се соочуваат со ситуација кога ќе треба да ги реализираат хипотеките со кои се обезбедени кредитите како единствен начин за наплата на побарувањата.

Во процесот на финансиско работење банки се соочуваат со различни видови финансиски и нефинансиски ризици како што се: кредитниот ризик, ризикот на девизниот курс, ликвидниот ризик, ценовниот ризик, оперативниот ризик и др. Различните типови ризик се високо зависни едни од други, така што ако се појави ризик во еден случај тој ќе изврши влијание врз другите видови ризици. Затоа, банкарски менаџмент е од големо значење за постојано подобрување на способноста за идентификување, мерење, следење и за целосна контрола за преземање некаков ризик од банката.

Во рамките на овој труд ќе биде извршена анализа на значајните извори на кредитниот ризик. Посебен акцент ќе биде ставен на стекнатото искуството од земјите во развој и од транзициските економии, вклучувајќи ја тука и Република Македонија.

Опфатената проблематика како и дефинираните цели во трудот се генерирани од следниве хипотези:

3.ХИПОТЕЗИ

X1:Изложеноста на банките од аспект на нивната ликвидност, влијанието на главните фактори на ризикот : кредитниот ризик, оперативниот ризик,ценовниот ризик, ликвидниот ризик и др.

X2: Зависноста на кредитниот ризик од понудата и од побарувањата на слободните пазарни средства (штедењето во Република Македонија).

X3: Зависноста на кредитниот ризик во Република Македонија од состојбата на меѓународните финансиски пазари.

X4: Можностите за прилагодување на банките кон современите предизвици на електронското работење

Работата на трудот ќе се организира врз основа на оцените и на претпоставки.

4.МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Материјалите кои селективно се одбрани за изработка на овој труд беа избрани преку официјалните извештаи од банките во Република Македонија. За потребите на докторскава дисертација се обезбедени и официјални материјали, билтени, издадени од Народна банка и од други финансиски институции.

Во овој труд ќе бидат користени повеќе научни методи, техники на истражување и инструменти кои овозможуваат:

- 1.Дескриптивен пристап
- 2.Аналитички пристап на оваа дисертација

Дескриптивниот инструмент ќе опфати и институционален пристап кој е фокусиран на опишување на структурата и работењето на банките. Во рамките на дескриптивниот пристап од авторот ќе бидат користени две методи:

- а) метод на опис

б) компаративен метод

Со аналитичкиот пристап се става акцент на истражување на причините за економските појави и процеси и формирањето на нивната меѓузависност. Аналитичкиот пристап во основа може да биде:

а) квалитативен

б) квантитативен

Во овој труд ќе бидат користени квалитетни примени на економската анализа со помош на две методи:

а) историски метод

б) дедуктивен метод - приод од општото кон поединечното (односно, пристапот - „од врвот, па надолу“).

Во трудот ќе бидат користени и математички и статистички методи и студискиот метод „случај“, кој вклучува конкретна бизнис-анализа на случај (ситуација), на пример: анализа на хипотетичко портфолио-кредитирање.

5. ПЛАН НА ПРЕЗЕНТИРАЊЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во воведот ќе бидат образложени актуелноста и значењето на проблематиката која што е предмет на истражувањата во докторската дисертација, целта и предметот на истражувањето и применетата методологија.

Целта на првата глава од трудот, насловена како *Развој, организација, функции и значење на управувањето со ризиците во банкарското работење* е да се даде целосна слика на појавата на управување со ризик во банкарското работење, прикажана со детерминанти кои имаат најзначајно влијание врз развојот на овој сегмент во банкарскиот бизнис во втората половина на 20. век, па сè до денес, што, пред сè, се одразува на зголемената конкуренција во депозитите, кредитите, платниот промет, финансиските

иновации, промените во регулаторните правила и глобализацијата на банкарскиот бизнис, односно појавата и развојот на меѓународно банкарство.

Организациското позиционирање на функциите на управување со ризикот во банките е прикажано со пирамидата на ризикот, која го покажува интегритетот на управувањето со ризикот и диверзификационите ефекти на различни нивоа на хиерархијата на финансиските институции, како и трансфер-системот на трошоците, изворите на капиталот, распределба на системите кои служат на целите на глобалните институции за трансфер на директна оперативна активност на вработените, при што се воспоставуваат повратни информации за имплементација и можни закани за во иднина.

Основните функции и значењето на управувањето со ризикот во банкарските функции се обезбедуваат преку стратешко планирање, донесување бизнис (оперативни) одлуки, одредување на цената (бизнис-политика), развој на конкурентна предност и развојот на техниките за мерење ризик и адекватноста на капиталот, со цел да се изврши следење и контрола на финансирањето на потенцијалните загуби кои можат да произлезат како производ на банкарското работење.

Втората глава која носи наслов *Различни аспекти на идентификација и класификација на ризиците во банкарското работење и управување со ризиците* е посветена на различни аспекти на идентификација и класификација на ризикот во банкарскиот бизнис, како и на презентација на клучните концепти на модерното управување со ризикот. Основна поделба на ризиците во банкарското работење се врши според класификацијата дадена од Здружението на банкарството за Централна и Источна Европа (BACEE) и според класификацијата на ризикот според Базелскиот комитет за банкарска супервизија (БИС). Прикажан е единствен систем за рангирање на банките CAMELS system, со користење на централната банка и на други регулаторни институции за да се процени и да се утврди општата состојба на банките и на финансискиот систем во целина. Современиот начин на управување со ризикот во банкарскиот бизнис е прикажан од клучните концепти на управување со ризикот. Тоа се концепти на управување со средствата и обврските (ALM), ризични вредности (VaR) и концептот - ризичен капитал. Секој од овие три концепта е дел на унифициран систем на управување со ризикот во банкарството. Во овој поглед, интегриран мониторинг, портфолио на средствата и

обврските и координирани одлуки во однос на ресурси и буџетирање се вршат преку функцијата АЛМ како стратешка менаџмент функција во банките. Вредноста изложена на ризик (VaR) е концепт за утврдување на максималниот износ на потенцијални загуби што може да се очекува во мал број можни случаи, која служи за определување на неочекувана загуба и за формирање соодветни извори за нивно покривање. За таа цел се разви концептот на капиталот кој треба да обезбеди соодветно ниво на квантитативниот економски капитал, како крајна заштита на банкарската несолвентност.

Во рамките на третиот дел на овој труд, насловен како *Идентификување, мерење и управување со кредитниот ризик*, е опфатен процесот на управување со кредитниот ризик. Во одделни поглавја е дадена самостојна работа на идентификување, мерење и на управување со кредитниот ризик. Идентификацијата на кредитниот ризик може да се направи на неколку начини, но основниот начин е преку теоретскиот дефект на кредитниот ризик на неговите главни компоненти, односно стандардниот ризик, ризикот на експозицијата и ризикот од следните обвиненија. Сите три компоненти влијаат врз идентификацијата на кредитниот ризик како загуба во случај на неисполнување на обврските. Беше изведена и идентификација на кредитниот ризик согласно со прописите на Народната банка на Македонија и на одредбите на Ревидираниот договорот од Базел. Во овој дел се прикажани основните методи за мерење на кредитниот ризик, за разлика од традиционалните методи (експертски системи, системи на рангирање и кредитни поен-системи) и од напредните системи за мерење на кредитниот ризик J. P. Morgan CreditMetrics. Прикажаниот систем Кредит метрикс на J. П. Морган е само еден од современите методи на управување со кредитниот ризик кои се применуваат во денешниот свет и се базираат на концептот на ВаР и на теоретските претпоставки - портфолио на управување со кредитниот ризик на овие простори. Само управувањето со кредитниот ризик се објаснува со системот на границите, рејтинг-системите и кредитните рејтинг-миграциони постапки со практичен пример за управување со кредитниот ризик од UBS, банката на Швајцарија.

Четвртиот дел на овој труд е *Структурна анализа на ризиците во банкарското работење и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција*. Оваа глава ги опфаќа финансиските системи воземјите на транзицијасо мерењеи следење на ризикот како:

кредитен ризик и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција, показатели за изложеноста на кредитен ризик во земјите на транзиција како и валутната структура на изложеноста на кредитниот ризик. Во овој дел на трудот ќе биде истакнат и ликвидниот ризик во банкарските системи во земјите на транзиција со изворите на финансирање на банкарскиот систем во овие земји.

Имајќи ја предвид економската состојба во која се наоѓаат земјите во развој и транзиција, станува јасно дека им недостасуваат евтини и достапни кредити.

Можен значаен аспект на анализа на овој дел од трудот ќе биде анализа на перформансите на кредитното портфолио, квантифицирањето на низа показатели за идентификација на пласманите на банките кои носат повисок степен на ризичност и детерминираат неповолни перформанси на нивниот севкупен ризичен профил со свое неповолно влијание врз ликвидноста и врз солвентната позиција, како и валутен ризик во банките во земјите на развојот.

Структурна анализа на ризиците во банкарското работење во Република Македонија е петтата глава во којасе опфатени следниве прашања: видови и функции на капитал во финансиски институции, како и прашањата на солвентноста на банките и финансиските системи на земјите со мерење и преку следење на ризикот, како што се: ризикуван капитал и адекватност на капиталот. Зачувувањето на солвентноста, ликвидноста, осигурувањето и стабилноста на финансискиот систем, како и зголемувањето на ефикасноста на банкарскиот систем се главните цели на централните банки и на меѓународните регулаторни институции. Оваа точка на идентификација на структурата на капиталот на банките во Република Македонија е основа за регулирање и за континуирано следење на нивоата на капитал и на адекватноста на капиталните партиции.

Во овој последен дел од трудот ќе бидат истакнати структурната анализа на ризиците од банкарското работење во Република Македонија, кредитниот ризик и управувањето со кредитниот ризик во Република Македонија, квалитетот на кредитното портфолио на банкарскиот систем, изложеноста на кредитниот ризик кај одделни групи на банкарски показатели за изложеноста на кредитниот ризик кон секторот за правни и физички лица.

Исто така, ќе бидат истакнати и ликвидниот ризик во банкарскиот систем во Република Македонија, ликвидната актива и показателите за ликвидноста на банкарскиот систем и валутниот ризик во банкарството на Република Македонија.

РАЗВОЈ, ОРГАНИЗАЦИЈА, ФУНКЦИИ И ЗНАЧЕЊЕ НА УПРАВУВАЊЕТО СО РИЗИЦИТЕ ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ

Како дисциплина, управувањето со ризик (risk management) во банкарскиот бизнис е понова и еволуираше од бизнис-осигурувањето на имотот, како и со традиционалните методи на осигурување кои ефикасно и економично може да ги решат проблемите на деловен ризик. Роуз и Хадгинс¹ сметаат дека управувањето со ризик е дел на деловната политика на банката, а соодветно на тоа, тие го дефинираат како функција на ризик за осигурување на банката, која вклучува сет на следниве активности:

(1) идентификување ризик за сите категории на средства и процена на потенцијалните загуби;

(2) процена на ризикот, кој вклучува мерење и анализа на загубите во минатото, со цел да се проценат варијаблите кои ќе влијаат во промените во иднина;

(3) контрола на ризикот, во смисла на намалување или на елиминирање на ризикот од загуби со примена на сите видови поддршка;

(4) финансиски ризици со обезбедување резерви, вклучувајќи осигурување и

(5) развој на административни техники и употребата на стручно знаење.

Стручната литература има сличен поглед на современиот концепт на централното банкарство ина управувањето со ризици. Според Ќировиќ², управувањето со ризикот е процес кој ги вклучува следниве компоненти:

(1) соодветна евалуација на кредит и пазарни ризици;

(2) наплаќање по цена-ризик со соодветни банкарски услуги;

(3) распределба на ризикот во цената на резервите и на капиталот;

(4) покривање на очекуваните ризици од акционерскиот капитал на банката;

---

¹Rose P.& Hudgins S., (2005), *Bankarski menadžment i finansijske usluge*, Data status, Beograd

²Ќировиќ,М.(2001). *Банкарство*, Bridge Company, Белград.

(5) покривање на неочекуваните ризици од акционерскиот капитал;

(6) создавање економски капитал на банката, која е приспособена за ризик (risk-based capital);

(7) управување со портфолио на ризици и

(8) следење (контрола) ризик од посебни услуги на банката.

Галати³ укажува на различни начини на управување со ризикот во поширока и потесна смисла, при што истакнува дека управувањето со ризик во поширока смисла е процес на заштита на средства или приход на поединецот или организацијата, а во потесна смисла тоа е во функција на банкарското работење, со користење на научниот метод на управување со ризикот.

Управувањето со ризикот во банкарскиот бизнис е процес што ја идентификува изложеноста на организацијата кон финансиска загуба и ги одредува повеќето соодветни активности за управување со тие ризици (изложеност). Бидејќи концептот на „ризик“ е повеќеслоен, новите „менаџери за ризик“ го користат терминот „изложеност на загуба“ за идентификување на потенцијалните загуби. Изложеност на банката на загуба е секоја ситуација или околност во која е можна загуба, без оглед на тоа дали таа загуба, на пример, се должи на изложеноста на загубата во процесот на производство на растенија кои можат да бидат оштетени од земјотрес или поплава, неисправни производи кои можат да предизвикаат тужби против компанијата и плаќање надомест или, пак, станува збор за можна кражба на имот која се должи на несоодветна безбедност. Ризикот се дефинира како состојба (condition) во која постои веројатност за отстапување од исходот кој се очекува или се посакува. Терминот „ризик“ директно е поврзан со концептот на веројатност, што значи дека со потенцијалниот ризик може да се изрази статистичка веројатност која се движи од 0% до 100%. Друга карактеристика е можноста за пресметување на ризикот од отстапување од очекуваниот или саканиот резултат. Постојат различни методи за да се утврди што се очекува или да се предвиди саканиот резултат. Наједноставната процедура е проекцијата на резултатите врз основа на историски податоци. Друг метод,

---

³Gallati R., (2003) *Risk Management and Capital Adequacy*, McGraw-Hil Companies Inc.

подеднаквоприсутен, е директно утврдување на посакуваните резултати во иднина, без оглед на историските податоци. Дефинирањето на очекуваните исходи (expectation) е апсолутен клуч за разбирањето на концептот на ризик, бидејќи тоа ја дефинира референтната точка за споредба (banchmark). Многу дефиниции на степенот на ризик се поврзани со веројатноста на настанот. Во оваа смисла, повисок е ризикот поврзан со поголема веројатност за загуба, наспрема помалата веројатност. Ова не е сосема точно, бидејќи ако се дефинира ризикот како веројатност за отстапување од очекуваниот или посакуваниот исход, нивото на ризик ќе биде веројатноста на отстапувања од саканиот резултат. Очекуваната вредност на загуби или профити во дадена ситуација е производ на можни отстапувања и износ на потенцијалната загуба или добивка. Ова може да биде прикажано во конкретен случај ако износот на пари е изложен на ризик 100 €, веројатноста од загуба на 10%, се очекува вредноста на загубата да биде 10 €. И ако имаме изложеност на 50 € со веројатност на загуба од 20%, тогаш очекуваната вредност на загубата е 10 €. Истата пресметка може да се примени во пресметката на добивката. Банките и други финансиските институции⁴ се под постојан притисок од националните регулаторни институции и прописи за да ги развиваат својата култура, инфраструктура, како и организирањето на постапките и структурите за правилно управување со ризикот. Управување со ризикот стана нешто како функција на највисокото раководство, аи дел од неговите одговорности и обврски. Управувањето со ризик е основа на научен пристап кон решавање проблеми со управување со чист ризик со кои се соочуваат менаџери и институции, кои еволуирале од раководството на осигурителната компанија и игра клучна улога во оценувањето на веројатноста од губење на средствата и приходот на организацијата, а е иста постапка со која се занемаруваат, за да се избегне или да се намали. Овие носители на одговорност за управување со ризикот се именувани како „риск-менаџери“. Поновата историја на банкарство и на осигурувањето евидентира бројни примери од финансиска загуба поради несоодветни процедури и процедури со управување со ризикот. Управувањето со ризикот не е попречено од несоодветно ценетите политики,

---

⁴ Терминот „други финансиски институции“ честопати се употребува за сите оние институции кој имаат влијание врз спроведувањето на прописите и на мерките во областа за која се надлежни. Овој термин главно се однесува за централните банки од поединечни земји, додека во многу земји постојат и други независни институции кои се занимаваат со прашањето на регулирање и функционирање на финансискиот систем. Како пример можеме да го наведеме финансискиот систем на САД каде што постојат следниве финансиски институции: Federal Reserve Board (FED), Federal Deposit Insurance corporation (FDIC), Office of the Comptroller of the Currency (OCC), Office of Thrift Supervision(OTS), National Credit Union Administration (NCUA).

туку многу повеќе од несоодветниот надзор кој е потребен. Голем број финансиски куќи претрпеле огромни загуби поради несоодветни управувања со ризикот. Според податоците од Галати (Gallati)⁵, најпознат е стечајот на Барингс банк (Barings Bank) со целосна загуба од 1.328 милиони долари, Кидер пибоди & Ко (Kidder Peabody&Co), со 350 милиони \$ во загуби, Кредит Лион (Credit Lyonnais) 24.220 долари во загуби, Банката Амброзијано (Banco Ambrosiano) и Банката на Ватикан со загуба од 1.300 милиони долари. Причините за загуба се различни: ценовен ризик, кредитен ризик и пазарен ризик како и недостатокот од разбирање на производите и на услугите на водечките луѓе. Банкарскиот систем е уште посложен за супервизорите, за повеќе да се потпираат на внатрешниот ризик за управување со процесите на банките. Ова е последица од поголемата слобода на финансиските институции, но, исто така, и од поголемата одговорност во работењето и управувањето со деловните ризици.

Во Република Македонија банкарскиот систем воспоставува регулаторна рамка за управување со ризикот во нашите услови, се предвидува дека „банката идентификува, мери и ги оценува ризиците на кои е изложена во своето работење и управува со тие ризици. Банката е должна да воспостави посебна организациска единица, надлежна за управување со ризикот. Управувањето со ризици се прилагодува на големината и организациската структура на банките, обемот на работа и видот на работата која ја извршуваат од банката. Во однос на нејзините закони, постапките за идентификација, мерењето и оценувањето, како и управувањето со ризици е во согласност со прописите, правилата и стандардите.“ Одлуката за управување со ризикот ги одредува критериумите за идентификација, мерење и за процена на ризиците на кои е изложена банката во своето работење, како и начинот да управуваат со овие ризици, вклучувајќи го и тоа како да се пресметаат индивидуалните перформанси индикатори во однос на управувањето со ризикот и на ограничувањата кои се однесуваат на овие ризици.⁶

---

⁵Gallati R., (2003) *Risk Management and Capital Adequacy*, McGraw-Hil Companies Inc.

⁶ Dorde Dukic: *Upravljanje Rizicima i Kapitalom u Bankama*, Beogradska Berza, 2007

1. Детерминантните појави и управување со ризиците во банкарското работење

Кок и Мекдоналд (Koch & Macdonald)⁷ веруваат дека промената во природата на банкарскиот бизнис може да се испита под две различни области: традиционалната улога на банките како финансиски посредници, како и еволуцијата на банкарството во нетрадиционални области на бизнисот погодени од промените во прописите, технологијата и во финансиските иновации. Традиционалната улога на банките како посредници во финансискиот пазар е намалена со доаѓањето на нови банкарски производи, особено на финансиските пазари, како што се деривати и фјучерс-договори. Активниот развој на новите финансиски ресурси и банкарските производи е да се стимулира работата со развој на активностите, а не само на финансиските услуги. Услугите кои создаваат нова вредност, како што се советодавни услуги, структурни трансакции, активизирање имоти, финансирање проекти, осигурување станбени кредити се имаат развиено со повисок интензитет. Банките влегле во нови деловни активности и биле соочени со нови ризици. Новите „играчи“ како што се комерцијалните корпорации, дојдоа од области кои традиционално се одржуваат од комерцијалните банки. Уделот на пазарот на финансиските посредници се намали преку развојот на пазарите на капиталот и конкуренцијата во постојниот удел на пазарот драстично е зголемена. Овие промени ги принудуваат банките да ги прошират своите бизниси во области како што се инвестициското банкарство и вонбилансните активности кои генерираат нови ризици. Ризикот е зголемен поради новата конкуренција, финансиските иновации, на преминот од комерцијалното банкарство до пазарите на капитал, како и поради исчезнувањето на старите бариери кои го ограничуваат опсегот на операции за различни финансиски институции.⁸ Овој процес на промена се случува чекор по чекор и предизвикува брз развој на управувањето со ризикот. Банките се одговорни за овие промени со намалување на каматните маргини, поголемото преземање ризик како и со проширувањето на нивната база на комитенти и производи. Исто така, тие активно продолжуваат со инвестирањето во развојот на технологијата и со испорака на услуги и производи на потрошувачите. Тоа се главните двигатели на појавата и развојот на управување со ризикот во банкарската

---

⁷Koch T, MacDonald S., (2000). *Bank Management*, Harcourt Brace&Company.

⁸ Borko Z. Krstic: *Bankarstvo*, Nis, 2003.

конкуренција во депозит и кредитните пазари кои заедно со билансот на платен промет и со операциите на традиционалните работни места, финансиските иновации, доведоа до создавање нови производи и до нови регулативи на глобално ниво или меѓународното банкарство создаде нови предизвици за работа и за регулирање на меѓународните финансиски пазари.

1.1. Конкуренција на пазарот на депозитите

Со доаѓањето на нафтената криза во 70-тите години на минатиот век во САД се појавија нови банкарски производи. Ограничувањата на каматните стапки на депозитите на банката и заштедите со зголемување на инфлацијата доведе до постепена девалвација на пари. Населението имало два избора: или да штеди помалку или да инвестираат во профитабилни инвестиции. Неколку инвестициски банки создадоа во 1973 година заеднички фондови на пазарот на пари (Money Market Funds ili MMMF-s), со тоа што ги собрале парите и ги инвестирале во обврзници на Министерството за финансии (Tresury bills), банкарските депозити на сертификати (Certificate of Deposit, или CD) и во други обврзници со висок принос. Инвестирањето во заеднички фондови се покажа многу попрофитабилно отколку инвестирањето во штедните сметки на банките. Појавата на инвестициски фондови е многу потресна депозитна база на банките која се должи на големи повлекувања на депозити од малите депоненти на пазарот на пари од инвестициски фондови. Растот на заеднички фондови на пазарот на пари беше импресивен. Во периодот од 1978 до 1981 година инвестициите во заеднички фондови се зголемени за 10,8 – 186 билиони долари. Банките се поостро се спротивставија на граници на областа на каматните стапки со поставување на регулаторите за да им се овозможи еднаква конкуренција со доаѓањето на пазар или со воведувањето на законодавство кое наметнува заеднички фондовиза да издвои на пазарот на пари резерви на капиталот. Епилогот од сето тоа беше само поминувањето на законите кои дозволуваат банките да нудат слични услуги на клиентите, како што се пазарот на пари од депозитни сметки (Money Market Deposit Accounts, MMDAs). Сметките ММДАс (MMDAs) беа многу популарни во периодот по воведувањето (во 1982 година). Нивниот пораст беше забележан од 43 билиони долари во

почетниот период, па сè до 600 билиони долари во 1987 година. Подоцна, беше намален интересот за нив заради укинување на законите за ограничување на каматните стапки со минимум доминација на депозитите. Банкарските клиенти тогаш би можеле да генерираат пазарни каматни стапки за сите видови депозити за да ги намалат каматите на пазарот на пари на депозитните сметки.⁹

Во денешни услови, конкуренција за депозити вклучува различни форми. Прво, финансиските институции немаат ограничувања во однос на утврдување на условите под кои се собираат депозитите. Исто така, клиентите може директно да преговараат за условите на каматната стапка за кој и да било минимум деноминација или рочност, со што истите депозити се достапни за сите квалификувани потрошувачи. Од друга страна, цело време се прибираат депозити од компаниите и од нивните тековни сметки. Речиси секоја инвестициона компанија која нуди инвестициски фондови, нуди и сметки, управување со готовина за клиенти со висока состојба на депозитните сметки. Со развојот на техники на информатичката технологија и со појавата на интернет, корисниците лесно и брзо доаѓаат до информации во врска со условите и со каматните стапки на различни финансиски институции. На овој начин, клиентите брзо ги пренесат своите депозити на институции кои нудат повисоки камати и подобри услови што доведува до жестока битка на депозити од финансиските институции.

1.2. Конкуренција на кредитниот пазар

Покрај појавата на силна конкуренција на пазарот на депозити, банките се соочуваат со значителна конкуренција на пазарот со алокација на ресурсите во форма на комерцијални хартии. Корпорациите со одличен кредитен бонитет се пренесуваат на финансирање на активностите со издавање сопствени хартии од вредност наместо со зајмување од банките. Како што трошоците на финансирање на банката се зголемени, такаи конкуренцијата во рамките на кредитниот пазар предизвикува намалување на приходите од камати и стеснување на каматните маргини. За разлика од развојот на пазарот на висококвалитетни обврзници, развиена се и нискоквалитетни обврзници (junk

---

⁹Barker D., Holdsworth D., (1993). *The Causes of Bank failures in the 1980s.*—Reseach paper No.9325, Federal Reserve Bank of New York.

bonds) од средни компании по големина, кои обично се од понизок квалитет на должници. Нискоквалитетни обврзници се обврзници на компании со рејтинг од Ба (ББ) или помалку и се со висок ризик за инвестиции со високи каматни стапки. Општо земено, компаниите со кредитен рејтинг помал од Ба и повеќе се потпираат на пазарот на нискоквалитетни обврзници, отколку на финансирање преку банкарски кредити. Овој метод на финансирање има неколку предности во однос на банкарските заеми, вклучувајќи ги и пристапот до поголеми количини на финансии, долгорочното финансирање и помалку рестриктивните финансиски услови. Во многу случаи, каматните трошоци беа под каматните стапки на банкарските кредити. Нискоквалитетните обврзници имаат значително зголемена конкуренција на кредитниот пазар и денес служат како индикатор на централните банки во водењето на монетарната политика.

Развојот на нискоквалитетни обврзници доведе до промени во комерцијалното банкарство. Развојот на обврзниците го намали портфолиото на добар кредит и ја намали маргината меѓу приходите и трошоците на банкарското финансирање. Банките генерално одговорија со зголемување или ризик на кредитни портфолија или со пренасочување на инвестициското банкарство и области кои имаат поголем приход. Кај банките кои почнале први со долгорочно финансирање им можност за намалување на профитабилноста и стабилноста за краткорочна добивка. Тие беа во можност да ги задржат своите каматни маргини привремено, но за сметка на зголемување на ризикот од неплаќање на должникот (default risk), што на крајот, всушност, ги уништи приходите преку повисоките отписи на лошите кредити. Конкуренцијата на кредитниот пазар значително се зголеми кај големите производители на автомобили со своите агресивни влезови на пазарот на финансирање, купување на автомобил, како дел од својата долгорочна деловна стратегија. Познати примери во светот за постоењето на таквите финансиски компании вклучуваат *General Motors Acceptance Corp.*, *Ford Motor Credit*, *Daimeler-Chrysler*, *Toyoma Motor Credit* и други. Основа на нивната дејност е да се обезбеди финансирање накупувањето на автомобили и финансирање на резервина автомобили, потребен капитал и лизинг-програми. Некои финансиски компании (како *General Motors Acceptance Corp*) своите бизниси ги прошириле и на пазарот на недвижности и на финансирање во купувањето на куќи и станови. Очигледна стратегијата на компанијата е да се зголеми обемот на економиите преку експертиза во областа на автофинансирање. Купувањето автомобили и

недвижен имот се двата главни типа потрошувачки кредити од банки, па јасно е дека активностите на финансиските корпорации значително растеле на банкарски пазар.¹⁰

1.3. Финансиски иновации во банкарски работи

Финансиските иновации се катализатор за промени во еволуцијата на финансиски услуги и промени на финансискиот систем. Тие претставуваат процес на системски промени во финансиски инструменти, институции и оперативните политики кои ја утврдуваат структурата на финансискиот систем. Иновациите може да се појават во форма на нови производи и услуги, нови организациски форми и нови системи за дистрибуција на услуги. Финансиските институции постојано работат на воведување нови и на промена на постојните финансиски инструменти кои ги нудат на клиентите и на тој начин се создаде нов финансиски пазар за да се обезбеди ликвидност. Банкарскиот менаџмент ја менува структурата на својот биланс на состојба со воведување микс-производ и услуги кои сенудат на комитентите во проширена географска област. Финансиските институции формираат финансиска холдинг-компанија, со активирана подружница на компанијата, се спојуваат со други финансиски институции. Конечно, институциите ги менуваат и ги модифицираат средствата кои нудат производи и услуги. Актуелните трендови вклучуваат технолошкиот напредок за да се развијат тековни сметки, вклучувајќи го и развојот на АМТ-машина, на домашното банкарство преку компјутерите и интернетот, на националните и меѓународните систем на електронски пренос на пари и средства.

Надворешната средина преку промена на економските услови, економијата, новите регулативи, технолошки развој обезбедува основа за развој на финансиските иновации. Најновите финансиски иновации се воведувањето на сертификати за депозит (CDs), сметки на пазарот на пари на инвестициски фондови, електронско банкарство (плаќање и заштеди), фјучерси и свот-договори, опции и опции на фјучерс-договори. Честопати процесот на финансиските иновации е поврзан со концептот на финансиски инженеринг, а промените се класифицираат во три групи: иновации поврзани со промените кои се

---

¹⁰ Во САД банките учествуваат во долгорочните финансиски трошоци на населението само со 50%, додека другиот дел го обезбедуваат финансиските корпорации.

случуваат на страната на понудата, оние кои произлегуваат како одговор на промените на страната на побарувачката и да се избегне законска регулатива. Еден од примерите на финансиските иновации развиени како одговор на промените во понудата се хипотекарните заеми со променлива стапка. За разлика од традиционалната хипотека за заем со фиксна каматна стапка преку производ, не успева да се амортизира потенцијалниот пораст на пазарните каматни стапки. Најголем избор на промени на страната на побарувачката е развојот на компјутеризираната технологија и на телекомуникациите. Компјутерската технологија во голема мера ги намали трошоците за обработка на финансиски трансакции, банки и други финансиски институции имаат развиено нови финансиски производи врз основа на оваа технологија, особено кредитни и дебитни картички и електронското банкарство. Две серии на законските одредби сериозно ја ограничуваат способноста на банките да реализираат профит. Тоа се задолжителните резерви, кои бараат банките да имаат дел од своите средства во централната банка, бескаматни и ограничувачки камати кои може да се исплаќаат на депозитите по видување. Овие ограничувања се предизвикани од појавата на нови услуги, како што сметките НОВ (NOW – Negotiable order of Withdraw) и сметките АТС (ATS – Automatic Transfer from Savings accounts), кои се комбинираат со карактеристики на тековни сметки и штедни сметки.

1.4.Глобализацијавобанкарското работење - меѓународно банкарство

Финансиските пазари и финансиските институции стануваат сепомеѓународни во својот фундаментален концепт. Меѓународните банки сега можат да позајмуваат депозити и кредити сместени на различни пазари во светот, и на поширока географска просторна застапеност во различни земји. Мултинационалните банки работат во насока на интеграција и глобализација на финансиските пазари. Овие банки можат да ги прошират своите операции во други земји врз основа на следново: (а) изградба на своја мрежа на филијали и во другите земји, (б) со стекнување (купување) банка или (в) вршење откуп на акциски удел од капитал на странска банка. Услов за приклучување на банката во домашниот банкарски систем е да се добие дозвола од домашната централната банка (или од други релевантни институции). Најпознатите глобални банкарски институции¹¹ кои

---

¹¹ Драгољуб, В.(2011). *Банкарско работење*, Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

имаат големо влијание во интеграцијата и глобализацијата на финансиските пазари се: Citigroup (САД), Deutsche Bank (Германија), UBS (Швајцарија), HSBC (Велика Британија), ABN Амго (Холандија), ING (Холандија) и други. Беше забележано дека мегабанкарските институции креираат филијални мрежи низ целиот свет, но тие постепено ја менуваат својата стратегија кон создавање селективен преземања на банките кај клучните пазари. Процесите на глобализацијата, особено во развиените земји, многу повеќе се присутни во инвестициското банкарство. Така, мегауниверзалните банки (банкарската група) купуваат инвестициски банки во други делови од светот со цел тие да го постигнат своето физичко присуство и на тој начин да се користи локалната можност. Комерцијалното банкарство во развиените земји многу малку е глобализирано, бидејќи овој вид банкисе насочени кон домаќинствата и малите претпријатие, каде што не постои висок степен на лојалност кон локалните комерцијални банки. Сепак, во последниве години постои силна тенденција на глобализација на комерцијалното банкарство во земјите во развој, па дури и повеќе во земјите во транзиција. Во процесите на глобализација на банките и на другите финансиски институции се бара усогласување на регулативата на комерцијалните банки, инвестициските банки и осигурителните компании во однос на воспоставување единствени критериуми кои важат и на меѓународно ниво.

2. Организација и управување со ризиците во банкарското работење

Управувањето со ризик во банкарскиот работење е организирано како процес на највисоките нивоа на управување (top management) до најниски оперативни активности, и обратно. Со други зборови, во управувањето со ризикот се почитува принципот до врвот и назад до дното на организациската структура. На највисоко ниво се дефинираните целните приходи и ограничувањето на ризикот. Во процесот на делегирање на задачите на глобалните цели се трансформираат во насоки за деловни линии и менаџери кои имаат директен контакт со клиентите. Менаџерите од средно ниво треба да знаат кои се целите на приходите, границите и насоките во согласност со деловната политиката на банката. Следењето и известувањето на ризик е функција која им овозможува информациите да стигнат до врвот на управувањето на оперативните активности. Процесот започнува со

следење на поединечни трансакции и завршува со извештај на консолидирано ниво, што вклучува обем на трансакциите, приходите и согледување на ризиците. Се прави сумирање на потребата за супервизорски цели и споредба со спроведувањето на целите на сите нивоа на донесување одлуки. На овој начин се постигнува двонасочна комуникација во која се трансформираат во глобални цели на деловните единици, доаѓа до агрегација на ризиците и нивен мониторинг.¹²

2.1. *Процес на управување со ризиците*

За да се определи процесот на сеопфатна управување со ризикот може да се користи „пирамидата на ризик“¹³, каде што можеме да ја видиме и диверзификација на ефектот на различни нивоа на хиерархијата. Секоја страна на пирамидата може да се смета како димензија на ризик, како што се кредити и пазарен ризик (слика 1).

Вкупниот ризик е помал од едноставни аритметички збир на индивидуални ризици, генерирани од различни трансакции (прикажан на дното на пирамидата) или портфолио на трансакции. Со движење кон врвот на пирамидата, ризикот се проширува. Оваа резултира во ризик кој се презема на трансакциско ниво и се зголемува до ниво кое е во согласност со главните финансиски институции. Еден од најголемите предизвици на современото управување со ризик е да се измерат овие диверзификациони ефекти. Без оваа квантификација не може да воспостави врска меѓу релевантниот ризик (мерен на ниво на трансакции) и севкупниот ризик на институцијата (на врвот на пирамидата), што треба да биде покрие со ограничен капитал на банката. За да се поврзат целите на банката со оперативните активности на сторителите има два специфични организациски система потребни за пренесување на власта на деловни единици и собирање на информации и резимирање на нив во споредба со глобалните цели, а тоа се:

- Системот на трансфер на цена на извори – меѓу деловните единици и централните функции кои се користат за пресметка на „економските“ или комерцијалните маргини и за воспоставување на целите.

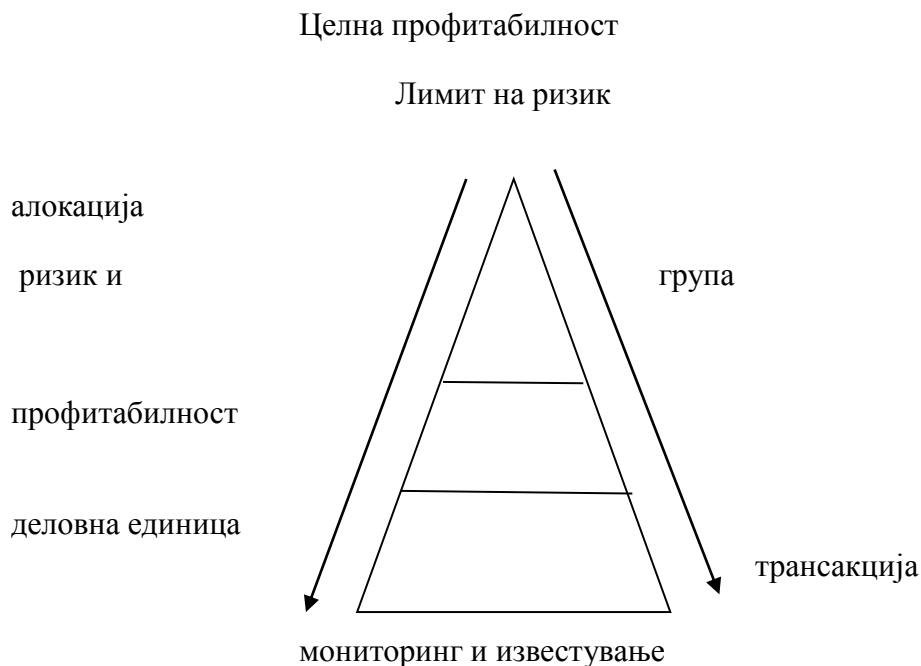
¹² Борко Крстич, Мирјана Цоцович-Крстич, Банкарство, Мегатренд –Београд, Зајечар 2006

¹³ Đukić Đ., (2007), *Upravljanje rizicima i kapitalom u bankama*, Београдска берза, Београд.

- Системот на распределба на капиталот– се користи за алоцирање на глобалниот ризик и капитал преку бизнис-линии и / или трансакцијата. Овој капитал на апликации или профитабилноста на ризици не се споредливи меѓу бизнис-линии.

Слика 1: Пирамидата на ризик

Извор: Bessis, J.

Системот на трансфер на цена на ресурси (Funds Transfer Pricing – FTP или ФТП-систем) постои во секоја финансиска институција.¹⁴ Тоа е внатрешната цена која се користи за пренос на ресурси меѓу бизнис-линии. Трансферната цена се користи како референтна цена за пресметување на каматата на маргините и цените на парите (каматните стапки) за индивидуални клиенти. Таа ги вклучува и сите трошоци потребни за да се обезбеди извори на финансирање. Без оваа референца нема да има основа за идентификување на маргините генерирани од деловните единици (комерцијално банкарството) и основа за утврдување на каматните стапки на клиентите. Единствениот проблем со трансферните цени е дека тие треба да бидат во согласност со финансиската

¹⁴Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

политика (што е тешко да се постигне). Од финансиска гледна точка, економската трансферната цена треба да биде вистинската слика на финансиските трошоци на одреден извор на финансирање.

Слика 2: Организациона структура на интерконекција

Извор: Bessis, J

Воведувањето и примената на системот на распределба на капитал (Capital Allocation system – CA, односно КА-системот) е поново. Тој беше воведен за да служи на распределбата на вкупната стапка на ризик на поединечни трансакции, портфолиото трансакции или клиентите на различни нивоа на организацијата. Распределбата на вкупниот ризик не е едноставен процес што влијание ризиците да делегираат едноставно аритметичко одземање. На пример, збирот на двете ризик-вредности на 1 е помалку од 2 бидејќи постои ефект од диверзификација преку портфолио-менаџмент. Затоа, консолидацијата на ризик, како и споделувањето на агрегат-ризик на тие ризиците, кои се генерирани трансакции, не е едноставно како што изгледа во однос на трошоците. Има и други ставови, во смисла на тоа дека ризикот воопшто не треба да се алоцира, но бидејќи во основа се нагласува дека има на располагање капитал за покривање на потенцијалните загуби. Каматната стапка и ликвидниот ризик се мерат и се контролираат на агрегатно

ниво, а како индивидуални ризици генерирани на ниво на трансакцијата не може да се следи. Но, од друга страна, кредитниот ризик е токму ризик бидејќи може и треба да се следи на ниво на поединечни трансакции.

2.2. Организација на управување со ризиците

Управувањето со ризик не се врши од лица кои го создале, некои ризици се управуваат на агрегатно ниво, како на пример каматната стапка и ликвидниот ризик, додека кредитните и пазарните ризици се управувани на различни нивоа на организацијата.

Се разбира, ова е направено во рамките на делегираните граници, а се предмет на надзор на највисокото раководство на банката. Управувањето со ризик на секоја банка треба да се организира врз основа на принцип на поделба меѓу оние кои преземаат ризици и оние кои ги контролираат. Како што се кредитните референти во постојан контакт со клиентите, тие се под постојан притисок да се постигнат комерцијалните цели (продажба на одредена сума на средства, одреден број производи и слично). На овој начин, тие се охрабруваат да си создаваат ризик дури и поголем отколку оној кој е оптимален. Затоа, преку систем на лимит на контролата врз кредитниот ризик се префрла на различни нивоа преку следење од ризик-менаџерите (лица во банките кои ги анализираат индивидуалните барања на клиентите и даваат предлози за донесување решенија за кредити и за контрола на кредитното портфолио на банката), од кредитниот одбор кој донесува кредитни одлуки. Отсуството на директна врска со клиентите им овозможува полесна процена која е соодветна на нивото на прифатлив ризик.

Табела 1: Односот меѓу ризикот и функциите

	Кредитен ризик	Каматниот ризик	Ризикот на ликвидноста	Ризикна пазарот
<i>АЛМ (ALM)</i>		X	X	
Централната функција	X			X

Извор: Bessis, J

Каматна стапка и ликвидниот ризик се контролираат преку функцијата АЛМ во банките, и на кредитниот и на пазарниот ризик за контрола, како на поединечно така и на централно ниво. Менаџментот на кредитното портфолио претставува централна функција, каде што дел од кредитите одобрени од комерцијални деловни единици треба да бидат префрлени на управување со портфолио. Ако може да се направи таков трансфер, менаџментот на кредитното портфолио станува слично на концептот за управување со каматниот ризик АЛМ и со ризикот на ликвидност.¹⁵

3. Функција и значење на управувањето со ризиците во банкарското работење

Главната цел на управување со ризикот е да се оптимизира односот меѓу приходите (добивката) и заземениот ризик, како и правилно да се планираат, финансираат и да се развиваат активностите. Управувањето со ризици е подеднакво сет на алатки и техники за управување со ризик, како и процес што е потребен за да се спроведе стратегијата на банката. Управувањето со активата и пасивата (Asset Liability, ALM) е дел од управување со функција на ризикот во банкарското работење. АЛМ се фокусира на управување со ликвидниот ризик и со каматниот ризик на глобалното ниво на биланс на состојбата на комерцијалните банки, додека управувањето со ризик опфаќа управување со кредитниот и

¹⁵Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

пазарниот ризик. Исто така, ги вклучува и одлуката и управувањето со процедури, развојот на организациската структура на банката, како и ефективната имплементација на техники и модели за управување со ризик преку мерење и контрола. Главната цел на управувањето со ризикот е мерењето ризик и загуба во однос на неговото следење (мониторинг) и неговата контрола.¹⁶

Исполнувањето на овие цели се постигнува преку неколку важни функции, и тоа преку:

- Имплементацијата на стратегијата на банката и донесувањето деловни одлуки;
- Одредувањето на цената на политика и развојот на конкурентна предност;
- Мерењето ризик и адекватност на капиталот.

3.1. Имплементација на стратегијата на управување со ризиците во банкарското работење

Управувањето со ризикот им овозможува на банките подобар поглед на иднината и можност за правилно оценување на нивната деловна политика. Индикаторите, како што се каматни маргини, деловен обем, провизии итн, се во функција на оперативни инструменти во спроведувањето на стратегијата на банката. Затоа, постои силна потреба да се нагласи имплементацијата на стратегиите за непосредни цели и дејствување во споредба со цената на можните идни настани. Неопходно е и да се проценат можните загуби или потенцијални ризици денес за да може да се видат како реалност утре, а нивното игнорирање значи непредвидени идни загуби. Успехот во управувањето со ризикот е многу повисоко ако се развива на ниво каде што има влијание врз донесувањето одлуки. Управување со ризиците вклучува известување и контрола, кога била донесена одлуката, но треба да биде многу повеќе од тоа, бидејќи треба да влијае на процесот на донесување одлуки. Честопати поставувани прашања во процесот на донесување одлуки се: Кое е влијанието на ризикот на бизнисот?, Дали очекуваните приходи се на нивото на преземаниот ризик?. Целта е точно да се процени ризикот пред да се донесе одлука, а не откако таа минува. Оние институции кои континуирано ги следат и ги контролираат ризиците имаат способност да донесат правилни одлуки.

Евидентно е и дека техниките на управување со ризикот не може да бидат едноставна замена за процесот на донесување одлуки. Преземањето ризик е суштински процес во која и

---

¹⁶ Предраг Капор, Банкарство, Мегатренд, Универзитет Београд, 2007

да било корпорација. Едноставно не е можно да се набљудуваат и да се мерат сите димензии на ризик, но, сепак, ризиците се мерат, а одлуките се донесуваат врз основа на шансите имајќи ја предвид конзистентноста на комерцијалните и финансиските политики на банката. Управувањето со ризик не е независен модел за целиот процес на донесување одлуки, но помага во негово донесување. Без него не би било можно да се видат или да се оценат резултатите и можните флукуации на профитабилноста, ниту неизвесност за очекуваните приходи. Важноста на управувањето со ризик произлегува од фактот дека без имплементација на стратегијата е намален само на комерцијалните политики, без вистински увид во односот меѓу приходите и банкарскиот ризик.

3.2. Детерминација на политиката на цените и развојот на конкурентните предности

Уште една од основните причини за мерење на ризик е тоа што таа генерира како идните трошоци што треба да бидат оценувани на некој начин. Игнорирањето на тековната изложеност е игнорирање на идните трошоци и напуштање на корективните мерки во сегашноста, со цел да се избегне таа во иднина. Контролирањето на идните трошоци и тековните трошоци е придонес за приходи денес и во иднина. Затоа клучен фактор е контролата на ризикот и профитабилноста и дава предности во банките. Ризиците и трошоците треба да се пренесат на клиентите кога конкуренцијата е дозволена. Затоа, управувањето со ризик е тесно поврзано со одлуките за цените и политиката на банките. Познавањето ризик е неопходен услов за изнаоѓање соодветна цена што ќе се наплаќа на клиентот и тоа е инструмент кој им овозможува ценовна диференцијација помеѓу клиент и различни ризици. Ако оваа диференцијација нема негативни ефекти, може да се очекува. Нискоризични клиенти би наплатиле повисоки каматни маржи, а и високоризичните клиенти би наплатиле пониски каматни маржини како резултат на незнаењето на ризикот на клиентите. На овој начин ќе се обесхрабрат нискоризичните клиенти а ќе се стимулираат високоризичните клиенти на дополнителни задолжување. Ако другите финансиски институции ја плаќаат цената на парите (камата) во зависност од претпоставуваниот ризик од клиентите, може да се очекува да се зголемат негативните ефекти на погрешна цена на политики и да се намалат конкурентните предности на финансиските институции. Погрешната ценовна политика привлекува високоризични клиенти и тоа за банката е

премногу товар, додека ефектот на правилните ценовни политики е обратен. Без познавање на ризикот, каматните маржи не ќе може да се споредат меѓу трансакциите, клиентите и деловните единици. Исто така, ако ризиците не се платени за заштита од идни трошоци, нема да се префрлат на клиентите. Овие трошоци кои нема да се спојат со приход и се најочигледни во случај на кредитниот ризик. Статистичкиот просек од кредитни загуби мора да бидат вклучени во каматните распони наплатени од клиентот. И трошоците за дополнителен капитал како заштита од губење на девијации од просекот, треба да бидат вклучени. Ова генерира, во крајна линија, профитабилност подолу од целта и бара дополнителни трошоци на капитал врз основа на ризик. Ова прашање се појавува при преземање на сите видови ризици. Сите непредвидени загуби, без разлика дали тоа е во вредност од трансакцијата или во ниво на портфолио, мора да бидат покриени од одреден капитал и да се покријат воопшто трошоците.

Но, тоа не значи и дека управувањето со ризикот е едноставно зголемување на каматните маржини. Ова им овозможува на банките кои ги преземат за ценовен ризик да се знае колкава е цената на тој ризик, која е фокусирана на најважните позиции на цените, оперативните трошоци или на покриеност на ризик, или промени во комерцијалната политика преку кои ќе имаат подобар однос на капиталот со ризикот.

3.3. Мерење на ризикот и на адекватноста на капиталот

Традиционалното управување со ризикот првично беше развиено околу концептот на просечниот ризик и на просечната загуба, каде што просечната загуба претставува статистички просек на добивки и загуби на одреден временски период. Преку портфолиото на трансакции во дадниот период ќе бидат компензирани за загуби и добивки, па како трошок може да се земе просечната загуба. Ова значи дека во одреден временски период добрите деловни резултати ги намалуваат трошоци настанати во периоди на неповолни економски услови. Овој просек со текот на времето треба да ги покрие трошоците на загуби. Но, прашањето не е она што на очекувана загуба може да се случи во даден период и како да се обезбеди заштита од неа. Концептот на просечната загуба не го вклучува отстапувањето од просекот. Тоа едноставно се претпоставува дека

позитивните резултати ги надоместуваат негативните. Овој концепт го игнорира фактот дека просек не постои и дека е неизбежно загубата да се разликува од просечната загуба.

Солвентноста (адекватност на капиталот) на финансиските институции зависи од несакани настани или резултати, или од т.н. негативни ризици. Секогаш се појавува натпросечната загуба каде што мнозинството треба да го апсобира капиталот за да се избегне банкротот. Се разбира, тоа нема да ги покрие сите загуби. На минимум, заштитата треба да ги покрие просечната загуба плус загубата која е нормално отстапување околу просечното т.н. „безбедносно перниче“ во случај на негативен ризик. Ова го покренува прашањето за дефинирање на минималните загуби со веројатност од дефиницијата на адекватно ниво на капитал како загуба, функција која треба да ја апсорбира.

Солвентниот ризик е крајниот резултат на сите ризици. При утврдување на потребниот капитал се почнува од следниве претпоставки:

- Капиталот треба да ја покрие просечната девијација на загуба во речиси сите случаи, на нивото кое беше решено за задоволително ниво преку управувањето и акционерите.
- Сите неочекувани загуби над износот на капитал претставуваат ризик од солвентност (адекватност на капиталот на банката).
- Солвентност на ризик е резултат на просечниот заеднички капитал и ризик.

Меѓутоа секоја институција има свој капацитет над минимумот потребен за да се прилагоди на рамнотежата меѓу ризикот и капиталот.

Управувањето со ризикот се заснова на квантитативно мерење на ризикот затоа што не е можно да го контролира ризикот или зададените граници, без квантитативно дефинирање на ризик. Постојат неочекувани настани кои значително можат да ја променат севкупната бизнис-клима. Овие непредвидливи настани генерираат фатални ризици и може да го загрозат опстанокот на институцијата. Единствениот начин за банката да се справи со таквите ризици е преку стрес-сценарија, или т.н. најлоши сценарија (настани), каде што сите релевантни фактори се земени во екстремни вредности. За овие вредности се претпоставува дека е малку веројатно да се постигнат и дека ќе имаат екстремни вредности. На пример, рејтинг-агенциите ги користат стрес-сценаријата за да се процени

ризикот кој е поврзан за некоја индустријата или за трансакцијата. Стрес-тестовите и квантитативните мерки на ризик не се единствениот начин да се погледне во сите неизвесности. Дури и наједноставните кредитни апликации барат кредитна оценка, заедно со менаџерски способност на должникот, индустриските изгледи, како и можното однесување на акционерите, односите со холдинг-компанија и така натаму. Овие фактори не може да се измерат, но се оценуваат од експерти за рејтинг. Затоа, управувањето со ризикот како процес треба да ги опфати заедно двете квантитативни и квалитативни процени на ризикот.

Квантитативните техники на процена на ризикот се однесуваат на оние ризици кои може да се измерат. Сегашниот тренд е насочен кон квантитативните мерки и кон оценување на нивното рангирање, а сите ризици (загуби) се конвертираат на крајот на побарувачката за капитал со цел да се заштити банката од негативните настани. Мерките на ризик може да се групираат во три вида, и тоа:

- Чувствителноста на набљудуваните променливи (варијабли) – напор да се вклучи отстапување на целната променлива предизвикана од промените во други променливи.
- Варијабилноста на набљудуваните варијабилности – е статистичка мерка за дисперзија на вредностите на опсервираните феномени околу просекот.
- Негативна вредност – претставува ризик од набљудуваните промени, под претпоставка за најлошо сценарио.

Концептот на VaR е единствен параметар кој ги спојува сите горенаведени ризици во квантитативната мерка на потенцијалните загуби. Потенцијалната загуба се користи за да се утврди потребниот износ (големината) за дадено ниво на ризик.

II. Различни аспекти на идентификација и класификација на ризиците во банкарското работење и управување со ризиците

Ризици во банкарството се карактеристични за секоја банкарска деловност (бизнис), па ни неутралните банкарски операции не се без ризик. Со освојувањето нови финансиски инструменти, нови стратегии и техники, нови банкарски производи, особено финансиски деривати, списокот на ризикот постојано се проширува. За банкарите и кредиторите воопшто, несигурноста се зголемува со промените во каматните стапки, со промените во достапноста на депозити и неспособноста на заемопримачот да го отплати кредитот, но и под влијание на фактори како што се дерегулација, морален хазарди влегување на банкитена работни места, кои претходно не биле традиционални за банкарството. Сепак, глобализацијата на финансиските пазари и трендот на мегаспојувања на големи банки, го упатуваат менаџментот на банките да ги идентификува најзначајните ризици. За разлика од традиционалните комерцијални банкарства, големата експанзија на инвестиционо банкарство во современи услови значително влијае врз ширењето на ризикот. Тоа се, пред сè, односи на банките кои служат на глобално ниво, не само на домашните, туку и на меѓународните пазари. Меѓутоа, задачата на банките не е да се избегне какви и да било ризик, што е невозможно, туку професионално да управува со ризиците. Професионални управување со ризикот дури и не значи дека банката избира само активности кои се со низок ризик. Управување со ризик од банките значи оптимизирање на односите (Trade-off) меѓу приходите и ризиците. Преземањето ризик е деловна карактеристика на секоја банка. Сепак, важно е дека банкарскиот менаџмент треба да има можност професионално да управува со банкарските ризици, односно со прекумерни и непокриена ризици да не доведе до неликвидност на банката. Ова значи дека банката треба да изврши доволна стапка на поврат на капиталот на прифатеното ниво на ризик.

1.Класификација на ризиците во банкарското работење

Во професионалната литература постојат различни ставови за видовите ризици на кои банкарската индустријата е изложена. Бесис (Bessis)¹⁷ го разгледува случајот на следниве ризици: (1) кредит, (2) ликвидност, (3) каматни стапки, (4) на пазар, (5) на девизен курс и (6) солвентност. Слична поделба на ризикот даваат и Роуз и Хаџинс (Rose & Hudgins)¹⁸: (1) кредит, (2) ликвидност, (3) каматни стапки, (4) деловност (5) девизен ризик и (6) криминал. Малку поширок список предвидуваат Крухи, Галаи и Марк (Crouhy, Galai & Mark) кои во најважните банкарски ризици ги вклучуваат следниве: (1) пазарен ризик, (2) кредитен ризик, (3) ликвидност, (4) оперативен ризик, (5) правен и регулаторен ризик, (6) деловен ризик, (7) стратешки ризик и (8) углед.

Во рамките на овој докторски труд ќе се започне од општа поделбата на ризикот, кој го дава Банкарска асоцијација за Централна и Источна Европа (Banking Association for Central and Eastern Europe или BACEE)¹⁹, и каде што како главни ризици во банкарство се идентификувани следниве:

1. Финансиски ризици;
2. Оперативни ризици;
3. Деловни ризици;
4. Ризици од средината.

Финансиските ризици се поделени според следниве разлики:

1. Ризикот од структурни биланси на состојба (вклучувајќи ја и вонбилансната изложеност) е ризик кој произлегува од несоодветната структура и од составот на средствата и обврските на банките и вонбилансните позиции.
2. Ризикот од структура на билансот на успех и профитабилноста -ризикува на несоодветната структура на приходите и расходи и ризикот дека банките нема да имаат доволно приходи за

---

¹⁷Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

¹⁸ Gallati R., (2003) *Risk Management and Capital Adequacy*, McGraw-Hil Companies Inc

¹⁹Banking Association for Central and Eastern Europe.(2004). *Bacee's advanced level training course on bank risk analysis*, Budapest.

да ги покријат своите расходи и одржувањето на потребното ниво на адекватност на капиталот.

3. Ризикот од солвентност и адекватност на капиталот – ризик дека банките нема да имаат доволно капитал за да продолжи со работа и да го усогласат своето работење со минималните барања за регулаторните институции.

4. Кредитниот ризик – ризикот дека должниците на банките не ќе бидат во можност да ги сервисираат обврските, или правилно да ги сервисираат главницата и каматата на кредитите.

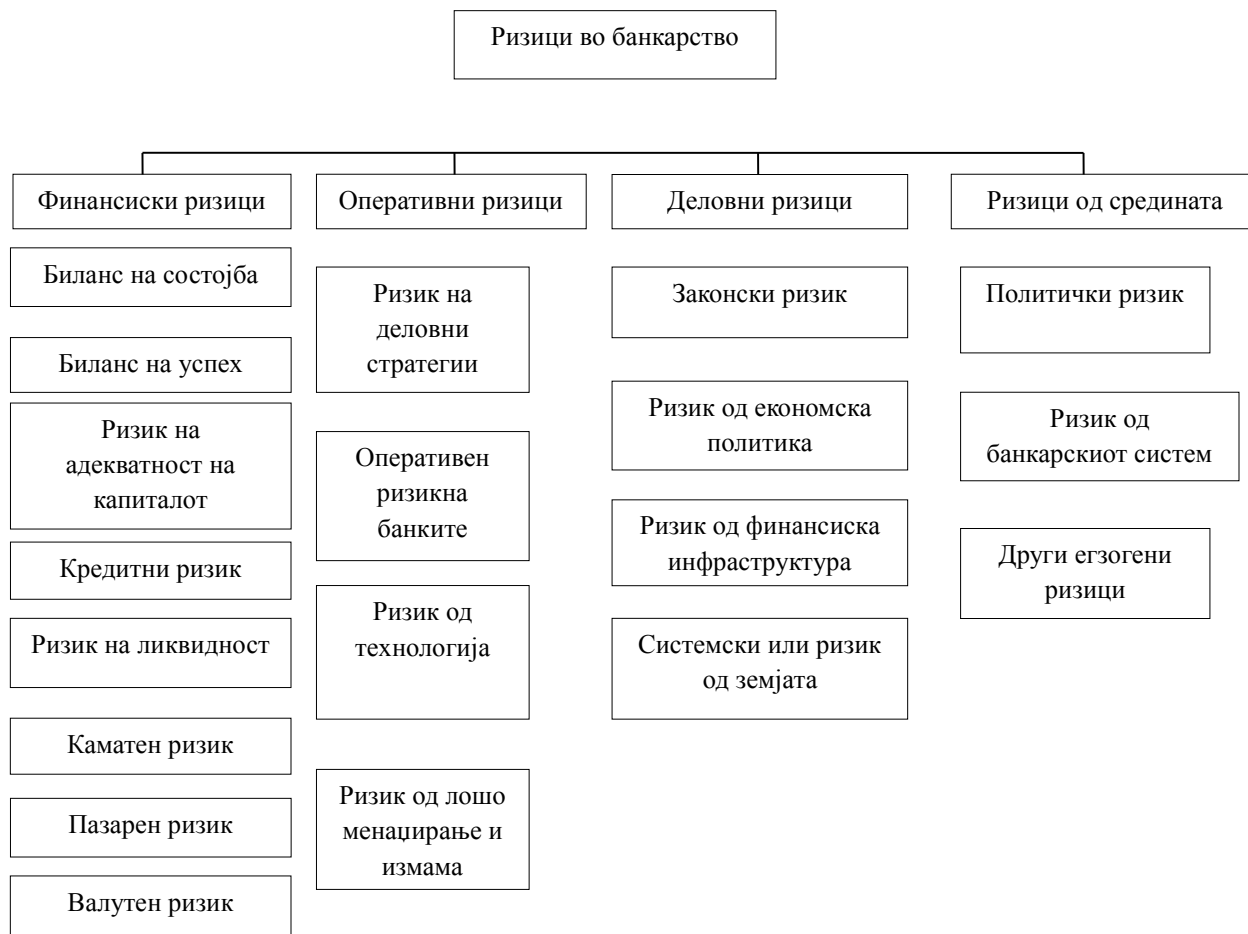
5. Ликвидносниот ризик – ризик дека банките нема да имаат доволно средства да ги подмират сите заостанати обврски.

6. Каматниот ризик – ризикот од промена на каматните стапки кои ќе имаат негативен ефект врз приходите или расходите на банката.

7. Пазарниот ризик – ризикот произлегува од неповолните промени во пазарните цени, кои се поврзани со инвестиции во недвижен имот, капитал, фиксна каматна стапка или во девизен пазар.

8. Ризик од девизниот курс – ризикот од загуба предизвикан од негативните промени во девизните курсеви или се должи на несоодветната согласност од подбилансот од девизна страна на банка.

Слика 3: Главните ризици во банкарството:

Извор: Banking Association for Central and Eastern Europe – BACCE

Оперативните ризици вклучуваат:

1. Ризик од деловна стратегија е ризик поврзан со донесување на стратешки одлуки за големи инвестиции во кои има високо ниво на несигурност во однос на остварувањето успех и профитабилност. Кај банките станува збор за следниве ситуации:

- Големи преземања или спојувања кои потоа излегува дека се непрофитабилни или недоволно профитабилни.

- Инвестиции во нови дистрибутивни канали што се покажани како недоволно профитабилни или со одредена загуба.

- Неоправдан влез на нови пазари или понуди на нови производи кои предизвикуваат пад на приходите и намалување на профитабилноста.

2. Оперативен ризик на банка – потенцијална загуба како резултат на неадекватни информативни системи, управување со неуспех или како резултат на човечка грешка.

3. Технолошки ризик – ризик од несоодветно следење на технолошките промени кои можат, во случај на запоставување во текот на долг временски период, да предизвикаат неефикасна и скапа работа во однос на конкуренцијата.

4. Ризикот од лошо менаџирање и измама – ризик кој може да настане од измама, злоупотреба или од лошо менаџирање што има негативен ефект врз угледот на институцијата, приходите и врз перспективното делување.

За деловни ризици на банките се сметаат:

1. Правен ризик – законски или регулаторен ризик од негативните ефекти на донесување нови закони или на измени во постојните закони или прописи. Законскиот ризик, исто така, ги вклучува сите судски постапки спроведени од банката, каде што негативниот исход на постапката резултира со финансиска загуба на финансиска институција.

2. Ризик од економската политика – ризик дека економската политика на владата на една земја има негативно влијание врз општата економска средина за сите бизниси на една земја и на тој начин директно или индиректно (преку паѓање кредитоспособноста на клиентите на банките) на деловноста на банката.

3. Ризик од финансиска инфраструктура – ризик од несоодветно развиен систем на финансиска инфраструктура каде што загубите може да се случи поради тоа што не се правилно обработени трансакциите. Овој ризик го вклучува систематскиот ризик од лоши прописи за регулирање на финансискиот систем на земјата.

4 Систем или ризик на земјата – се однесува на веројатноста дека негативните промени во деловното окружување резултираат со пад на оперативните приходи или на вредноста на

средствата во одредена земја. На пример, ризикот на земјата вклучува финансиски фактори како што се контрола на девизните активности, девалвација на домашната валута и други фактори кои негативно влијаат врз деловноста на компаниите. Ризикот на земјата е потесен од политичкиот ризик и обично генерално се однесува на ризикот дека се спротивставува на компании кои работат во одредена земја.

Како ризици од животната средина се вклучуваат:

1. Политички ризици – поширок концепт на ризик на земјата што се однесува на целокупниот ризик со кој се соочуваат сите компании и сите инвеститори кои делуваат во странство. Меѓу нив се вклучени загуби од национализација, преку кој и да било друг систем за одлуките донесени од владата на една земја кои имаат негативни консеквенции во однос на договорите и приватната сопственост. Исто така, вклучени се потенцијалните загуби предизвикани од граѓанска војна, протести, терористички акти итн. Честопати политичкиот ризик е за одредени ризици на земјата (кој се однесува на сите компании кои работат во земјата) и за специфични инвестициските ризици (како што се дискриминаторски економските политики).
2. Ризикот на банкарскиот системе еден од најстарите ризици во банкарство. Всушност, овој ризик е поврзан со појавата на т.н. „зараза“ во финансискиот систем на една земја. Во случај да дојде до стечај на некои банки во финансискиот систем на земјата (кој исто така може да биде резултат на несоодветна политика на националните регулаторни институции), негативните ефекти можат да ги почувствуваат сите банки во земјата, особено оние кои имаат помал финансиски потенцијал (помалку ликвидни средства и слично).
3. Други егзогени ризици–ги вклучува сите ризици (земјотреси, поплави) кои можат да предизвикаат негативни ефекти врз економијата и врз финансиските институции.

2.Класификација според Базелскиот комитет за банкарска супервизија

Базелскиот комитет за банкарска супервизија (Basel Committee on Banking Supervision)²⁰ неколкупати во својата историја на постоење и функционирање се обиде да ги идентификува и да ги измери ризиците кои се иманентни на сите финансиски системи и со кои се соочуваат меѓународно активните банки во своето работење. Првпат идентификацијата беше спроведена во Меѓународниот пакт за мерење и капитални стандарди во 1988 година (International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards, познат како Базел I), при што како основен ризик се нагласува кредитниот ризик. Барањата за капитал исто така се однесуваат само со обезбедување на финансиски институции од кредитниот ризик врз основа на принципот „една големина за сите“. Како што е наведено во годините по усвојувањето на Договорот од 1988 година, дека повеќе загуби произлегуваат од пазарниот ризик, Базелскиот комитет издаде во 1996 година измени и дополнувањата на Договорот за идентификација и имплементација на пазарниот ризик за капитални барања. Серијата документи објавени од Базелскиот комитет, во врска со идентификацијата и со дефинирањето ризик во банкарската индустрија е Ревидиран Меѓународен пакт за мерење и капитални стандарди (International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: ревидиран договор, во 2004 година, познат и како Базел II)²¹, каде што како трета категорија на ризик беше воведен оперативниот ризик за кои меѓународно активни банки ќе бидат задолжително да издвојат капитал како деловно осигурување.²² Во суштина, во сите документи во кои се идентификуваат ризиците на Базелскиот комитет, беше да се идентификуваат само оние ризици кои може да се квалификуваат, а секогаш се започнува само со оние ризици кои можат да бидат направени од главната распределба.

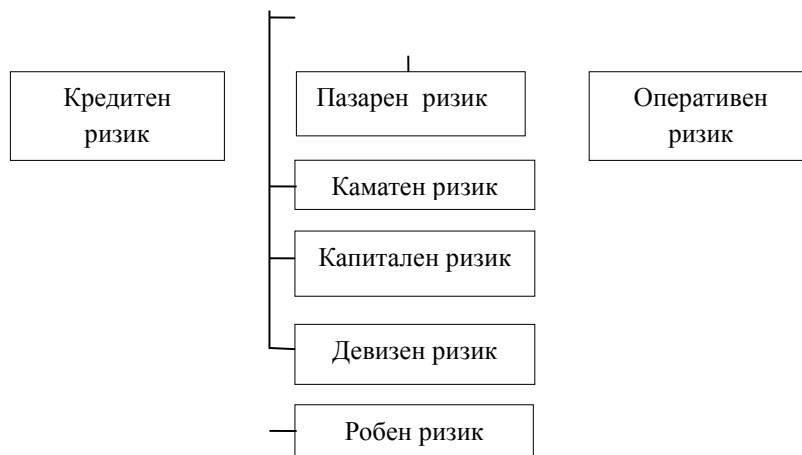
²⁰Basel Committee on banking Supervision. (1988). *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*, Press & Communication.

²¹ Горан Петревски, Управување со банките, Скопје

²² Dorde Dukic, Upravljanje Rizicima i Kapitalom u Bankama, Beogradska Berza, 2007.

Слика 4: Дистрибуција на ризиците според Ревидираниот договор

Извор: *Basel Committee of Banking Supervision*

Ревидираниот договор се состои од три столба. Првиот столб се однесува на поделба на ризици кои може да се квалификуваат и кои се основа за пресметување капитални трошоци (други ризици сè уште не може да се измерат и не се предмет на одредбите на Ревидираниот договор)²³. Станува збор за следниве ризици:

1. Кредитен ризик – се дефинира како ризик од неисполнување на должникот (default) во еден или во повеќе различни случаи.

- Кога се утврдува дека заемопримачот не ќе ги исполнил своите обврски (во однос на главницата, камата или провизиите).

- Кога се случува загуба во врска со кредитот, во форма на воведување посебни одредби или принуденопреструктурирање на кредитот, вклучувајќи ги и опростување или одложување на исплатата на главницата, каматата или провизиите.

- Кога должникот доцни за повеќе од 90 дена за која и да било кредитна обврска.

- Кога се води ликвидација или стечај на должникот.

²³Basel Committee on banking Supervision. (1996). *Amendment to the Capital Accord to incorporate market risk, bank for International Settlements*, Press & Communication

Кредитниот ризик според ревидираниот договор може да се смета на три различни начини, во зависност од софистицираното управувањето со ризикот во банките, и тоа: стандардизираниот пристап, основниот приод на интерниот рејтинг (основен IRB) и повисокиот пристап од интерниот рејтинг (повисок IRB).

2. Пазарниот ризик вклучува четири различни вида ризици, и тоа:

- Каматен ризик – се дефинира како ризик од поседување долгорочни финансиски инструменти или кој и било други каматни чувствителни инструменти кои се чуваат во трговски книги. Под финансиските инструменти на кои се однесува каматниот ризик се вклучуваат сите инструменти кои имаат фиксна каматна стапка, како и оние кои ги имаат овие карактеристики, вклучувајќи и неконвертибилни акции.

- Капитален ризик (equity) – вклучува ризик од вложувања во капитал во други корпорации. Инструменти опфатени со ризик и кои му следуваат на капиталот се обични акции на корпорации, без разлика на тоа дали се со или без право на глас, конвертибилните обврзници имаат карактеристики на капиталот и опција да се купат или да продадат акции.

- Ризик од девизниот курс – претставува ризик од загуба во случај на промена на девизниот курс. Овој ризик се однесува и на позицијата на златото во книгите на банкарски активности, бидејќи беше утврдено дека позицијата на златото е променлива во линија со девизниот курс на банката.

- Робен ризик (commodities) – ризикот од држење и тргување на роба, но со исклучок на златото, што се третираат од девизниот ризик. Робата е дефинирана како физички производ со кој може да се тргува на секундарниот пазар (на пример земјоделски производи, минерали, нафта и скапоцени камења).

Пазарниот ризик се управува според модел на ризикувана вредност (моделот VaP).

3. Оперативен ризик – комитетот ги идентификува следниве видови настани, како потенцијални кои може да резултираат со финансиски загуби:

- Интерна измама што опфаќа погрешно пријавување на позицијата на тргување на банката, кражба од вработени, внатрешна тргување при што вработените тргуваат за својата сметка.
- Екстерна измама, кражба, фалсификување и влегување во компјутерскиот систем на банката.
- Практиката на вработениот и безбедноста на работното место, што вклучува надомест за вработените во случај на повреда на работното место, прекршување на прописите во врска со здравјето и безбедноста при работа.
- Оштетување што е предизвикано на имотот на банката, како што се вандализам, тероризмот, земјотреси, поплави и пожари.
- Пад на информацискиот систем или грешки во работење како што се грешки и проблеми со софтвер и хардвер во банките и проблеми во телекомуникациите.
- Празнини во извршувањето, испораката или обработката на податоци, што вклучува внесување погрешни податоци, грешки во управувањето на залогот, некомплетна правна документација, не добивање пристап до сметките на клиентите и слично.

Според големината на Ревидираниот договор, постојат три пристапа кон управување со оперативниот ризик, и тоа: пристап до основните индикатори (Basic Indicator Approach или BIA), стандардизиран пристап (Standardize Approach или STA) и напреден пристап (Advance Measurement Approach или AMA).

3. CAMELS model

Во управувањето на финансискиот систем на САД, федералните и државните регулаторни органи на САД користат систем CAMELS за да се оценат финансиската состојба на секоја банка и специфичните ризици кои се проценуваат на самото место, односно во текот на контролата меѓу периодични извештаи. Регулаторните органи ги проценуваат банките според единствен рејтинг систем (Camel system) на финансиски

организации кој се состои од шест категории. Секоја буква е специфична и се однесува на²⁴.

C-адекватност на капиталот (Capital adequacy)

A – квалитетна средства (Asset quality)

M – квалитет на менаџмент (Management quality)

E – приходи (Earnings)

L – ликвидност (Liquidity)

S – чувствителност на пазарен ризик (Sensitivity to market risk) – примената на 01.01.1997.год.

3.1. Основни модели на компонентите

Компонентата адекватност на капиталот (C) укажува на способноста на финансиските институции да одржуваат стапка на барања во согласност со природата и изложеноста во сите ризични типови и способност за менаџмент за идентификување, мерење, следење и за контрола на овие ризици. Влијанието на кредитниот, пазарниот и на другите ризици за финансиската состојба на банката е неопходно да се разгледа при оценувањето на адекватноста на капиталот. Видовите и квантитетот на ризикот се вградени во конкретните активности на банката и ќе се утврди до кој степен е нивото на капитал кој е потребен за да биде над потребите од регулаторниот минимум, за да се заштити правилно банката од негативните ризик за сопствено делување. Адекватноста на капиталот се оценува врз основа на следниве фактори:

- Нивото и квалитетот на капитал и целокупната финансиска состојба на банката.

---

²⁴Lopez J.,(1999).*Using CAMELS ratings to monitor bank condition*, Economic Letters 19, Federal Reserve Bank of San Francisco.

- Способноста на менаџментот брзо да одговорат во случај кога е потребен дополнителен капитал.
- Природата, трендот и нивото на проблем со средства и формирање резерви во случај на губење кредит.
- Составот на билансот на состојба, вклучувајќи ги природата и износот на невидливиот имот на пазарниот ризик, ризикот од концентрација и други нетрадиционални ризици поврзани со банкарски активности.
- Изложеност на ризик под влијание на вонбилансните активности.
- Планови за понатамошен пораст и развој, како и претходните практики во управувањето на порастот.
- Достапност на пазарите на капитал и други долгорочни извори.

Квалитетот на средствата (А) укажува на сегашната и на идната изложеност на кредитен ризик поврзан со кредити и портфолио инвестиции и вонбилансните активности. Се однесува и на способноста на менаџментот за идентификување, мерење, известување и за контрола на кредитниот ризик. При евалуацијата за квалитетот на средствата треба да се земат предвид соодветноста на одредбата за потенцијални загуби и системот на оценување на заемопримачот, како и оценката на ризикот од неплаќање обврски според постојните кредитни услови. Сите други ризици кои можат да влијаат на пазарната вредност на средства како што се пазарни ризик, оперативниот, репутацискиот, стратешкиот ризик, исто така треба да бидат земени предвид. Во оценувањето на квалитетот на средствата се земат предвид следниве фактори:

- Процедурите за одобрување кредит, квалитетот на кредитната администрацијата и практиката на идентификување и оценување на кредитниот ризик;

- Диверзификацијата и квалитетот на кредитното и инвестициското портфолио;

- Нивото, дистрибуцијата и трендот на проблематичните средства;

- Соодветноста на премиите и резервите за потенцијалните загуби;

-Постоење и испраќање ризик-концентрации од индустријата, од поединци или типови на трансакции;

-Способноста правилно да се управува со процесот на одобрување и со процесот на отплата на кредитот;

-Соодветноста на внатрешните контроли и менаџментот на информационите системи.

Категорија квалитет на менаџментот (М) укажува на адекватноста на највисокото раководство на финансиски институции и на процедурите за идентификување, мерење, следење и за контролирање на ризиците. Регулаторните институции ги потенцираат постоењето и примената на политиките и процедурите за управување со ризик во рамките на планираните цели. Општо земено, топ-менаџментот никогаш не бил активно вклучен во дневните оперативни активности на банката, но тие треба да постават јасни упатства во врска со прифатливоста на нивото на ризик и да се обезбедат правилни процедури и практики кои ќе се рефлектираат на стратегиите и целите на управување. Во оценувањето на менаџментот се земат предвид следниве фактори:

- Нивото и квалитетот на супервизијата и помошта во сите активности на институцијата од највисокото раководство;

- Способноста на раководните институции и на менаџментот да планира и да има одговор за сите ризици кои можат да произлезат од менување на условите за деловноста или за развојот на нови производи и услуги;

-Брзата реакција на препораките на интерната и екстерна ревизија или на регулаторните тела;

-Усогласеност со закони и со прописи;

-Имплементацијата на соодветни интерни процедури и контроли во врска со оперативниот ризик и со ризикот во случај на значајни активности на банката;

-Точноста, временско усогласување и ефективноста на менаџмент информационите системи и набљудување на ризиците во согласност со големината, комплексноста и со ризичниот на банката.

Приходите (E) се одразуваат не само на квантитетот и на трендот на приход, туку и на факторите кои можат да ги загорзат одржливоста и квалитетот на приходите. Квантитетот и квалитетот на приходи може да биде компромитиран премногу или неправилно со управување на кредитниот ризик кој може да резултира со зголемени обврски за плаќање и расходите да ги покријат кредитните загуби, и повисок пазарен ризик, кој произлегува од банкарските приходи и од промените на каматните стапки. Квалитетот на приход е изложен на ризик и ако банката премногу се потпира на вонредните приходи или на враќањето на даноците. Идните приходи може да бидат негативно нарушени од неможноста да се предвидат или да се контролираат изворите на финансирање и од оперативните трошоци, неадекватно избраната стратегија или лошото раководење или од неконтролираното изложување на други ризици. Во оценувањето на приходот се земени предвид следниве фактори:

- Нивото, трендот и стабилноста на приходот;
- Способноста преку капитал да се обезбеди задржаната добивка;
- Квалитетот и изворите на приходи;
- Нивото на трошоци во однос на работењето;
- Адекватноста на системот на буџетирање и прогнозирање на идните приходи;
- Адекватноста на провизиите и на резервите за покривање на загубите од лошите активи;
- Приходи изложени на пазарни ризици, како што се каматните стапки и девизниот курс.

Ликвидноста (L) се одразува на адекватноста на институцијата со своите сегашни и идни извори на ликвидност и на практиките на менаџментот за обезбедување средства и адекватноста на средствата во однос на големината, комплексноста и на ризичниот профил

на банката. Генерално, во однос на управувањето со фондовите на банките, институциите треба да обезбедат ниво на ликвидност кое ќе биде доволно за да се исполнат обврските во однос на времето и на износот според доспевањето. Практиката треба да ја изразува способноста на менаџментот да обезбеди средства во случај на планираните одливи со минимални загуби. Исто така, управувањето со ликвидноста треба да биде по најниски расходи. Во оценувањето на ликвидност се земени предвид следниве фактори:

-Адекватност на изворите за ликвидност на сегашните и идните потреби и способност на институцијата да обезбеди ликвидност без негативни ефекти врз нивниот банкарска деловност;

-Пристап до пазарите на пари и до други извори на финансирање;

-Способност брзо да се конвертираат средства во готовина без загуба;

-Нивото на диверзификација на изворите за финансирање;

-Нивото на потпирање на краткорочните извори (депозити на краток рок) за финансирање на долгорочните средства;

-Трендот и стабилноста на депозитите;

-Способноста на менаџментот правилно да ја идентификуваат, да ја мерат, да ја следат и да ја контролираат ликвидносната позиција.

Чувствителноста на пазарниот ризик (С) се определува со степенот до кој промените на каматните стапки, девизниот курс, робните цени и цените на капитал може да имаат негативно влијание врз приходите и врз економскиот капитал. При оценувањето на оваа компонента, вниманието треба да се фокусира врз способноста на управување за идентификување, мерење, известување и за контрола на пазарниот ризик, големината на институцијата, природата и сложеноста на работите, како и на адекватноста на капиталот и приходот во споредба со нивото на изложеност на пазарен ризик. Во оценувањето на чувствителност на пазарен ризик се земаат предвид следниве фактори²⁵:

---

²⁵Lopez J.,(1999).*Using CAMELS ratings to monitor bank condition*, Economic Letters 19, Federal Reserve Bank of San Francisco.

- Осетливост на приходите од финансиските институции или на економската вредност на нејзиниот капитал според негативните промени во каматните стапки, девизниот курс, цената на робата и цените на капиталот;

-Способноста на менаџментот за идентификување, мерење, известување и за контрола на изложеноста на пазарен ризик на според големината, комплексноста и според ризичниот профил на институцијата;

Табела 2. Процена на рејтинг преку моделот CAMELS:

		Рејтинг 1	Рејтинг 2	Рејтинг 3	Рејтинг 4	Рејтинг 5
C	Адекватност на капиталот	Силнокапитално ниво	Задоволително капитално ниво	Малку задоволително капитално ниво	Недоволно ниво на капитал	Критично нивона недоволен капитал
A	Квалитет на имотот	Силен квалитет на имотот	Задоволен квалитет на имотот	Незадоволителен квалитет на имотот	Слаб квалитет на имотот	Критично лош квалитет на имотот
M	Менаџмент	Квалитетен менаџмент	Задоволителен менаџмент	Малку задоволителен менаџмент	Слаб менаџмент	Критично лош менаџмент
E	Приходи	Силни приходи	Задоволителни приходи	Просечни приходи	Тенденција на намалени приходи	Критичен пад на приходи
L	Ликвидност	Силна ликвидност	Задоволна ликвидност	Просечна ликвидност	Намалена ликвидност	Критично ниво на ликв.
S	Осетливост на пазарен ризик	Добро контролиран осетливост	Задоволителна контра. осетливост	Просечно контролирана осетливост	Неприфатено и високо нивона осетливост	Критично ниво на осетливост

Извор: Lopez, J.

3.2. Композитен рејтинг на банките и општи ставови

За време на „процената на самото месно“, супервизорите собираат специфични информации за банката, како и детали за проблематичните кредити, кои се корисни за да се оценат финансиската способност и усогласеноста со законите и со регулаторните принципи. Клучен производ на оваа студија е регулаторниот рејтинг на целокупната позиција на банката, што честопати се нарекува CAMELS рејтинг или композитно оценување. Овој рејтинг-систем се користи од многу национални регулаторни институции за да се определи целокупната состојба на испитување на банките и на финансискиот систем. Сите податоци собрани за потребите на рангирањето на CAMELS се строги деловни тајни, како и самата композитна оценка на банката. Преку рејтингот CAMELS се препознава само високото ниво на менаџмент од банката и на одредени лица од регулаторните органи кои се занимаваат со рангирање на банките. Со рејтингот CAMELS никогаш не се занимаваат регулаторните тела ниту во поширока смисла, но, сепак, јавноста може да процени како се рангира одредена банка во зависност од мерките кои регулативни органи ги преземат со цел контрола на деловноста на банките (на пример, забрана на исплата на дивиденда, забрана на трговија со странска валута, ограничување на пласманите или плаќање одредени казни поради пропусти во деловноста). Исто така, некои студии покажаа дека иако информациите за рејтингот и општите услови на банките не се објавуваат, тие информации сепак доаѓаат до финансиските пазари преку неформални патишта.

Регулаторите на нумерички начин ја оценуваат секоја компонента на деловноста на банката преку највисока (оценка 1) или преку најниска оценка (оценка 5). Кога се даваат композитни резултат се појавуваат следниве класи ²⁶:

- Композитната оценка од 1 или од 2 означува фундаментално чувствителни банки, односно сите слабости се мали или со незначителен интензитет и влијание и тие се управуваат на соодветен и прецизен начин од менаџментот на банката. Банките класифицирани во овој рејтинг може да издржат разни промени во деловното окружување без негативни ефекти на приходот, ликвидноста или на капиталот на

---

²⁶Lopez J.,(1999). *Using CAMELS ratings to monitor bank condition*, Economic Letters 19, Federal Reserve Bank of San Francisco.

институцијата. Овие институции имаат силно управување со ризикот во однос на големината, сложеноста и на профилот на институцијата.

- Композитната оценка од 3 укажува на тоа дека банката покажува некои проблеми во повеќе од една област која треба да се коригира. Овие финансиски институции покажуваат слабост, од умерени до многу високи, во однос на управувањето со ризикот според износот, комплексноста и според ризичниот профил на банката. Институциите класифицирани во оваа класа обично имаат помалку способност да издржат екстремни промени во средина и покажуваат помалоусогласување со прописите и со законите.
- Композитната оценка 4 и 5 укажува на проблематични банки со многу висок потенцијал за стечај. Тие покажуваат сериозни финансиски и менаџерски недостатоци со непредвидливи ефекти. Банките во оваа група обично не можат да ги издржат екстремните промени во средина, имаат несоодветно управување со ризикот во однос на износот, сложеноста и профилот на банката, како и недостаток на приход и на капитал за да се одржи стабилноста и за продолжување на континуитетот. Во прилог на институциите се предложените радикални промени во некои или на сите аспекти на деловноста, за да се задржи стабилноста на институцијата.

Баркер и Холдсворт (Barker & Holdsworth) ја анализираат можноста за банкрот на банките (bank failure), па дојдоа до заклучок дека рејтингот CAMELS е корисен, дури и ако постои контролана пошироката јавност преку објавените информации во врска со општите услови и со условите на деловните банки. Со слично прашање се занимавале Кол и Гинтер и дошле до спротивни насоки во смисла на тоа дека иако рејтингот CAMELS има одредена корист во однос на примената, неговата предвидувачка моќ брзо застарува. Во периодот од 1988 до 1992 година дојдено е до заклучокот дека статистичките модели кои се користени од јавно објавените податоци беа подобар индикатор за предвидување на банкрот на банките во однос на рејтингот CAMELS на истите банки, иако користениот рејтинг е користен во последните две квартали. Од друга страна, Хиртл и Лопез (Hirtle & Lopez) ја проучувале применливоста на претходно идентификуваниот рејтинг CAMELS во оценувањето на банката на сегашните услови за деловноста. Тие дојдоа до заклучок дека

информациите содржани според рејтингCAMELS обезбедиле значајни предвидливи способности.²⁷

4.Квантитативно-аналитичката рампа за управување со ризикот во банкарството

Модерниот ризик на менаџментот се базира на неколку клучни концепти. Тие концептите се управување со активата и пасивата (Asset and Liability Management,ALM), на ризикуваните вредности (Value at Risk;VaR) и на ризикуваниот капитал (Capital at Risk,CaR). Денес, банкари и менаџери од финансиски институции го мониторираат портфолиото на средствата и обврските на нејзините институции како една интегрирана целина, со оглед на тоа дека целото портфолио придонесува за повисоки цели во однос на соодветната профитабилност и прифатливиот ризик. Така координирани и интегрирани менаџмент-одлуки се нарекуваат управување со актива и пасива (ALM). Управувањето со техниката наречена управување со актива и пасива претставува одбранбен систем на финансиските институции, кога станува збор за деловни циклуси и сезонски предизвици и моќна алатка што влијае врз формирање на портфолија на средства и обврските на начин кој придонесува за цела институција. Концептите за ризикуваните вредност (VaR) и ризикуваниот капитал (CaR) се квантитативни мерки за мерење на потенцијалните загуби, генерирани од различни видови ризик. Банкарското управување со ризикот може да биде квалитативно и квантитативно. Квалитативното управување со ризикот се заснова на емпириски процени на банкарските експерти, а тоа е особено важно за оние фактори на ризик кои не можат да се квантифицираат. Квантитативниот преглед на банкарски ризици со основните пристап се состои од анализа на просечниот износ на загуба и од степенот на загуба околу трендот на вредности. Максималниот износ на загубата за банката е определен од три фактора:

- нивото на изложеност на загуби,
- стандардна девијација и
- избраното ниво на толеранција.

---

²⁷ Бентон Е. Гуп, Џејмс В. Колари, Комерцијално банкарство,Управување со ризик, Издадено на македонски јазик од Арс Ламина ДОО, авторски права 2011.

4.1. Концептот на управување со активата и со пасивата во банките

Роуз и Хацинс забележале три развојни периода во управувањето на активата и на пасивата на банката²⁸. Првиот период е по Втората светска војна, кога за управување на финансиските институции имаше потреба од еден сеопфатен поглед на нивните средства и обврски. Во поголемиот дел од историјата на банкарството, банкарите биле наклонети да ги прифатат изворите на средства-пасива и акциски капитал-генерално. Според ова гледиште, јавноста е онаа која одредува депозити, износи на една штедна книшка и износ на други извори средства кои се достапни на депозитните институции и банкарите можат да ја контролираат само распределбата на средства кои доаѓаат во однос на начинот на кој одлучуваат кој ќе добие скромна сума на достапните заеми и на односот на овие кредити. Овој пристап за управување со активата има своја логика во фактот дека е извршена дерегулација на банкарството и заштедите, типот на депозит, понудената стапка и недепозитните извори на средства на кои банки и штедилници може да се фокусираат и под многу строги прописи.

Вториот период се јавува за време на 1960-тите и 1970-тите години на минатиот век кога имало драматична промена во стратегијата во активата и во пасивата. Соочувајќи се со премногу високите каматни стапки и со силната конкуренција во однос на повлекувања на средствата, банките и нивните конкуренти започнуваат да се вртат кон нови извори на финансирање и на контролна структура и вредноста на нивните депозитни и недепозитни средства. Новата стратегија е именувана како управување со обврски. Целта на оваа стратегија беше да се врати контролата над изворите на средства. Главните средства за контрола беа цената на средствата, каматната стапка и другите услови кои банките и нивните конкуренти може да ги понудат за своите депозити и заеми за да се постигне саканата големина и структура на капиталот. На пример, на банката, која се соочува со голема побарувачка на кредити кои ги надминуваат своите расположливи средства ја зголемиле каматната стапка на депозитите и на штедните влогови во споредба со своите конкуренти за да се дојде до прилив на средства, и обратно.

---

²⁸Rose P., & Hudgins S., (2005), *Bankarski menadžment i finansijske usluge*, Data status, Beograd

Развојот на техниките за управување на пасивата како и за варијабилни каматни стапки и зголемувањето на ризикот влијаат врз развојот на методите на заедничкото управувањена средствата и обврските, кои денеска доминира во банкарската и во другите сродни области. Овој метод добива избалансиран пристап кон управување со актива и со пасива, преку фокусирање на неколку клучни цели:

- Менаџментот треба да направи што повеќе контрола на износот, структурата и приходите или расходите на основата на актива и на пасива на начин на кој финансиските институции ќе ги постигнат предвидените цели.
- Контрола која раководството ќе ја реализира над средствата, а ќе биде во согласност со контролата која ќе се реализира над пасивата за да не дојде до несогласување меѓу нив. Ефикасната координација во управувањето на активата и на пасивата ги охрабрува зајакнување на врските меѓу приходите и расходите и контролата на изложеноста на ризикот.
- Приходите и расходите се случуваат на двете страни на билансот на состојба (т.е. на страна на активата и на пасивата од друга страна). Потребна е таква стратегија за управување која ги максимизира приходите, а трошоците ги сведува на минимум.

Управување со активата и со пасивата е во основа на управувањето со рочноста согласно со побарувањата и обврските на банките (средствата и изворите на средства). Несогласувањето на побарувањата и обврските на банките влијае на појавата на ликвидниот ризик. Еден од најголемите предизвици за менаџментот на банката е да се усогласат принципите на профитабилност и постигнувањето највисоко можен профит од најдобрите приходи, со принципите на ликвидност и солвентност. Постигнувањето максимална профитабилност во услови на целосно ангажирање на финансиски средства на банките може да ја загрози ликвидноста, и обратно, непотребно високата ликвидност драстично ги намалува приходите и профитабилноста и можноста за понатамошен пораст и развој на банката. Како и за успешното работење на банката, значајно лоши последици на намалената профитабилност, па со потребните средства за покривање на ликвидноста. Банката е ликвидна ако без проблеми се извршува нивната кредитна функција, ако ги

исполнува своите обврски кон сите основачи и ако во исто време ги одржува потребните резерви за одржување на ликвидноста. За комерцијална банка е најдобриот начин да ги пласира средствата во согласност со достигнатите обврски од кои се обезбедени. Преку почитувањето на принципот на инвестиции и пласирањето на средствата со рок на доспеаност од извори се постигнува оптимална ликвидност која е единствено одржлива на долг рок. Покрај рочна структура на активата и на пасивата, за ликвидноста е важна синхронизацијата на паричните текови, односно прилив и одлив на готовини. Како предуслов за да се постигне оптимална ликвидност е потребно да се групираат сите позиции на средствата и обврски според доспеаност. Најчесто се земени роковите од 7, 30, 180 дена, 1, 2 и над 2 години.

Усогласување на роковите на позиции на актива и на пасива е врз основа на договорените рокови (заеми, кредити, хартии од вредност, меѓубанкарски односи, орочени депозити, обврски) за природата на одредени предмети (пари, капитал) и првенствено за да се проценат варијабилноста и конзистентноста на депозитите по видување и ризикот при наплатата на кредитите. Кредитниот ризик, како еден од најголемите и најзначајните ризици на кои Банката е изложена, и може да предизвика најголема загуба на банката за својата примарна важност. Во таа смисла се правилната процена и проблемот на идентификација на заемот и оцената на нивното обновување во иднина.

Табела 3: Управувањето со рочната структура на средствата и обврските на банките:

Актива	Рочност						Вкупно
	7 дена	30 дена	180 дена	1 год.	2 год.	Над 2 год.	
Парични средства	500						500
Пласмани од банки	600	400	300	400	400	300	2.400
Кредити	600	2.000	1.000	3.000	1.000	2.000	9.600
Хартии од вредности	100	200	100	300	500		1.200
Трајни влогови						1.500	1.500
Основни средства						3.000	3.000
Останата актива		400				1.600	2.000
Вкупна актива	1.800	3.000	1.400	3.700	1.900	8.400	20.200
Пасива							
Депозити по видување	1.100	1.100	2.500	1.000	1.000	1.000	7.700
Орочени депозити		500	1.000	500			2.000
Банкарски кредити	1.000	1.000	1.000				3.000
Хартии од вредност			1.000				1.000
Долгорочни обврски						2.500	2.500
Други обврски					1.000		1.000
Капитал и резерва						3.000	3.000
Вкупна пасива	2.100	2.600	5.500	1.500	2.000	6.500	20.200
Разлика над или/под ликвидни средства (актива-пасива)	(300)	400	(4.100)	2.200	(100)	1.900	0
Проектирана кумулативна разлика	(300)	100	(4.000)	(1.800)	(1.900)	0	
Кумулативна пасива (во %)	(1.49)	0.49	(19.80)	(8.91)	(9.40)	0.00	

Извор: Тодорович В.

Наведените рочни структури на актива и пасива укажуваат на можните ликвидни проблеми во плаќањето на обврските доспеани во рок од седум дена и обврските кои доспеваат и по 180 дена. Усогласувањето на ликвидноста во многу краток период од најмногу до седум дена за банката не е проблем за брз и лесен пристап до пазарот на пари, средствата кои можат да бидат повлечени во многу брз и во краток период, како и можноста за продажба на хартии од вредност наменети за тргување. Банката во дадениот пример е далеку поголем проблем, има усогласување на активностите за период од 180 денови (кумулятивно „јазот“ сочинува 19,80% од вкупните обврски) и помалку проблем прави усогласувањето проекции за период од една и две години. Се работи на можноста за постојана ликвидност и банката мора да преземе на прво место активности поврзани со позицијата на пасива и со зголемување на стабилните депозити (стимулативни камати и други бенефиции, да се зголемат долгорочните обврски со издавање хартии од вредност), а можеби и во позициите кои се однесуваат на активата за да се намалат постојаните инвестиции и основни средства и на тој начин да се зголеми готовина.

Методот ALM, покрај усогласеноста со доспеаните рокови на побарувањата и обврските, се однесува и на управување на каматната стапка чувствителна за активата и за пасивата за да се постигне оптимална профитабилност. Најзначајните приходи и расходи на банките се оние направени во основата на каматите (најважниот дел на финансиските приход и расходи), приходи и расходи кои произлегуваат од вршењето на банкарските услуги - додатни (најважниот дел на деловни приходи и расходи). За да се постигнат максимални деловни резултати, банкарски менаџери ја анализираат и ја одредуваат оптималната сума меѓу активните и пасивните стапки, односно вршат споредба на приход од камата според видот на инвестиции и каматни расходи по вид на обврска. Конкретен пример е даден во изложеноста на каматните приходи од банкарски ризик со промена на каматните стапки (преглед на делови на актива и на пасива се прикажани во зависност од времето во кое банката може да ја промени договорната каматна стапка).

Табела 4: Управување со каматна стапка, чувствителната актива и пасива на банката:

Актива	Договорени период за промена на каматна стапка (во денови)						Вкупно
	0-7	8-30	31-180	91-180	181-365	Над 365	
Парични средства						500	500
Пласмани на банките	1.500	400	500				2.400
Кредити	2.500	2.000	1.000	1.000	1.000	2.100	9.600
Хартии од вредност	100	200	100	300	500		1.200
Трајни влогови						1.500	1.500
Основни средства						3.000	3.000
Друга актива		400				1.600	2.000
Вкупна актива	4.100	3.000	1.600	1.300	1.500	8.700	20.200
Пасива							
Депозити по видување	5.500	1.100				1.100	7.700
Орочени депозити		500		500		1.000	2.000
Банкарски кредит	1.000	1.000	1.000				3.000
Хартии од вредност			1.000				1.000
Долгорочни обврски						2.500	2.500
Други обврски					1.000		1.000
Капитал и резерви						3.000	3.000

Вкупна пасива	6.500	2.600	2.000	500	1.000	7.600	20.200
Гап - разлика (актива и пасива)	(2.400)	400	(400)	800	500	1.100	0
Кумулативен гап	(2.400)	(2.000)	(2.400)	(1.600)	(1.100)	0	
Кумулативни Гап/просечна каматна актива(во %)	(11,88)	(9,90)	(11,88)	(9,24)	(7,91)	0,00	

Извор: Тодорович В.

Од гледна точка на приходите и на ликвидноста на банката, најдобро и најсигурно е роковите да се прилагодуваат и да ги усогласува своите побарувања согласно со фиксна или променлива стапки на обврските, договорени под исти услови, а и роковите да се прилагодат на идните промени на каматните стапки. Не е препорачливо да се финансираат кредити со фиксна каматна стапка од еден извор со променлива каматна стапка, и обратно, затоа што е тешко да се предвиди како ќе се одвива нивото на променливи договорни каматни стапки. Затоа, за менаџментот е важно да го одреди нивото на усогласеност на роковните каматни чувствителни средства и каматните обврски, карактерот и последиците од евентуално можните промени на каматните стапки на нето-приходот.

Анализата на каматната стапка на чувствителните активи и пасиви покажува очигледен ефект врз промената на приходот од камата или од расходите кои се должат на промени во каматните стапки, во зависност од роковите за промени на каматната стапка на некои делови на активата и на пасивата. Во примерот погоре, најголемиот јаз е разликата меѓу каматните чувствителни активи и пасиви со рок на доспевање од седум дена. Неприлагодениот дел од активата и од пасива со рок на достасување е 11,88% од вкупната пасива (кумулативниот јаз е негативен и изнесува $-11,88\%$, $(2400): 20.200 \times 100 = -11,88\%$), и заради тоа договорените каматните стапки можат да влијаат врз нето-приходите од камати, коисе генерирани од активата и од пасивата на овој рок. Многу е помаларазликата меѓу други делови на активата и на пасивата, кои се ангажирани со повеќе можно време во променитена каматните стапки. Па, оттука и нето-приходите од

камати, кои се создаваат од активата и од пасивата со подолги интервали согласносно промената на каматните стапки, имаат далеку помалку влијание врз целокупните нето-приходи од камати. Обврски со промените на каматните стапки со рок од седум дена за 2.400 повеќе од довереното побарување се намалува на ист начин, а со зголемувањето на каматните стапки се намалува нето-каматниот приход (повисока основица-дел на обврски кон кои се однесува и порастот на каматните стапки и се пресметува пасивна каматна стапка од основица-дел од активата врз основа на што се пресметува активна камата). И обратно, важно е дека намалувањето на каматните стапки ги зголемуваат нето-приходите од камати бидејќи пасивата-расходите од каматите повеќе се намалуваат отколку што се намалуваат приходите од каматата. Во наведениов пример пасивата многу повеќе е чувствителна на пораст на договорените каматните стапки на активата (кумулятивниот јаз постојано е негативен). Доколку порастот би се променил, договорените стапки би биле непроменети за подолг период, банката ќе има долгорочно намалување на нето-каматниот приход, и обратно, доколку падот на договорените променливи каматни стапки би се одржувале за подолг временски период, а банките ќе постигнат долгорочен пораст на нето-приходите од камата.

4.2. Концептот на ризичните вредности

Ризикуваната вредност (Value at Risk, VaR)²⁹ е максималниот износ на потенцијалните загуби кои банката може да ги има во своето работење, што може да се постигне само во мал процент од сите можни случаи. Процентот на веројатноста за загуби кој не е покриен од прифатениот ризик VaR се нарекува ниво на толеранција. Нивото на толеранција на веројатноста е онаа загуба која ја надминува дизајнираната математичка граница. Ако нивото на толеранција, на пример, е 1% тоа значи дека пресметуваната вредноста изложена на ризик се однесува на 99% од случаите, но во теоријата на веројатност од 1% од случаите е надмината. Значи VaR е вредноста на сите ризици кои банката ги зема како максимум потенцијална загуба што банката може да ја има во своето

---

²⁹Darryll Hendricks, *Evaluation of Value-at-Risk Models Using Historical Data*, FRBNY Economic Policy Review, 1996.

работење и што може да биде надмината само во мал процент од сите можни случаи³⁰(Слика4).

Потребно е VaR да се набљудува во контекст на три типа потенцијални загуби на банката:

- Очекувана загуба (*Expected Loss-EL*) е статистичка процена на просечните годишни загуби.
- Неочекувана загуба (*Unexpected Loss- UL*) е максималната загуба што може да се промаши само во мал процент од случаите. VaR управно ја покажува горната граница на неочекуваното губење, а нивото на толеранција го покажува процентот на можното губење кој не е покриен со VaR.
- Најголеми (катастрофални) загуби не се опфатени од квантификација VaR, но веројатноста за нивна појава е многу ниска.

Разликата меѓу очекуваните и неочекуваните загуби претставува основа за воспоставување соодветни извори за нивната покриеност (финансирање):

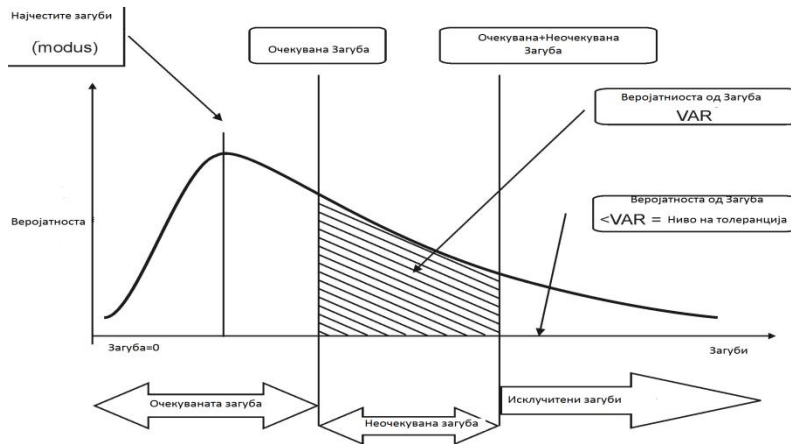
- Оперативната резерва за покривање на загубите (*provisions*) ги покрива само очекуваните загуби врз основа на просечните годишни загуби пресметувани според долгорочни статистички серии.
- Капиталот на банката се користи како извор за да се покријат само неочекуваните загуби, ако тие се појават во таа година. Неочекувано загуби стануваат VaR откако ќе се одреди нивото на толеранција.
- Најголемите (катастрофалните) загуби може да се избегнат со систем на граници во контекст на управувањето со ризикот. Иако катастрофалните загуби според аналитичките термини не треба да бидат покриени од капиталот на банката, силните банки имаат тенденција дел од својот капитал да го формираат имајќи ги предвид исклучително стресните ситуации. Според стратегијата за утврдување на нивото на толеранција, банката индиректно одредува дали ризикот од неочекуваните загуби е проектиран со веројатност од 5% или со само 1%. Доколку банките се обидат да го одредат нивото на толеранција, така што ризиците се

---

³⁰ Дарел Дафи, Кенет Ц.Синглтон, Кредитен ризик Издадено на македонски јазик од Арс Ламина ДОО,автроски права 2011

покриени во 100%, драстично ќе се зголемат вредностите SaR и VaR, со што ќе се спречат банките да работат како профитабилна институција.³¹

Слика 5: Прикажана вредност (VaR):

Извор: Ќировиќ М.

Според Bessis, VaR е концепт кој заслужува внимание поради неколку причини:

- VaR е вредност што има многу едноставно значење на неочекувано губење со што треба да бидат заштитени банките.
- Тоа е синтетичка мерка на ризик, бидејќи бројот на димензии на ризици се интегрирани во една единствена вредност. Обично, ризиците може да се видат преку голем број индикатори кои вклучуваат чувствителност на промените на пазарот, на јазот и нестабилност додека VaR е концепт кој ги интегрира сите овие димензии во една вредност;
- VaR се применува на сите нивоа на управување со ризик, а може да се оцени ефектот на диверзификација, па на тој начин да ја обезбеди недостапната врска што недостасува меѓу агрегатниот ризик и специфичниот ризик.
- VaR може да се утврди на ниво на деловните единици и на највисокото раководство. Може и да се подели на компоненти поврзани со извор на ризик.

³¹Ќировиќ, М. (2001). *Банкарство*, Bridge Company, Белград.

4.3. Концептот на ризикуваниот капитал (CaR)

Целта на квантитативното одредување на VaR е да се обезбеди соодветното квантитативно економско ниво на капитал на банката, односно ризикуваниот капитал (Capital at Risk, CaR)³². Според тоа, управувањето на банкарските ризици се намалува за пресметување на нивото на VaR за секој вид ризик, за да се утврди основата на соодветната сума на CaR. При тоа, CaR се третира како крајна заштита на банкарска несолвентност. CaR претставува износ на капиталот потребен за покривање на банката при однапред покривање на потенцијалните загуби во наредни период, и тој, за разлика од VaR, може да се пресмета само на ниво на банката или на ниво на портфолиото (VaR на ниво на банката е ист како и CaR). Вредностите на VaR и CaR мора постојано да се прилагодуваат во динамичното функционирање на банката. Ако го претпоставиме нивото на ризик со оглед на големината, ќе мора да се дојде до точни прилагодувања на вредностите на CaR. На пример, ако нивото на ризик во целина се зголемува (VaR во зголемување), тогаш и CaR мора да се зголеми (со зголемување на маргините и провизиите). Спротивно на тоа, ако се утврди дека нивото на капиталот во дадена величина, тогаш рамнотежа помеѓу CaR и VaR треба да се прилагоди на страната на ризик (промени во структурата на инвестициите за да се намали уделот од пласмани со повисоки стапки на ризик).

Во целост банката да биде во можност да се квалификува на оптимално ниво на капитал, мора претходно да ги квалификува сите ризици на кои е изложен. Оваа квалификација се спроведува на ниво на поединечни трансакции, на ниво на оперативни банкарски единици, како и на ниво на целата банка. Квалификациите на ризикот (VaR) и на капиталот (CaR) се централните аналитички категории на современите методи на банкарски ризици. Капиталната позиција на банката како „тампон“ станува сè поважна за одржувањето на својата солвентност во случај на негативни шокови. Главниот проблем на банките во моментот се турбуленциите на пазарната економија, а воедно и постигнувањето динамична и соодветна корелација меѓу деловен ризик и формирање капитал во поширока смисла, вклучувајќи ги и резервите. CaR не е единствена дефиниција на банкарски капитал, всушност станува збор за три концепта кои ја покажуваат висината на капиталот

---

³²Кировиќ, М. (2001). *Банкарство*, Bridge Company, Белград.

на банките. Првиот концепт е расположливиот капитал, односно вистински номинален износ на капитал кој банката го има во пасива во својот биланс. Вториот концепт е регулаторниот капитал, односно износот на капитал кој банката треба да го има врз основа на регулаторните прописи. Третиот концепт е концептот на ризикуваниот капитал (CaR) или износот на капитал кој е во рамнотежа со севкупниот ризик на банката. Идеално би било, овие три концепта да се совпаѓаат квантитативно. Сепак, според правилата, ова не е случај, ако се претпостави дека ризикуваната вредност на капитал го надминува износот на достапен капитал, па банката ќе треба да направи приспособување на тие две големини. Тоа банка може да го стори преку следниве постапки:

-Исправување на нагорната премија за ризик како ценовен ризик, преку камати и провизии, ако условите на пазарна конкуренција го овозможуваат.

-Намалување на големината на активата како општа основа за воспоставување на SaR.

- Промена на структурата на нивните пласмани во смисла на намалување на ризичните пласмани и соодветно зголемување на помалку ризични пласмани, со што се намалува вредноста на ризикуваниот капитал од истото ниво на банкарски пласмани.

III. Идентификување, мерење и управување со кредитниот ризик

Кредитниот ризик е најстариот и веројатно најважниот од сите ризици во банкарскиот сектор во однос на големината на потенцијалната загуба и на остварените фреквенции, бидејќи непосредно е поврзан со основната функција на деловното банкарството, односно со неговата кредитна функција. Кредитниот ризик е ризик за тоа дека побарувањата на банката врз основа на кредити нема да бидат исплатени на денот на достасувањето според нивната целосна книговодствена вредност. Ова се изразува како трајно (поради стечај) или како привремена неспособност на должникот (поради недостаток на ликвидност) за да се исполни договорениот рок за дел или за целата кредитна обврска. Кредитниот ризик може да се однесува на: а) кредити и б) други кредитни инструменти (на пр. обврзница). Покрај тоа, ризикот од одредени финансиски операции зависи од развојот на финансискиот пазар на земјата, од бројот и структурата на финансиско посредување, прописите и слично. Како таков, кредитниот ризик може да ги донесе најголемите загуби и затоа банките очекуваат постојан преглед на изложениот кредитни ризик, како и континуирано зајакнување на системите на внатрешна контрола преку подобрување на квалитетот на воспоставените стандарди и методи на оценување. Потребно е постојано да биде следена кредитоспособноста на клиентите, следење во моментот на одобрување и периодично следење, во зависност од вкупната финансиска состојба и од планови за клиенти, или од други околности кои можат да влијаат врз нивото на кредитниот ризик.

1. Идентификација на кредитен ризик

Во основа, кредитниот ризик се дефинира како загуба во случај на неисполнување на обврските кон должникот (Loss Given Default, ili LGD) или во случај на намалена кредитната способност на клиентите. Намалување на кредитната способност е директно поврзано со поимот на „кредитно оштетување“ (credit impairment), а се дефинира како намалување на кредитниот квалитет на еден или на повеќе кредити, каде што може да се претпостави дека банките ќе имаат проблем во однос на својата наплата, или, пак, каде што не постои сигурност дека банката ќе биде во можност да го наплати целосниот износ

кој доспева или не се платени според договорените услови на договорот за кредит. Според Бесис во современите трендови на развојот на кредитниот ризик, се врши од врз основа на неколку линии, вклучувајќи: мерење на кредитниот ризик со кредитното портфолио, мерење на кредитниот ризик со пазарни инструменти и дефинирање на можностите со употреба на методи ВаР во управувањето со кредитниот ризик.³³

Врз кредитниот ризик влијаат неговите компоненти или неговите подризици: ризикот од неплаќање (default risk), ризикот од изложеност (exposure risk) и ризикот од додатни наплати (recovery risk).

Шема 1: Компоненти на кредитен ризик:

Извор: Bessis J.

Кредитниот ризик може да се гледа од квантитативен и од квалитативен аспект. Квантитативниот кредитен ризик е изложеноста на износот (вкупните побарувања) кон должникот во одреденото време, додека квалитативниот кредитен ризик се однесува на комбинираното влијание на веројатноста за неисполнување на обврски и неплатените износи и врсти на гаранции или залог што може да се користи во додатни наплати. Изложеноста на ризик од неплатените обврски (Exposure at Default) се разликува од загубата во случај на неплаќање обврски, бидејќи се дадени залог и гаранции, а присутни ње и можноста за преговори со должникот и достапноста на други фондови за исплата на кредитот.

³³Виолета Мацова (2010) Управување со кредитен ризик во комерцијално банкарство, Скопје.

1.1. Ризикот од ненаплата

Ризикот од ненаплата (Exposure at Default) е настан на веројатноста дека ќе се случи од ненаплатени обврските. Случајот на ненаплатените обврски од друга страна делува врз отворањето на прашање и врз веројатноста на реализацијата. Постојат неколку дефиниции за ненаплатата:

1. Неплатените обврски за плаќање на отплата според планот на наплата;
2. Значајни повреди /заштита на одредби на договорот;
3. Почеток на стечај или судска постапка,
4. Економска ненаплата.

Ненаплатените обврски од должникот се остваруваат кога кредитна рата не е платена во некој минимален рок, како што е, на пример, 90 дена од денот на доспевање на ратата. Кога има повреда на битна или значајна заштитна клаузула на договорот, како што е, на пример, намалување на вредноста на финансискиот коефициенти според договорениот период (пад на општото ниво на ликвидност, пад на вредноста на резервите и слично), што е т.н. „техничко“ ненаплаќање. Во овие ситуации обично се водат разговорите за да се утврди причината за овие појави. Иако техничките неплаќање не претставуваат опасност за деловноста на должникот, во некои случаи, ако се повредуваат релевантни одредби до таква мера, може да дојде до предвремено раскинување на договорот. Кредиторите со инсистирањето за исполнувањето на договорните права ефективно го принудуваат должникот во стечај поради неможноста да ги сервисира сите обврски одеднаш. Случај на неплаќање обврски може да биде чисто „економски“, односно да не е поврзан со некој посебен настан. Економското неплаќање се случува во време кога економската вредност на имотот на должникот е помала од вредноста на кредитната обврска. Економската вредност на имотот е вредноста на идните очекуваните парични текови дисконтирани до денешен ден. Оваа вредност постојано се менува со менување на условите на пазарот. Ако пазарната вредност на имотот опадне под вредноста на обврските на друштвото, тоа би значело дека сегашните очекувања на идниот нето-паричен тек се такви што на долг рок не ќе бидат во можност да исплаќаат во иднина. Во

случај на ненаплата на економски план не започнува корективна акција, туку се зголемува нивото на мониторинг на деловноста на клиентите.

Во овој поглед, важно е да се дефинираат самите случаи од ненаплата поради следење и собирање историски податоци за остварување на тие случување. Рејтинг-агенциите ненаплатата ја сметаат кога ќе се случи ненаплата на кредитот и поминал рокот од 90 дена од денот на доспевање, односно се зема предвид основната дефиниција на неплатените обврски. Другите неисполнувања на обврските не се настанати во времето и не предизвикале загуба и затоа не се земени како основа за следење на историски статистики, но тие секако ја зголемиле веројатноста за крајната ненаплата, односно за стечај и банкротирање. Веројатноста за неплаќање на обврските не може да се мери директно, па затоа, во овој случај се користат историски статистики. Таквите податоци се собираат интерно (во рамките на банката) или од рејтинг-агенциите и од националните регулаторни органи. Преку статистиката се забележуваат настани на ненаплата во рамките на одреден период и доаѓа до стапка на неплаќање, која служи како историски просек за веројатноста од неплаќање од нивна страна. Во повеќето случаи, рејтинг-агенциите го проценуваат „квалитетот на ризик“ на должнички инструмент. Квалитетот на ризик се дефинира како „сериозноста на загуби“, која зависи од веројатноста за неплаќање и од додатни наплати. Во ситуации каде што не е добро познат квалитетот на должничките инструмент се зема предвид рејтингот на должникот како основен. Банката за да ја процени веројатноста за неплаќање посебно ги рангира должниците, особено различните видови кредити. На овој начин го дели ризикот на неисполнување на обврските од должници од ризикот на неплаќање на овие видови кредити. На овој начин се разделуваат ризиците од неплатените обврски од должниците според типот на кредитот и ова може да биде најдобар начин да се сфати деловноста на банките кои носат повисок ризик и затоа ги прилагодуваат деловните политики.

1.2. Ризикот од изложеност

Ризикот од изложеност (exposure risk) ја претставува големината на неизвесноста на идните парични текови кои банката ги бара од клиентите ако се случува неплаќање од клиентите. За некои видови кредити речиси не постои ризик од изложеност. Ова е за сите видови кредити кои се врз основа на амортизирање на отплата според планови, тако што во иднина износот на комплексноста може да се знае однапред (освен во случај на предвремена отплата).

За сите кредити кои се врз основа на дефиниран распоред на отплата, ризикот од изложеност може да се смета за мал или незначителен, односно точно се знае големината на финансиска изложеност во секој период на користење на кредитот. Од друга страна, ова не е случај со другите видови кредити. На пример, пречекорувањето на кредитната линија се гарантира со тоа што се овозможува на клиентот да повлекува средства во рамките на лимитот, онолку колку што сака, во зависност од неговите потреби со текот на времето. Сличен е случајот и со финансирање проекти. Во текот на проектот може во секое време да се повлечат различни износи на средства за финансирање на проектот. Истото важи и за сите видови вонбилансни трансакции кои може да генерираат несигурност во врска со изложеноста.

Во принцип, банките имаат можност да ја проценат максималната изложеност (изложеност утврдена со договорот), а тие се земени предвид при пресметување на загубата во случај на неплаќање на обврските. Сепак, вистинското ниво на изложеност ќе зависи од неисполнувањето на обврските. Во други случаи, идната изложеност не е веројатно дека ќе се случи, на пример како што е гаранција за трети лица. Во овие случаи, трета страна се јавува како гарант, само во случаи во кои должникот не ги исполнува своите обврски. Изложеноста се постигнува преку иницијативите на клиентот или преку специфични настани.

1.3. Ризикот од додатна наплата

Додатната наплата претставува надоместување од секундарни извори на отплата во случај на неисполнување на обврските, односно претставува наплата од активирање на преземената гаранција од трета страна, продажба на имот од хипотека на клиентот, или плаќање од ликвидационата вредност на компанијата во случај на стечај. Во текот на

ситуацијата на неплаќање, компензација на наплата не може целосно да се предвиди. Тоа зависи од видот неплаќање обврски, видот гаранции или од колатерални примени од клиентот и се земаат предвид временската димензија на хипотеката на имотот и неговата продажба. Затоа се вели дека ризикот од додатни плаќањето зависи од инструментот за обезбедување и затоа може да се гледа како ризик на залог, ризик од гаранција од трети лица и како правен ризик.

Ризикот од залог настанува кога како преносот на кредитниот ризик е договорниот залог на недвижност на одреден тип. Постојат неколку типови залог како што се: готовина, финансиски инструменти или кој и да било тип недвижен имот (недвижности, постројки, фабрики, бродови или опрема). Вредноста на залогот зависи од природата и од пазарните услови. Производствените погони, на пример, имаат ниска вредност кога се препродаваат. Од друга страна, вредноста на паричните депозити или на акциите на компании кои можат да се продаваат се безбедни, но има проблем да се дојде до договор. Кога се користи залог за заштита од кредитен ризик, ризикот е двоен. Прво, несигурноста на пристапот до залог, нивното преземање и трошоците од продажбата. Второ, постои неизвесност за неговата вредност, која зависи од секундарниот пазар и од природата на залог, односно може да биде лесно или комплицирано за продажба. Ако станува збор за готовински депозит или за хартии од вредност лесни за продажба, залогот е еднаков со нула или е незначителен. За други видови хартии од вредност (кои се продаваат потешко), ризикот од залог зависи од пазарот на движење на финансиските инструменти кои се предмет на залог. Всушност, употребата на залог за миграција на кредитниот ризик го трансформира кредитниот ризик во ризик од дополнителна наплата и во ризик од вредноста на заложениот имот.

Ризикот од гаранција од трети лица претставува ризик за исплата од трети лица, гаранции за одобрени кредити во случај на неплаќање од клиенти. Гаранциите претставуваат потенцијални обврски дадени од трети лица или од банки. Ризикот од гаранции може наједноставно да се објасни во случај на холдинг-компанија, каде што холдинг-групата гарантира за една или за повеќе од свои подружници, па во случај на неплаќање таа ги подмирува обврските. Во случај на неисполнување на обврските од должникот и кога гаранцијата се употребува, таа го пренесува кредитниот ризик на должници на кредитниот ризик на гарантот. Ова не е едноставен трансфер на ризикот од

подружници на холдинг-компанија, бидејќи тоа може да се случи на заемопримачот и на гарантот заедно (имајќи финансиски проблеми). Тогаш станува заедничко верување од неплаќање на обврските. Гаранцијата на трети лица трансформира ризик на неисплатени обврски на должникот во заеднички ризик на неисплата на обврските на должникот и гарантот.

1.4. Идентификацијата на кредитниот ризик согласно со прописите на Народната банка на Македонија

Народната банка на Република Македонија има клучна улога во креирањето и во одржувањето на стабилноста на банкарскиот сектор, и во таа насока на градење систем на управување со кредитен ризик и други ризици со кои се соочува банкарското работење во нашава земја.

Во пазарните економии секој субјект е изложен на разни ризици во своето работење. Оние субјекти кои поуспешно се справуваат со ризиците опстануваат на пазарот и напредуваат, додека неуспешните или помалку успешните пропаѓаат.

Специфичноста на банкарските субјекти е во тоа што банките во основа работат со туѓи средства, со депозити од граѓаните, фирмите и од другите субјекти. Бидејќи претежно работат со туѓи средства, пропаѓањето на банките ги погодува не само акционерите на банката, туку и илјадници депоненти на банката. Исто така, пропаѓањето делува како домино-ефект и кај другите банки бидејќи се создава паника кај депонентите во насока на повлекување на своите депозити од банките воопшто, па тоа предизвикуваа и други банки да ја изгубат ликвидноста и да дојдат во работ на банкрот. Токму поради овие влијанија во нашава земја постојат регулативи кои ги пропишува централната банка со кои се настојува да дојде до минимизирање на ризиците во банкарското работење.³⁴

Прашањето за идентификација на кредитниот ризик и за утврдување на ризичните пондери за различни позиции на активата на банките се определува според одлуката од Народната банка на Македонија.

---

³⁴ Љупчо Трпески, Банкарство&банкарско работење, Скопје 2009, стр.363

Таа нејзина улога е утврдена и со внатрешната организациска поставеност на Народната банка во чии рамки е сместена супервизорската функција, со основна цел, следење на работењето на банките и преземање мерки за заштита од предимензиониран кредитен и друг вид банкарски ризик.

Улогата на Народната банка во управувањето со кредитен ризик може да се препознае во дел од нејзините основни функции предвидени со Законот за Народната банка, и тоа:

- а) лиценцирање – издавање дозвола за основање и за работење на банки и на штедилници;
- б) вршење супервизија на банките и штедилниците;
- в) подготовка на регулатива поврзана со оцената за управувањето со ризиците и со соодветното функционирање на банкарскиот систем;
- г) преземање корективни мерки и санкции врз банките и врз штедилниците за функционирање на банкарскиот систем согласно со регулативата;
- д) поддршка за правилно функционирање на кредитно-информативен систем преку воспоставување и водење кредитен регистар за кредитната изложеност на правните и на физичките лица спрема банките и штедилниците основани во Република Македонија.

1.5. Идентификација на кредитен ризик ревидирана во согласност со одредбите на овој договор со Базел

Кога станува збор за кредитниот ризик, Базелскиот комитет за банкарска супервизија предвидува, во согласност со ревидираната меѓународна спогодба за мерење и стандарди на капитал, можност да се прифатат различни методи за негово мерење, и тоа:

- Стандарден пристап преку користење на оценување од екстерни агенција за рејтинг (модифицирана верзија на пристапот според Договорот од 1988 година);
- Основен и повисок пристап основан на интерен рејтинг на банките за оценување на кредитниот ризик (основен и повисок пристап IRB).

Капиталната спогодба Базел II, се занимава со цел спектар на регулаторна и супервизорска проблематика, вклучувајќи ги стандардите за ликвидност, прашањата за управување со кредитниот, оперативниот и пазарниот ризик, како и сметководствените стандарди во сферата на банкарството. Разорниот ефект на последната светска финансиска криза (2007-2008 год), проследена со општата глобална рецесија, значајно се одрази на банките, а со тоа на целото стопанство. Оваа криза ги поттикна регулаторите и Базелскиот комитет за банкарска супервизија да ја преиспитаат меѓународната рамка која го регулира банкарскиот сектор, познат како Базел II.³⁵

Во текот на оваа криза беа согледани недостатоците на Базел II, и тоа:

- Несоодветноста на минималната стапка на адекватноста на основниот капитал на ниво од 4% да ги издржи огромните загуби кои беа направени за време на кризата.
- Одговорноста за процена на ризикот на другата страна, која е од суштинско значење за оценување на ризичноста на капиталот, се препушта на рејтинг-агенциите, кои се покажаа како ранливи и немеродавни при потенцијален случај на конфликт на интереси.
- Капиталните барања на Базел Пимаат процикличен карактер и ги потенцираат карактеристиките на определен економски циклус, што особено негативно влијае во период на рецесија кога кредитниот ризик расте, со тоа што банките го намалуваат кредитирањето и ги заоструваат условите за кредитирање во услови на опаѓање на економскиот циклус, што придонесува за пад на економијата, наместо да претставуваат амортизери на кризата и поттикнувачи на развојот.

Имајќи ги предвид овие недостатоци, во јули 2010 година Банкарскиот комитет за банкарска супервизија издаде серија консултативни документи кои претставуваат дополнување и измена на постојната регулаторна рамка. Основна цел на овој реформски пакет наречен Базел IIIе зацврстување на правилата кои се однесуваат на управување на капиталот и на ликвидноста и осигурување на поголема отпорност на банкарскиот сектор

---

³⁵Basel Committee on banking Supervision. (2000). *Range of Paractice in banks Internal Ratings Systems*, Bank for International Settlements, Press & Communication.

од непредвидливи случувања³⁶. Воведувањето на новите правила е за да се создаде сигурносна мрежа која ќе ги штити банките од економски кризи и шокови. Воведувањето на овие построги квалитативни и квантитативни критериуми за гарантниот капитал, како и глобалните стандарди за ликвидност, се во насока на спречување на ширењето на шоките на другите делови од стопанството.³⁷

Клучните карактеристики на новите капитални стандарди согласно со Базел III се:

- значајно зголемување на квалитетот на капиталот на банката;
- зголемување на нивото на пропишаниот регулаторен капитал;
- намалување на системскиот ризик и
- доволно време за преминување на новиот режим.

Базел III, како императив, во капитални стандарди, има соодветно дефинирање на капиталот пред да бидат дефинирани нивоата на потребниот капитал. Поголемиот квалитет на капиталот ќе претставува поголема моќ за апсорпција на загубите, што, пак, од друга страна ќе значи дека банките ќе бидат посилни и ќе им биде овозможено подобро да го поднесат стресниот период. Особен контекст во однос на ова е акционерскиот капитал како најквалитетна компонента на банкарскиот капитал. Согласно со постојните стандарди, банките треба да задржат најмалку половина од својот капитал како основен капитал (Tier1). Сега се воведува поконцизно дефинирање на основниот капитал (Tier1), кој се сведува на износот од обичните акции и задржаната добивка.³⁸

Капиталот од ниво 2 (Tier2) нема да биде поделен на две нивоа: пониско ниво 2 (lowerTier2) и повисоко ниво (upperTier2), туку ќе се воведат единствен сет на критериуми за вклучување во капитално ниво. Согласно со ова, сите инструменти содржани во второто структурно ниво на капиталот – приоритетните акции и субординираните должнички хартии од вредност ќе треба или да бидат конвертирани во обични акции или да бидат запишани како такви, во случај на состојба на несолвентноста на банката.

---

³⁶ Basel III Handbook, 2012, "Accenture Risk Management Consulting Service", ACC11-2081_lc/11-4060,

³⁷ Извештај за банкарскиот систем на РМ во 2010 година, април 2011.

³⁸ BIS, Basel III: stronger banks and a more resilient financial system BSBS.2011

Капиталот од нивото 3 (Tier3) се укинува бидејќи долго време постоела дилема дали необезбедениот субординиран долг би требало да се вклучува во структурата на капиталот.³⁹

1. Последната финансиска криза покажала дека треба неопходно да се зголеми квантитетот на капиталот. Клучен елемент на Базел III зголемување на минималната стапка за акционерскиот капитал во однос на ризично пондерираната актива која од 4% се зголемува на 6%, од кои задолжително 4.5% треба да бидат обични акции.

Се бара банките да задржат заштитен капитал за амортизацијата на тампон за компензација на ризичноста, кој треба да биде над 2.5% од акционерскиот капитал со единствена цел да може банката да ги издржи идните стресни период (кога адекватноста на капиталот ќе падне под 7%).

2. Капиталните стандарди предвидуваат воведување и на контрацикличен тампон на капитал, со тенденција да биде 2.5%. Овој капитал треба да се користи во периодот на експанзија на кредитниот раст, кој веднаш треба да се компензира со дополнителен капитал. Целта на воведувањето на оваа заштита е да се поправи процикличниот карактер на Базел II стандардите.

3. Крајно овие капитални стандарди се дополнети со коефициент на левериџ кој не е заснован на ризик и ќе помогне да се спречи екцесниот левериџ на системоти ќе послужи како граница на барањата кои се однесуваат на ризикот и да гореша ризикот на моделот. Првично е предвидено да се тестира стапка од 3% пресметана на основниот капитал (пресметан согласно со новите, построги дефиниции согласно со Базел III) спрема непондерираната актива плус вонбилансната изложеност.

---

³⁹ Carvane J. International banking Conferense to Santander bank, Madrid, Septemar 2010.

1.5.1. Стандарден пристап на кредитен ризик

Основниот метод на договорот, кога станува збор за мерење на кредитниот ризик, останува стандарден пристап модифициран во функција на зголемување на осетливоста на ризикот. Според стандардниот пристап, главните фактори на кредитните ризици се:

- веројатноста за неплаќање од должникот,
- загуба поради неплаќање на обврските,
- каснење во подмирување на обврските,
- концентрација на изложеност кон еден должник, група поврзани клиенти, гранка на индустријата, кон региони или држави.

Стандарден пристап за оценување на кредитниот ризик користи оценување од надворешни рејтинг-агенции. Иако тоа не се смета за најдобро решение, бидејќи зависноста од надворешните рејтинг-агенции може да донесе ризик кој првенствено се однесува на сигурноста на овие агенции, сепак, тие обезбедуваат подобра диференцијација на ризиците и соодветни критериуми за процена на ризик според индивидуален клиент. Во овој поглед, главното прашање кое се поставува во однос на тоа како се обезбедува квалитетот е според процените од рејтинг-агенциите. Базелскиот комитет смета дека тоа е од суштинско значење бидејќи секоја земја самостојно воспоставува процеси на идентификување на овие агенции врз основа на одредени критериуми за да го прифатат нивниот рејтинг за оценување правни лица, како и соодветни препораки за критериумите кои агенцијата ги смета за прифатливи. Банките можат да изберат екстерна институција за оценување на рејтингот со заложба дека доследно ќе ја примени својата конзистентност и со одобрение на регулаторното тело. Процесот на контрола на работата на екстерните рејтинг-агенции треба да биде транспарентен, и тие мора да ги исполнуваат следниве шест критериуми за да добијат одобрение за работа:

- Објективност – методологијата на оцена на кредитниот ризик мора да биде ригорозна, систематска и врз основа на историски податоци и искуство.
- Независност – институцијата за екстерна кредитна оцена не може да биде предмет на политички или на економски притисоци при утврдување рејтинг.

- Меѓународен пристап – индивидуалните процени мора да бидат достапни за домашните и за странски институции под еднакви услови.
- Транспарентност – методологијата на работата на институциите за оцена на кредитниот ризик мора да биде достапна за јавноста.
- Ресурси – за да се постигне високо ниво на проценка на кредитната способност на овие институции треба да има доволно ресурси, за да можат да ги остваруваат постојано потребните контакти за високи и оперативни нивоа во рамките на правниот субјект чиј рејтинг се оценува.
- Кредибилитет – агенциите за рангирање го стекнуваат, исполнувајќи ги горенаведените критериуми.

Суштината на модификација на стандарден пристап е, според врз основа на ова, прецизно мерење на изложеноста на банката според кредитниот ризик. Во суштина, стандардниот пристап е според ревидираниот договор, за разлика од тогаш важечкиот договорот од 1988 година, започнувајќи од општата категоризација на побарувањата каде што според процената на ризикот не се прави разлика меѓу побарувања врз основа на тоа дали тие потекнуваат од земјите на ОЕЦД (OECD) или не, но пондерираниот ризик зависи од рејтингот на должникот. Покрај тоа, се предложени измени во пондерираниот ризик за одредени категории на кредити. На пример, во однос на кредитирањето на економијата, Договорот во 1988 година предвидува само една категорија на пондер од 100%, додека Ревидираниот договор ги содржи следниве четири категории на ризични пондери (20%, 50%, 100% и 150%). Врз основа на процената на рејтингот на одредени категории на должници, според стандардниот пристап, како што е наведено, се врши пондерирање на поединечни категории на побарувања на банките. Според Ревидираниот договор⁴⁰, целокупното побарување на банката може да се подели во следниве побарувања:

- Побарувања од владите и од централните банки;
- Побарувања од државни и од локални јавни субјекти (Public sector Entities, или PSE);

---

⁴⁰ Користената рејтинг скала во Договорот е скала на рејтинг-агенцијата *Standard&Poor's* од наведениот Базелски комитет бидејќи не сака да го прејудира изборот не екстерните рејтинг-агенции туку е наведена скала за користење поради примерот.

- Побарувања од меѓународни банки за развој (Multilateral Development Banks, или MDB);
- Побарувања од банките;
- Побарувања од брокерско-дилерска компанија;
- Побарувања од корпорации;
- Побарувања од домаќинствата;
- Побарувањата од осигурување на резиденцијални имоти;
- Побарувањата од осигурување на комерцијално-деловни недвижности;
- Доспеани побарувања;
- Побарувања од високоризична категорија;
- Вонбилансни позиции.

Побарувањата од владите и од централните банки – пондери на ризичност за побарувањата од владите и од централните банки, за разлика од сегашниот договор, не зависи од тоа дали земјата е членка на OECD или не, туку од оцената на рејтингот на државата во смисла на нејзината способност редовно да ги сервисира своите долгорочни обврски во странска валута. Побарувањата од владите и од централните банки може да се набројат врз основа на:

- а) процена на надворешните (екстерните) рејтинг-агенции, и
- б) процена на рејтингот на државата од агенциите за кредитни извози.

На барањата на овие влади и централни банки рангирани од надворешен рејтинг-агенции се применуваат следниве пондери во зависност од рејтингот:

Табела 5. Пондери за ризик на побарувања од централните банки:

Осена на разлика	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	BB+ до B-	Под B-	Нерангирано
Пондер	0%	20%	50%	100%	150%	100%

Извор: Basel Committee on Banking Supervision

Алтернативен метод за проценка на пондер-ризик на побарувањата на владите и на централните банки, претставува примена на рејтинг на земјата од агенциите за кредитни извози. Овие агенции, кои во текот на рангирањето користат методологија на OECD базирана врз основа на 7 категории на ризик, исто така, мора да биде прифатена од националниот супервизор. Пондери на ризик согласност со соодветниот рејтинг се следниве⁴¹:

Табела 6. Алтернативен метод на проценка на ризик на пондерот за побарувањата од централните банки:

Оцена на разлика	0-1	2	3	4-6	7
Пондер	0%	20%	50%	100%	150%

Извор: Basel Committee on Banking Supervision

Побарувањата од локалните и од државните јавни субјекти –спроведени на национално ниво, според опција 1 или 2 за побарувања од банки. Покрај тоа, постои можност на категоризирање на овие тврдења врз основа на можноста за создавање профит. Со други зборови, регионалната власт и локалната управа со големи можности за создавање профит може да се третираат како држава, другите административни органи можат да се третираат како банка, додека комерцијални институции во сопственост на државата може да се третираат како претпријатие.

⁴¹Basel Committee on banking Supervision. (2000). *Range of Practice in banks Internal Ratings Systems*, Bank for International Settlements, Press & Communication.

Побарувања од меѓународни банки за развој –побарувањата генерално ќе се третираат како побарувања според банките во опција 2.Пондер 0% ќе се користи за оние меѓународни банки за развој⁴² кои ги исполнуваат следниве критериуми:

- Премногу добар долгорочен рејтинг на издавачот (AAA);
- Акционерската структура се состои од значителен удел на владите со долгорочниот рејтинг на AA-, или подобар;
- Силна акционерска поддршка преку исплатен паричен влог;
- Адекватно ниво на капитал и ликвидност.

Побарување од банките –за процена на ризикот од побарувањата од банките според стандардизиран пристап, постојат две можни опции, и тоа:

- Опција 1, заснована на процената на рејтингот на државата – сите банки ќе добијат ниво на рејтинг за едно ниво пониско од онададено од земјата на потекло. Во случај државата да се оцени како ББ + и подолу, како и за неоценување на држава, пондер на ризичност за банките ќе биде 100%.
- Опција 2, занована на процената на рејтингот на должникот – односно процени од надворешна рејтинг-агенција. Во рамките на оваа опција, постојат и подопции за побарувања со рок на доспевање до 3 месеци⁴³.

---

⁴² Меѓународни развојни банки кои се во моментот оценети со пондер 0% се: Светска банка заедно со Меѓународната банка за обнова и развој (ИБРД) и Меѓународната финансиска корпорација (ИФЦ), Азиската развојна банка (АДБ), Африканската развојна банка (АФДБ), Европската банка за обнова и развој (ЕБРД), Интраамериканската развојна банка (ЕИФ), Европската инвестициона банка (ЕИБ), Европскиот инвестициони фонд (ЕИФ), Нордиската инвестициска банка (НИБ), Карипската развојна банка (ЦДБ), Исламската развојна банка (ИДБ) и Развојната банка на Европскиот совет (ЦЕДБ)

⁴³Basel Committee on banking Supervision. (2000). *Range of Practice in banks Internal Ratings Systems*, Bank for International Settlements, Press & Communication.

Табела 7. Опција 1 пондери за ризик за побарувања од банки

Оцена на разлика	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ доBBB-	BB+ доB-	Под B-	Нерангирано
Пондер	20%	50%	100%	100%	150%	100%

Извор: Basel Committee on Banking Supervision

Табела 8. Опција 2 пондери за ризик за побарувања од банки

Оцена на ризик	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ доBBB-	BB+ доB-	ПодB-	Нерангирано
Пондер	20%	50%	50%	100%	150%	50%
Пондер краткорочни побарувања	20%	20%	20%	50%	150%	20%

Извор: Basel Committee on Banking Supervision

Побарувањата од брокерско-дилерска компанија – ќе бидат третираани како побарувања од банки под услов тие да се предмет на слични капитални уредувања, според Ревидираниот договор, во спротивно побарувањата ќе се третираат како побарување од корпорацијата.

Побарувања од корпорации –за разлика од договорот од 1988 година, според кој за побарување од корпорација се смета 100% ризично, според стандардизираниот пристап кон овие побарување се применува пондер на ризичност според рејтингот на надворешните рејтинг-агенции, а со тоа не може да се има подобар рејтинг од рејтингот на државата на потекло. Оваа рејтинг-скала се применува и за побарувања од осигурителните компании.

Табела 9. Пондери за ризик за побарувањата од корпорации:

Оцена на разликата	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	Под BB-	Нерангирано
Пондер	20%	50%	100%	150%	100%

Извор: Basel Committee on Banking Supervision

Побарувања од домаќинствата –побарувањата од домаќинства кои ги исполнуваат одредените критериуми може да се проценат со пондерот 75%, освен за побарувања кои се достасани повеќе од 90 дена.

Побарувањата од осигурувањето на резиденцијални имоти –побарувањата за осигурување станбени недвижности во кои должникот живее или имотот што е изнајмуван се пондирани со пондер од 35%.

Побарувањата од осигурување на комерцијални недвижности (деловни или производни) – тргнувајќи од негативните искуства во минатото во речиси сите развиени земји, кои потврдиле дека овие побарувања се со висок ризик, определниот пондер е 100%.

Доспеани побарувања –ги претставуваат сите неосигурувани побарувања (освен побарувањата за осигуруваните станбени недвижности), кои доцнат повеќе од 90 дена. Пондерот за побарување од доспеаноста е 100%.

Побарувањата од високоризична категорија – следниве побарувања се сметаат за висок ризик и носат пондер на ризичност од 150%: а) побарувања од владата, централните банки, јавниот сектор рангиран под V-, б) побарувања од корпорациите рангирани VV-, в) доспеаност и неисплатено побарувања во рамките на период подолг од 90 дена, и г) други високи ризици од побарувања што претставува дискреционо право на националниот супервизор (на пример шпекулативно побарување).

2. Мерење кредитен ризик

Од квантитативна гледна точка, кредитниот ризик се мери преку загуба во случај на неисполнување на обврските од должникот. Кредитниот ризик е резултат на комбинација на ризик од неплаќање, изложеност на ризик и на ризик од дополнителна наплата. Резултирачката загуба L е случаен настан и може да се види како производ на случајни настани на неисполнување на обврските PD (процент), неизвесно изложеноста X (апсолутен износ) и неизвесна дополнителна наплата R (процент):

1) Загуба (LGD) = веројатноста од неплаќање (PD) $\times$ изложеност (X) $\times$ (1-степен на дополнително наплата (R))

Оваа формула го сумира прашањето на начинот на мерење ризик. Покажува дека факторите кои влијаат на големината на загубата во случај на неплаќање мора да се испитаат и да се квантификуваат.

2.1. Мерење ризик од ненаплата

Соодветна квантитативна мерка за ризик од неплаќање е веројатноста за неплаќање од должникот (Probability на Default PD), односно процентот од едногодишните стапки за неплаќање (формула број 2).

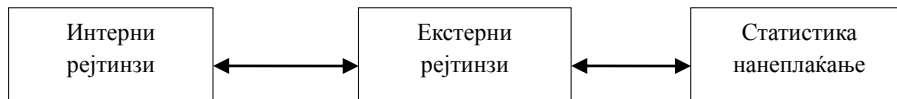
Вистинската мерка на расположливите средства или рејтингот на компанијата, историските статистики и податоците за неплаќање кои може да се користат како просечна вредност на ризик од неплаќање.

2) Годишни стандардни стапки = $\frac{\text{Број на неплаќање}}{\text{Вкупно портфолио}} \times 100$

Постои значајна корелација меѓу рејтингот и фреквенција остварена од неплаќање на обврските. Овие податоци се објавуваат од рејтинг-агенциите за различни периоди (најчесто годишни) и за различни ризични категории. Како и повеќето банкарски клиенти не се рангирани од рејтинг-агенциите, бидејќи тие се рангирани интерно во внатрешноста на финансиски институции. Ако е можно да се воспостави врска меѓу обемот на интерен рејтинг на банките и скалата на екстерен рејтинг на организацијата, тоа ќе ни обезбеди

врска меѓу интерен рејтинг и историска фреквенција на неплаќање на обврските (Шема 2). Оваа методологија е едноставна за имплементирање, иако врската помеѓу интерни и екстерни рејтинг-скали може да биде само приближна(апроксимативна).

Шема 2. Корелација на интерен рејтинг,екстерен рејтинг и статистика од неплаќање:

Податоците кои се достапни од рејтинг-агенции презентираат релативност на информации со статистички показатели. Тие се вклучени за секој рејтинг одделно:

- Фреквенција на неисполнување на обврските (годишно или за подолги временски периоди);
- Варијации во времето и годишни фреквенции (кои се резултат на општите економски промени);
- Транзициска матрица меѓу ризични категории. Тоа е процентот на веројатноста дека рејтингот X во клиент ќе се променети во одреден временски период. Овие стапки се достапни за сите парови рејтинг-класи X и Y .

Во табелата што следува се презентирани годишните стапки на неплаќање за различни рејтинг-агенции Moody's⁴⁴. Како што може да се види од табелата, стапките на неплаќање на должникот се речиси нула за најблиски категории на рејтинг. Тие се зголемуваат на ниво на 8% годишна стапка од неплаќање за најниска рејтинг-категија (при едноставен рејтинг скалата е од шест категории). Првите три рејтинг-категирии се наведени како „сакани инвестиции“ за должниците, додека следните три рејтинг категоририи се „шпекулативни оцени“, поради поголем ризик. За комитентите саканите категоририи на

⁴⁴ Стапките во табела се земени само за пример бидејќи реалните стапки варираат од година во година.

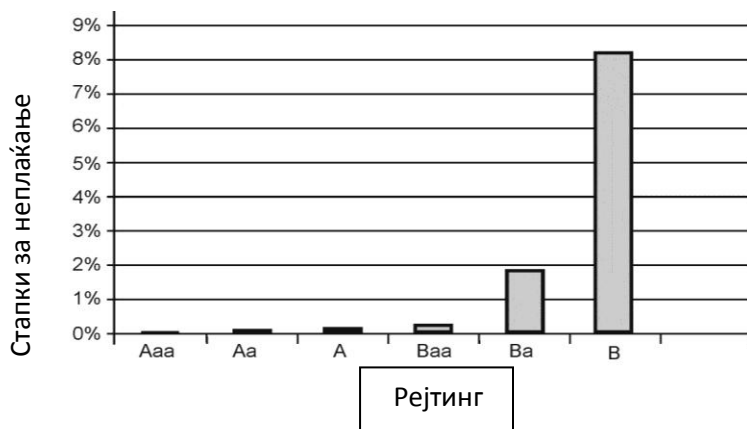
инвестиции, се со годишна стапка на неплаќање под 0,1%, а за комитенти со шпекулативни оценувањето е во опсег од 0,2% до 8% на годишно ниво.

Табела 10. Годишна стапка за различни рејтинг-категории:

Категории според Мудис	Годишни стапки на неплаќање
Ааа	0,02%
Аа	0,04%
А	0,08%
Баа	0,20%
Ба	1,80%
Б	8,30%

Односот меѓу рејтингот и стапката на неплаќање е сè освен пропорционален (табела бр. 10). Зголемувањето на стапката на неплаќање кај рејтинзи се намалува и добива форма на експоненцијална крива.

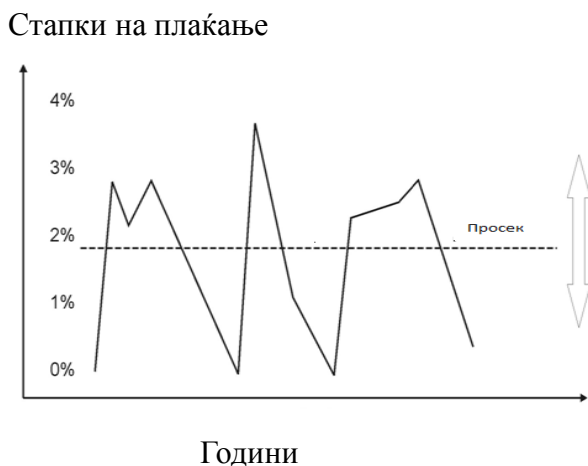
Графикон 1. Распределба на вредносна стапка од неплаќање кон рејтинг-категории:

За да се подобри рејтингот на клиентите за една категорија (класа), потребната варијација на стапката на неплаќање треба да биде 6% за последните две категории на скали, а во повисоките класи е доволно и благо опаѓање од 0,02% за промена на рејтингот од Аа на Ааа. Овој тренд има важни импликации. Со оглед на тоа дека рејтингот ги одредува трошоците резервирани за сите клиенти на банките, со подобрувањето на рејтинг-категијата на комитентите на банка теоретски може да се подобри севкупната

солвентност на финансиски институции. Подобрувањето на солвентноста на банката за една класа на измерените вредности на неплаќање се претставувени во нестабилни вредности со поминување на времето (Графикон бр. 1). Променливоста на историските стапки на неплаќање според години претставува стандардна девијација на набљудуваните вредности. Варијабилноста се зголемува со нивото на неплатените стапки или кога рејтингот се намалува. Ова е конзистентно со фактот дека ниските стапки на неплаќање, се блиску до нула вредности кои ја ограничува својата варијација. Овие варијации се достапни од временски серии од набљудуваните стапки на неплаќања во текот на различни периоди. Ако променливоста е висока, потенцијалот на стапката на девијација на неисплатените околу просекот можат да бидат значителни, додека ако е ниска променливоста, девијацијата е мала. Неочекуваните губења сигурно ќе бидат многу повисоки во првиот случај. Променливоста на неисплатените стапки е едноставна база за мерење на неочекувано губење на некое портфолио на кредити. Неочекуваната загуба е пропорционална со оваа стандардна девијација, а очекуваната загуба е пропорционална со просечната неисплата.⁴⁵

Графикон 2. Променлива стапка на неплаќања со текот на времето:

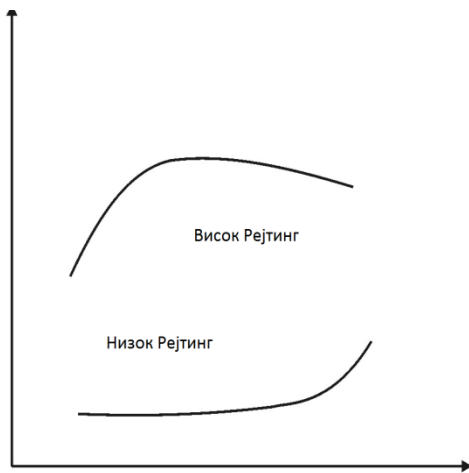
Извор: Bessis[7]

Кумулативни стапки на неисплатата се зголемуваат со текот на времето, што значи дека колку е подолг период на набљудување, толку е поголема веројатноста дека ќе се случи ненаплата (Графикон 2).

⁴⁵Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

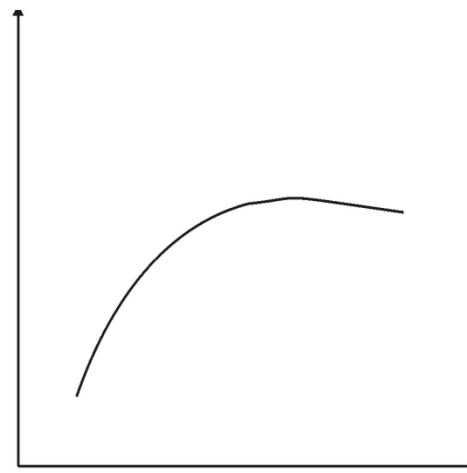
Графикон 3. Кумулативна стапка на неплаќање и нејзините движења во подолг временски период:

Кумулативни стапки на плаќања

Години

Променливостна стапките на плаќања

Години

Извор: : Bessis J.

Зголемувањето на кумулативните стапки на неплаќање не е пропорционално со поминувањето на време. За клиенти со висок рејтинг или со ниски стапки на неплаќање на обврските, зголемувањето е повеќе од пропорционално, додека за клиенти со низок рејтинг или со високи стапки на неплаќање е помалку од пропорционално. Тоа значи дека високоризичните клиентите ќе ја подобрат својата кредитоспособност (намален кредитен ризик) со текот на времето, а нискоризични клиенти се соочуваат со опаѓање на кредитоспособноста (намален рејтинг) со текот на времето. Со текот на времето, ризикот се менува во однос на подобрување или на влошување. Овие промени се гледаат низ транзиција на фреквенција на матрица меѓу различни ризични категории на клиенти. Фреквенцијата може да биде прикажана во табела за секој пар на рејтингот. Во рамките на дадениот период, трансферот на фреквенција може да се пресмета како стапка на

транзиција (%) меѓу категории, додека самата транзициска матрица може да се претстави како што следува⁴⁶:

Табела 11. Прикажана едноставна матрица на транзиција:

Класа X	Класа Y			
	A	B	C	неплаќање
A	95%	3%	1%	0%
V	2%	93%	4%	1%
S	0%	4%	91%	4%
.....	.....	.....	.....	.....

Извор: Bessis J.

Транзицијата се јавува најчесто меѓу соседните рејтинг класи (категории) и постои концентрација на високи фреквенции на главната дијагонала на матрицата.⁴⁷ Во овој пример, веројатноста на транзиција во класа A во V е 2% и веројатноста дека нема да има промени од класа A 95%. Годишната веројатноста за неплаќање може да се промени во веројатноста на подолг период ако статистика е достапна за различни временски периоди. Веројатноста за неплаќање во различни временски периоди може да се користи за проценка на кредитниот ризик на некој кредит до датумот на отплата. Ова овозможува да се измери кредитниот ризик, земајќи го предвид временскиот хоризонт. Всушност, веројатноста за неплаќање се менува со текот на времето бидејќи ризикот се менува со текот на времето (табела бр. 11). Овие промени се следат како транзиција преку промени во рејтингот во временскиот период.

⁴⁶Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

⁴⁷ Транзитивната веројатност во табелата е одредена само илустративно.

2.2. Мерење ризик од изложеност

Изложеноста на загуба претставува износ на пари кој од банката ќе бидат побарани во моментот на реализација на настанот на неисполнување на обврските на клиентот. Бидејќи неплаќањето се случува во идно време, овие износи се земени како иден износ изложен на ризик. Во случај кога тие се познати вредности, тогаш се набљудува временска дистанца на изложеноста. Доколку не се познати, вредноста на изложеноста мора да се оценува врз основа на претпоставки или на проекции за идната изложеност.

Шема 3. Одредување на сегашната и на идната изложеност

Извор: Bessis J

Во зависност од типот на побарувањата на банката (дали постои дефиниран рок и план на отплата⁴⁸) може да се утврди или да се проектира идната изложеност. При гарантираните пречекорувања, каде што тековната употреба не е 100%, само тековната употреба, односно изложеноста е позната, а познати се и нивото на овластување и

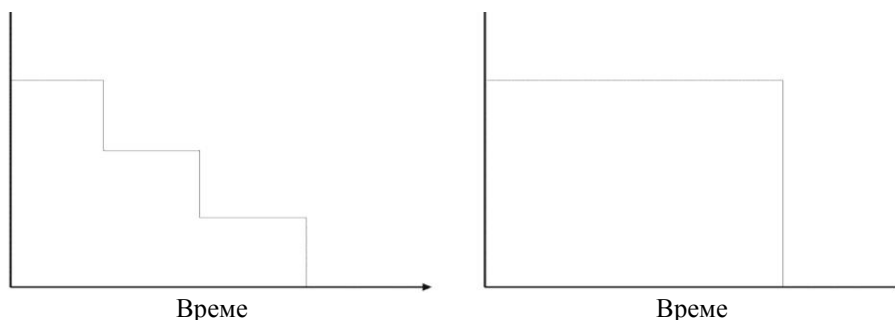
⁴⁸ И во тие случаи, идни изложености се неизвесни заради ризик од предвремени наплати

временскиот хоризонт до рокот на достасување или до датумот на повторно реодобрување. Од гледна точка на ризик, вонбилансните трансакции се случуваат само делумно, во случај на иницијатива на клиентот или на корисникот на гаранцијата.⁴⁹

Графикон 4. Различни облици на кредитна изложеност според временскиот хоризонт на достасувања:

Изложеност

ИзложеностКредит со подмирување еднократни обврски

Извор: Bessis

Бидејќи банката треба да ја процени нејзината вкупна изложеност (сегашна и потенцијална), тогаш во тој случај ќе биде набљудувано целото портфолио (билансните и вонбилансните) како вкупен износ на изложеност кон ризик. Потенцијалната загуба, исто така, ќе биде оценета во нивната полна вредност. Некои побарувања, многу веројатно, ќе бидат корисни, како што се дозволените пречекорувања, додека кај другите тоа ќе биде помалку веројатно за да се нагласи, како што се гаранциите дадени на трети лица.

Мерењето на изложеност на кредитен ризик зависи првенствено од видот на кредитна линија, па тогаш треба да се утврди сегашната, проектираната изложеност или нивото на овластување.

⁴⁹ Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

2.3. Мерење на ризикот од додатни неплаќања

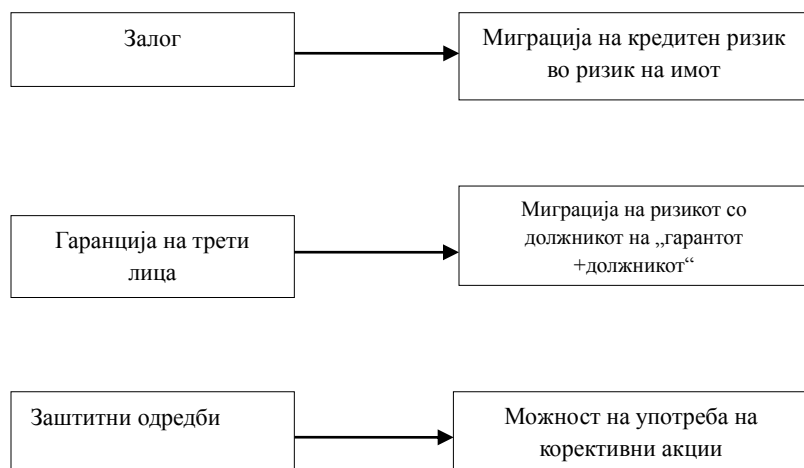
Залогот, гаранциите и заштитните клаузули во договорите за кредит го намалуваат кредитниот ризик бидејќи ја намалуваат загуба во случај на неплаќање од клиентот. Загуба во случај на неплаќање е износот на изложеноста во сегашното неплаќање намалено за додатна наплата (recovery). Обично додатното плаќање во случај на неисполнување на обврските бара законски постапки, трошоци и значително повеќе потрошено време. Загубата во случај на неплаќање може да се оценува пред или по трошоците на чекање и процесот на дополнителна наплата е достапен преку рејтингот на екстерни рејтинг-агенции. Тие претставуваат статистички опсервации, но вистинската стапка на додатно плаќање во случај на неплаќање значително се разликува околу просекот што го прави уште понеизвесно.

Во процесот на додатни наплати банката се обидува да поврати дел или цел износ на одобрени средства од секундарни извори на отплата на кредити (залог, гаранции итн.) Како залог обично се земаат погони за производство, станбени објекти, неподвижен имот и друго. Дополнително, надоместувањата кредитниот ризик го намалуваат или целосно го уништуваат (шема бр. 4), односно преку додатната наплата на кредитниот ризик се претвора (мигрира) во ризик на дополнителна наплата (неизвесност дали ќе се вратат одредени парични средства) и ризик од вредноста на заложен имот (ризик дека ќе има промени во пазарната вредност на имотот земен како залог). Ликвидационата вредност на хипотеката зависи од типот на залог и од правната средина. Во случај на депозит како тип залог, нејзината ликвидациона вредност е 100% од износот на вредноста на депозитот. Ликвидационата вредност на други видови хипотека (станбени недвижности, производствени капацитети, подвижен имот) е потешко да се процени. Во овие и во други случаи, очекувана вредноста на дополнителна наплата од овој залог станува предмет на професионална економска-правна оценка на луѓе кои се вклучени во дополнителната исплата, и тоа врз основа на карактеристиките на заложиот имот (локација, типот на градење, корисниот животен век итн.)⁵⁰.

---

⁵⁰Bessis J., (1998) *Risk management in banking*, John Wiley&Sons Ltd.

Шема 4. Движење на кредитниот ризик преку дополнителна наплата

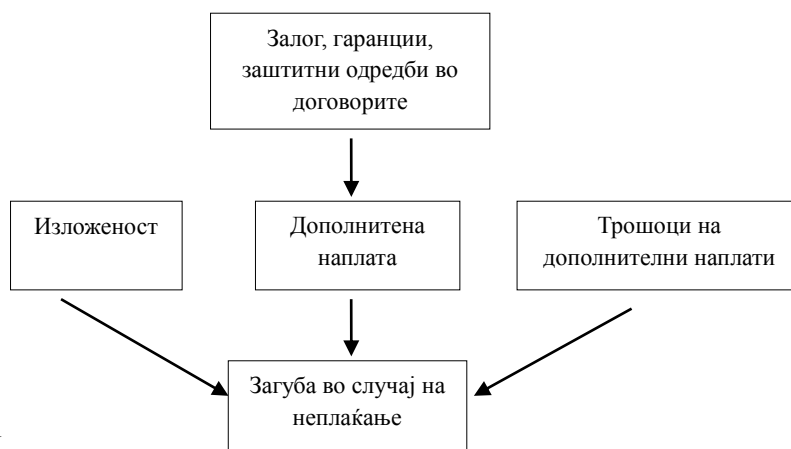
Извор: Bessis J.

Гаранцијата на трети лица го трансформира кредитниот ризик од комитентот на гарантото (жирантот) во ситуација на неплаќање. Ефектите од ризикот на додатни неплаќања се такви што веројатноста од неплаќање на клиентот е променета во заедничкото неплаќање од клиентот и од гарантот. Обично заедничката веројатноста за неплаќање е многу помала отколку веројатноста на една личност. На пример, кога комитентот и гарантот не се поврзани лица, заедничката веројатноста за неплаќање е последица на веројатноста за неплаќање на секој поединец. Ако комитентот и гарантот имаат 1% и 0,5% веројатност на неплаќање на обврските, нивната заедничка веројатност на неплаќање е $1\% \times 0,5\% = 0,005\%$, што е значително пониска од индивидуалните вредности на веројатноста од неисполнувањето на секој поединечно. Од друга страна, ако комитентот и гарантот се поврзани лица (комитент е зависно правно лице, а гарантот е холдинг-компанија) веројатноста од неплаќање не е независна, туку е иста за комитентот и жирантот, заедничката веројатноста за неплаќање е еднаква со истата вредност.

Заштитните одредби на договорот за кредит овозможуваат превентивно делување во случај на намалување на кредитната способност на должникот и претставуваат инструмент за проактивно управување со кредитниот ризик. Од друга страна, залогот и

гаранциите може да се активираат само доколку неплаќањето се случува, па на тој начин претставуваат инструмент на пасивно управување со кредитниот ризик. Реалната вредност на заштитни одредби зависи од тоа какво е следењето (мониторингот) на активниот кредитен ризик и колку менаџментот на банката го следи делувањето на клиентот. Загуби во случај на неисполнување на обврските се износот на изложеност кон ризик намален за дополнителна наплата. Тие се зголемени за какви и да било дополнителни трошоци за дополнителни наплати како што се трошоците поврзани со правни постапки, со извршувањето на залогот или кои и да било други трошоци поврзани со активности при дополнителните наплати.

Шема 5. Изложеноста од загубата во случај на неисполнување на обврските (Loss Given Default)

Извор: Bessis J.

2.4. Традиционалните модели на мерење кредитен ризик

Многу е тешко да се постави јасна линија меѓу традиционалните и современите пристапи за мерење на кредитниот ризик, бидејќи многу современи модели на кредитен ризик започнуваат врз основа на традиционалните концепти на ризик-менаџментот. Според Галијат традиционалните модели на управување со кредитниот ризик вклучува експертски системи, систем за рангирање и системи за кредитно оценување.

2.4.1. Експертски системи

Кај моделите со одлука на експертски систем за одобрување кредити и за преземање на кредитниот ризик, тоа го извршува кредитниот референт, задолжен за одреден клиент или за деловен сегмент. Кредитниот референт врз основа на сопствените искуства, својата способност, субјективната евалуација и процена на одредени клучни фактори по примена на предлог-одлука за одобрување на кредитот, заедно со високите нивоа на одлучување (во зависност од нивото на овластување) учествува во процесот на донесување одлуки. Различни фактори може да се земат предвид при донесувањето кредитна одлука, но најчесто се користи т.н. „5S“. Експертите анализираат пет клучни фактора, давајќи им субјективно оценување и се доаѓа до кредитната одлука. Станува збор за следниве фактори:

- Структура на капиталот (capital structure) – Рациокапиталот во долг период се смета за добар показател за оценка на веројатноста од неплаќање. Високиот показател укажува на поголем дел од долгот во однос на капиталот во структурата на финансирањето, па на тој начин укажува на намалена способност на компанијата да ги пребори потенцијалните загуби предизвикани од падот на приходите.
- Капацитет (capacity) – Ги покажува способноста за плаќање долгови и чувствителноста на приходите. На пример, ако обврските кон кредитните договори се фиксни, односно отплатата според планот се утврдува како еднаква, а од друга страна приходите на компанији се подложни на промена (особено ако имаат висока стандардна девијација), веројатноста за неплаќање е висока, бидејќи капацитетот на компанијата да го отплати долгот е ризичен.
- Залог (collateral) – Во случај на неисполнување на обврските од доверителот, има право на надомест на штета од секундарни извори на отплата и од продажба на договорениот залог. Што е повисок износот на кредит покриен со хипотека, тоа е помал ризикот од дополнителна наплата во случај на неплаќање на обврските.
- Карактер (character) – Овој фактор се однесува на угледот на компанијата, нејзината желба за враќање на кредитот и на нејзината кредитна историја. Емпириски е

покажано дека тоа е еден од многу добрите показатели на угледот на компанијата или за нејзината старост, односно годинатана основањето.

- Економски услови (conditions) –Еден од најважните фактори во однос на кредитниот ризик е состојбата на деловниот циклус, особено за индустриите кои се зависни од економскиот циклус. На пример, инфраструктурните сектори (метална индустрија, градежништво) повеќе се зависни овој услов отколку индустријата, трговијата, услугите и слично. Индустриите кои повеќе се изложени на меѓународна конкуренција повеќе се зависнициклично.

Друг фактор, независно од „5S“, се користи при изработката на кредитната одлука, а тоа е висината на пазарната стапка на кредитите. Добро е познато и од економската теорија дека односот меѓу нивото на каматните стапки и очекувано враќање на кредитот, односно веројатноста за плаќање, високо е нелинеарна. На ниско ниво на каматните стапки се зголемува очекуваното враќање на кредити, од друга страна, на високо ниво на каматните стапки или натамошното зголемување на каматните стапки може да го намали враќањето на кредитите бидејќи се зголемува веројатноста од загуба или од неплаќање на обврските. Негативната корелација меѓу високите каматни стапки и очекуваното враќање камати предизвикува два ефекта 1) негативна селекција и 2) зголемување на ризикот.

Кога пазарните каматни стапки достигнат одредено ниво, добрите компании се одлучуваат да бараат нови начини за финансирање на своите активности (обично преку издавање свои должнички хартии од вредност) и на тој начин се создава негативна селекција бидејќи на пазарот остануваат само компании кои имаат ограничен капитал (пониска оцена на рејтингот) и кои сакаат да влезат во ризични деловности (предизвикувајќи на тој начин зголемување на ризикот). Во услови на пораст на економска експанзија веројатно ќе бидат во можност да ги исполнат своите обврски, но влошувањето на економските услови ќе предизвика зголемување на загубите поради неплаќање на обврските.

Иако голем број финансиски институции користат експертски системи, како дел од процесот на донесување на кредитните одлуки, овие системи се ограничени на два главни проблема во однос на самиот кредитен процес, и тоа:

- Конзистентност – кои се критичните фактори за донесување одлуки и како да се обезбеди нивната континуирана имплементација.
- Субјективност – да се обезбедат истите критериуми за оценување меѓу различни типови или групи должници.

Во принцип, субјективната оценка се однесува на сите фактори, а „5s“ од експертите варира од клиенти до клиенти. Ова предизвикува неможност за споредба на рангирањето и на кредитните одлуки за цело кредитното портфолио.

2.4.2. Рејтинг-системи

Во основата на сите рејтинг-системи е одредување на рејтинг-класата (категоријата) на сите институции кои издаваат должнички финансиски инструменти или со нивните акции јавно се тргува. На овој начин се постигнува ефикасност на пазарот на капитал, така што инвеститорите можат да се обезбедат едноставни податоци за употреба и за намалување на трошоците како за субјекти со висок капитал така и за субјекти со недостаток на капитал. Се обезбедува и пристап до пазарите на капитал за оние компании кои инаку би биле исклучени од тој пазар како што се компаниите кои се во фаза на основање или се со пониско ниво на капитал. Денес се бројни рејтинг-системите развиени и применети од разни рејтинг-агенции, како и бројни интерни модели на рангирање кои користат финансиски и други институции за своите потреби. Меѓу главните рејтинг агенции (кои имаат тенденција да работат во целиот свет) се Moody's standard&Poor's и Fitch Ratings, а нивните рејтинг-системи може да бидат користени од банките, при стандардниот пристап за управување со кредитниот ризик и при пресметувањето на адекватност на капиталот според Ревидираниот договор.

Според Saunders и Allen⁵¹ еден од најстарите системи на рангирање за оценување на адекватност на кредитниот ризик е развиен во САД од националното регулаторно тело за контрола на банките (Office of the Comptroller of the Currency, OCC). Преку системот кој е воведен од OCC се прави обид секоја банка да додели рејтинг на секој поединечен

---

⁵¹Saunders A., Allen L.,(2002), *CREDIT RISK MEASUREMENT*, John Wiley&Sons, Inc., New York.

комитент во зависност од неговата кредитна способност, па врз таа основа да се одреди нивото на резерви за потенцијални загуби по кредити. Рејтинг-скалата на ОСС е алоцирана на сите постоечки кредит во пет групи. Четири со низок квалитет на рејтинг, а еден со висок квалитет на рејтингот. Тоа еутврдено и од нивото на резервации за секоја класа на средства од банките.

Табела 12. Оригиналниот рејтинг скалата ОСС:

Рејтинг-оцена	Резерви за загуби (%)
Нискоквалитетен рејтинг	
Друга актива	0
Потстандардна актива	20
Сомнителна актива	50
Актива пред загуба	100
Висококвалитетна актива	
Пролазна/извршнаактива	0

Извор:Saunders & Allen

Откако првично беше воспоставен рејтинг-систем, многу финансиски институции и рејтинг-агенции се проширени и е унапреден системот на рејтинг ОСС, така што на најдобар начин се воспоставиле врски меѓу рејтинг-класите со ризикот од неплаќање. Денешниот рејтинг-систем ОСС е поделен во десет категории, од кои првите шест се инвестициски, а рејтингот од 7 до 10 се однесуваат на низок квалитет на рангирање.

Според многу проучувања на банкарскиот систем на САД е дојдено до информации дека околу 60 отсто од банкарските холдинг-компани во САД имаат развиено интерен систем на рангирање од 1 до 10 врз основа на ОКК систем (Табела 12), вклучувајќи ги и 50-те најголеми финансиски институции во САД .

Табела 13. Сегашни рејтинг-скали според ОСС:

Рејтинг обвезнице	Оцена	Ниво на ризик	Опис
AAA	1	Минимален	Стабилна кредитна способност
AA	2	Умерен	Добра кредитна способност
A	3	Просечен	Просечна кредитна способност
BBB	4	Прифатен	Прифатена кредитна способност
BB	5	Прифатен со внимание	Прифатена кредитна способност, но со значаен ризик
B	6	Внимание на менаџментот	Комитент со посебно внимание
CCC	7	Специјално внимание	Гранична прифатена кредитна способност
CC	8	Под стандарди	Неприфатлив деловен кредит
C	9	Сомнителен	Наплата на побарување под знак прашалник
D	10	Загуба	Очекувана вкупна загуба

Извор *Saunders & Allen*

Во нивните истражувања на 50 најголеми финансиски институции во САД Treasury & Carey и во истражувањето на 30 најголеми меѓународни финансиски институции, спроведено од Базелскиот комитет во 2000 година, беше утврдена значајна разлика во интерните модели на рејтингот во банките. Иако сите финансиски институции користат слични фактори за да се утврди финансискиот ризик на интерниот рејтинг на системите, постои разлика во смисла на давање значење за индивидуални фактори, како и за процентуална распределба на ризикот од експерти во статистичките процеси за

управување со ризикот⁵². Трејси и Кери дошле до заклучокот дека квантитативните фактори играат значајна улога во одредувањето на рејтингот на малите и средните претпријатија кога рејтингот се доделува од кредитен референт кој е одговорен за клиентот, а од друга страна, овие фактори не играат толку важна улога во кредитирање на големи компании за кои се одговорни риск-менаџери. Тогаш повеќе се применуваат системи како што се кредитни поени(credit scoring). Вообичаено, рејтингот се доделува за период од една година, иако се достапни податоци за периоди од 3 до 5 години.

Табела 14. Дводимензионален систем за рангирање:

Рејтинг	Скала на комитентот: веројатноста за плаќање (PD) во % (1)	Претпоставена просечна загуба во случај на неплаќање во % (2)	Тип на кредитот: Очекувана загуба(EL) по кредити во % (1x2)
1 – Без ризик	0,00		0,00
2 – Низок ризик	0,01	↑	0,03
3 – Умерен ризик	0,03		0,09
4 – Просечен ризик	1,00	30	0,30
5 – Прифатен ризик	3,00		0,90
6 – Ризик на граница на прифатеноста	6,00	↓	1,80
7 – Ризик на нестандартен имот	20,00		6,00
8 – Ризик под стандарди	60,00		18,00
9 – Сомнителен ризик	100,00		30,00

Извор: Treacy & Carey⁵³

⁵²Sounders A., Allen L.,(2002), *CREDIT RISK MEASUREMENT*, John Wiley&Sons, Inc., New York.

⁵³Treacy W., Carey M., (1998) *Internal Credit Risk Rating Systems at Large U.S. banks*, Federal Reserve Bulletin.

Внатрешните рејтинг-системи може да бидат еднодимензионални (кога секој должник доделува еден севкупен рејтинг) или дводимензионални кога целокупната кредитна способност на должникот (веројатноста за неплаќање, PD) се проценува независно од можноста за поединечна загуба (загуба во случај на неплаќање, LGD, кога се земаат предвид и дополнителните плаќање). Трејси и Кери, кои предлагаат дводимензионален систем (Табела 14), проценуваат дека околу 60% од сите финансиски институции во САД го користат еднодимензионалниот систем, додека Базелскиот комитет во своето истражување констатира дека финансиските институции се поспособни да ја проценат можноста за неплаќање на клиентите (RD), отколку самата загуба во случај на неплаќање (LGD).

2.4.3. Кредитни системи scoring

Кредитни систем скоринг (credit scoring) може да се користи во речиси сите видови кредитни анализи на ризикот, од потрошувачите до комерцијалните кредити. Почетната идеја е во основа иста: започнувајќи од одредени клучни фактори кои ја детерминираат веројатноста од неисполнување на обврските (PD), па понатаму нивната комбинација доведува до одредена квантитативна процена. Во некои случаи, резултатот може да биде буквално толкуван како веројатноста за неплаќање, додека во други случаи ќе бидат искористени за системот за класификација, односно ставени во група на добри или на лоши комитенти во зависност од оценувањето и некои определени граници на поделба. Широката употреба на кредитните модели скоринг ја дава Местер во своето истражување, тврдејќи дека 97% од банки во САД користат некои од кредитните системискоринг за оценување на кредитна картица, а 70% од банките за процена на кредитирањето на мали и на средни компании.

Еден од најчесто користените и толкувани модели за процена на кредитниот ризик е моделот Алтман Z-сцоре.⁵⁴ Тоа е класификација на модел за компании и може да се користи и за да се предвиди веројатноста за неплаќање на обврските. Врз основа на основниот модел (според години, големина и секторска индустријата) за компаниите во

---

⁵⁴Altman, E. I, (2000), "Predicting Financial Distress of Companies: Revisiting the Z Score and Zeta Models" Working paper, Department of Finance, New York University.

стечај или во ликвидација и според примената на линеарна дискриминантна анализа, најдобар сцоринг модел за комерцијални кредити е даден на следниот начин:

$$Z = 1.2_{X1} + 1.4_{X2} + 3.3_{X3} + 0.6_{X4} + 1.0_{X5}$$

Каде што:

X1 – коефициент на обртниот капитал / вкупен имот

X2 – коефициентот на задржаната добивка / вкупен имот

X3 – коефициент на приходот пред камата и даноци / вкупен имот

X4 – коефициент на пазарната вредност на капиталот / книговодствената вредност на вкупните обврски

X5 – коефициент на вкупната продажба / вкупен имот

Ако коефициентот на корпорациите е X1, оценет кон просечни коефициент во Z функција, пониско од критичната вредност (според првичното истражување на Алтман вредноста од 1,81), клиентот ќе се смета за „неподобен“ за кредит и ќе биде одбиено неговото барање за кредит. Изборот на вистинскиот праг на вредности треба да се земе предвид, како и промените во економски услови, односно ако дојде до застој во економијата на некоја земја, ниво на демаркација ќе може да се подигне нагоре за да се намали веројатноста за одобрување лоши кредити. Овој метод ја намалува грешката од тип 1 (кредитирање лоши должници), а ја зголемува и грешката од тип 2 (веројатноста на добар комитент да мубиде одбиено одобрувањето кредити).

Како што станува светот сè покомплексен и копомпетитивен, а процесот на донесување одлуки е брз, предвидливоста според едноставен модел е многу помала. Бразил се зема како добар пример за ова, кога се применува во 70-тите години на минатиот век, моделот Алтман Z-сцоре покажал многу добри резултати во предвидувањето на неплаќање на обврските, и тоа дури две или три години пред стечај на банките. ИМестер во своите истражувања покажува дека помалку од 56% од 33 истражувани банки во САД

кои користат модели скоринг кредити за одобрување кредити според кредитни картици не се во состојба да ги предвидат проблематичните кредити. Во заклучокот се поставува прашањето што доколку кредитот според скоринг моделот се покаже како лошо предвидлив, способноста за мониторингот на хомогени производи како се кредитите според кредитни картици, каква ќе биде применливоста на овие модели, доколку се применуваат во сложени и големи деловни кредити на компаниите.

2.5. *Модерните модели за управување со кредитен ризик*

Во изминативе неколку децении, светски познатите банки, истражувачи и академски институции имаат развиено свој софистицирани системи за управување со кредитниот ризик. Развојот на системот е поради подобри и посоодветни идентификации, квантификации, зборови (агрегирање) и поради управување со изложеноста на кредитен ризик како и за мерење на ефикасноста, анализа на профитабилноста на клиентите и за создавање основа за донесување одлуки во управувањето на кредитното портфолио и за распределбата на капиталот кон институциите. Системите и интерните развиени модели од финансиските институции имаат потенцијал да бидат користени од националните регулаторни органи (централни банки) за анализа на целокупната деловност на банките. Авторизација на моделот од националните регулаторни органи за пресметување на адекватноста на капиталот зависи од неколку услови. Супервизорите треба да бидат сигурни дека моделите се користат за активно управување со ризик, модели да бидат концептуално осетливи и емпириски потврдени, како и постапките за адекватност на капиталот соодветно и споредливи меѓу финансиските институции. Најголемата загриженост се односува на валидноста (точноста) на користените податоци и на потврдувањето на концептуален модел.

Веројатно најголемиот поттик за развој на напредните интерни модели за управување со кредитниот ризик во 90-тите години на минатиот век произлегува од незадоволството со прописите на БИС во однос ограничувања на капиталот. Базелска спогодба од 1988 година може да се опише како политика на „една големина за сите“, што значи дека сите кредитите од приватниот сектор се предмет на истите 8% барања за капитал, без да се земат предвид различните ефекти кои можат да произлезат од големината на кредитот и од кредитниот рок за отплата. Под вакви услови, пресметувањето на адекватноста на капиталот, кредитите кои се дадени на компании кои се соочуваат со стечај или со ликвидација имаат ист третман како и кредитите на компании со AAA оценка или кредити дадени за државата и за нејзините институции. Од 1997 година, ЕУ прифаќа одобрување на големите банки сами да ги пресметуваат своите капитални расходи за изложеноста на пазарниот ризик со користење интерни модели наместо стандардните регулаторни модел БИС. Интерните модели станаа предмет на одредени ограничувања кои се наметнати од регулаторните органи во однос на тоа дека:

- VaR за секој инструмент на пазарот мора да биде точно измерен (на пример, врз основа на нивната варијација на цена, рокови и слично).
- Соодносот меѓу средствата (различен ефект) мора да биде земен предвид.

Во контекст на пазарниот ризик, VaR е дефиниран како предвидена најлоша загуба на одредено ниво на толеранција (на пример 95%) во одреден временски период (на пример, 10 дена). Според прописите на БИС за пазарен ризик, банките пресметуваат ниво на капитални расходи, преку модели на VaR со користење интерни модели и е потребно да се измери „најлошиот ден“, како ден со најголема загуба што се случил во последните 10 работни дена. Сегашната регулаторна рамка не вклучува диверзификација на кредитното портфолио и во таа смисла намалување на капиталните расходи. Клучните прашања во врска со новата регулаторна рамка се следниве:

- Дали е можно да пристапите преку интерен модел за мерење на VaR и тоа да можете да го користите за мерење на капиталните расходи за неликвидни средства?
- Дали интерните модели може да обезбедат доволна флексибилност и точноста во поглед на БИС за барања од 8% капитал за сите видови кредити?

Современите модели бараат дополнителни испитувања пред да се применуваат како валиден модел за пресметување на адекватноста на капиталот, особено во видови на кредити во споредба со инструментите на пазарот, како и во однос на недостатокот на длабоки историски бази на податоци за веројатноста на неплаќање. Од друга страна, нови интерни модели овозможуваат додадена вредност за финансиски институции и регулатори од гледна точка на подобар увид во тоа како да се оценува и се управува со доделените кредити и кредитни инструменти кои се чувствителни на ризик (како што се корпоративни обврзници), како и подобри методи за оценување на веројатноста на ризик од неизмирување на обврските на должниците.

2.5.1. Кредитметрикс на Ј. П. Морган (J.P. Morgan Credit Metrics)

Откако банката за меѓународни порамнувања во 1993 година ја објави својата намера да воведи резерви на капитал за пазарниот ризик, од тогаш многу внимание и напор е насочен кон развивање и кон тестирање методологија за вредности на моделите според ризик (Value at Risk или VaR). Измените на пазарниот ризик се дозволени на одредените банки, наместо стандарден пристап користат свој интерен модел за да се пресмета нивната изложеност кон пазарен ризик од неговото портфолиото за тргување (Grading book)⁵⁵. Примена на методите на VaR е можно и во процесот на управување со кредитниот ризик. Во понатамошна елаборација на темата ќе бидат прикажани општите принцип за функционирањето на методите на VaR за управување со пазарниот ризик, како можен начин за управувањето со кредитниот ризик. Во основа, кредитниот ризик во моделот на VaR има за цел да се измери максималната загуба во вредноста на одредени средства или обврски. Бесис го детерминира VaR како најголема предвидена загуба на одредено ниво на доверба или толеранција (на пример, 95%, 97,5%, 99% итн.)

Со текот на времето нивото на толеранција е веројатноста да се надмине загубата на оваа максимална вредност. Концептот VaR ќе го покажеме со употреба на финансиски инструменти на пазарот како се корпоративни обврзници. Да претпоставиме дека пазарната цена на обврзницата (P) денеска е вредна 80,00€ додека проценетата дневна стандардна девијација на вредности (σ) 10.006. Бидејќи со трговската книга управува во релативно краток хоризонтот (обично станува збор за еднодневен хоризонтот), дилерот или менаџерот за ризик може да праша: Која е потенцијалната загуба утре изразена во евра на ниво 95% сигурност (предвидливост)?" Да претпоставиме дека дилерот е загрижен поради потенцијалната загуба во лош ден, што просечно се јавува на секои 100 дена, и дека секојдневно вредноста на имотот (и на приходите) е нормално дистрибуирана околу моменталната вредност на обврзниците од 80,00 €. Областа под нормалната функција на дистрибуцијата носи информации за веројатности. Грубо кажано, 68% од набљудуваните феномени (враќањето) мора да биде меѓу +1 и -1 стандардна девијација од тој просек, 95% од набљудуваните феномени се наоѓа меѓу +2 и -2 стандардна девијација (отстапувања) од просек, а 98% од набљудуваните феномени се наоѓа меѓу +2,33 и -2,33 стандардни

---

⁵⁵J.P. Morgan, 1998. *Credit Metrics - Technical Document*. (<http://riskmetrics.com/cm/pubs/CMTD1.pdf>)

отстапувања од просекот. Според тоа, можеме да кажеме дека постои 1% веројатност дека вредноста на обврзниците утре ќе се зголеми до вредноста од $80,00 \text{ €} + 2,33 \sigma$, а 1% веројатност дека вредноста на обврзницата ќе падне утре во вредност $80,00 \text{ €} - 2,33 \sigma$. Бидејќи се претпоставува дека $\sigma \sim 10,00 \text{ €}$, 1% веројатност дека вредноста на обврзницата ќе падне утре во износ од $56,70 \text{ €}$ и пониска, односно 99% е веројатност дека сопственикот на обврзници ќе изгуби во вредност помала од $80,00 \text{ €} - 56,70 \text{ €} = 23,30$. Односно $23,30 \text{ €}$ може да се набљудува како обврзница VaR на ниво од 99% веројатност (сигурност). Исто така треба да се забележи во согласност со претходно наведеното, дека постои 1% веројатност дека утре сопственикот на обврзницата ќе изгуби $23,30 \text{ €}$ во вредност. Бидејќи, според претпоставката приносот на средствата е нормална случајна променлива со очекување 0 и варијанса $\sigma^2 N(0, \sigma^2)$, 1 лош ден на секои 100 дена може да доведе до загуба.

Клучните варијабли на VaR за пресметани должнички инструменти (на пример обврзници) е сегашната пазарна вредност на P и неговата нестабилност, или стандардна девијација од таа пазарна вредност на σ . Со дадениот импут, како што е претпоставениот ризик на хоризонт (број на денови, недели итн.) и на потребното ниво на безбедност, односно сигурност (на пример 99%), VaR може директно да се пресметува. Применливоста на оваа стандардната методологија на пресметување за непазарни должнички инструменти (како на пример банкарски кредити) создава одредени проблеми:

- Тековната пазарна цена на кредитот P не може да се пресмета директно, бидејќи повеќето кредити не се пазарни.
- Бидејќи P не може да се пресмета, не може да се утврдат ниту временските серии за да се пресметува нестабилноста на цените P , односно стандардната девијација σ .

Во најдобар случај, претпоставката на нормална дистрибуција за враќање на некој пазарен имот е груба апроксимација, а претпоставената апроксимација станува критична кога се применува на можната дистрибуција на кредитите.

Примената на концептот на VaR за евалуација и проценка на ризик на неликвиден имот, како што се кредити и приватни обезбедени обврзници (*privately placed bonds*), најмногу се

должи на корпорацијата Ј. П. Морган⁵⁶, а нејзиниот технички документ насловен Кредитметрикс (CreditMetrics) за првпат беше објавен во 1997 година од Ј.П. Морган и од неговите коспонзори (Bank of Amerika, KMV, Union Bank of Switzerland и други).

Од друга страна, со користење на овие информации може да се пресмета хипотетички вредноста на P и σ за кој и да било непазарни заеми или обврзници, а исто така и вредноста на VaR за поединечни кредити или кредитни портфолија:

- Достапните податоци за кредитниот рејтинг на должникот;
- Веројатноста за промената на рејтингот во наредна година (рејтинг транзициска матрица);
- Стапката на дополнителната наплата за кредити во стечај (емпириски податоци);
- Кредитни маргини и приходи во пазарни обврзници и кредити (податоци за пазарот).

Како пример може да се земе некоја обврзница со рок на доспевање од 5 години во износ од 100 милиони евра и годишна каматна стапка од 6%. Должникот е рангиран како *BBB*. Врз основа на историските податоци за јавно тргување на обврзници и на кредити објавени од *Standard & Poor*, *Moody's*, *KMV* и од други анализи на обврзници и кредити, веројатноста дека позајмувачот ќе остане рангиран на ниво од *BBB* и следната година се проценува на 86,93% (Табела 15).

Модел CreditMetrics⁵⁷ е да се утврди механизам за промена на вредноста пред да се видат самите вредносни промени. Во овој модел, ризикот се појавува не само како резултат на веројатноста дека должникот ќе оиди во стечај (default), туку и од промените во вредноста предизвикани од зголемување, односно од намалување на рејтингот на должникот. Од табелата може да се забележи дека е голема веројатноста дека кредитниот рејтинг на должникот ќе остане во истата категорија и во наредната година.

---

⁵⁶ Во 1998 год., група која ги создала Risk Metrics i CreditMetrics се одвоила во посебна група под наслов *Risk Metrics Group*.

⁵⁷J.P. Morgan, 1998. *CreditMetrics - Technical Document*. (<http://riskmetrics.com/cm/pubs/CMTD1.pdf>)

Табела 15. Едногодишна транзициска матрица (%)

Иницијал и	Рејтинг на крај на годината (%)			Рејтинг на крај на годината (%)				
	AAA	AA	A	BBB	VV	V	CCC	Стечај
Рејтинг	AAA	AA	A	BBB	VV	V	CCC	Стечај
AAA	90,81	8,33	0,68	0,06	0,12	0,00	0,00	0,00
AA	0,70	90,65	7,79	0,64	0,06	0,14	0,02	0,00
A	0,09	2,27	91,05	5,32	0,74	0,26	0,01	0,06
BBB	0,02	0,33	5,95	86,93	5,30	1,17	0,12	0,18
Vv	0,03	0,14	0,67	7,73	80,53	8,84	1,00	1,06
V	0,00	0,11	0,24	0,43	6,48	83,46	4,07	5,20
Ccc	0,22	0,00	0,22	1,30	2,38	11,24	64,86	19,79

Извор: Guplon, G., Finger, C., Bhatia, M.⁵⁸

Ефектот на подобрување или на влошување на рејтингот е да се одрази потребната маргина на кредитниот ризик или премии за загуби по кредити (врз основа на процена на рејтинг) на преостанатите парични текови на кредити, а и на пазарната (тековна) вредност на кредитот. Зголемувањето на кредитниот рејтинг има спротивен ефект. Технички, на крајот од годината се врши валоризација на петгодишен договор во вредност од 100 милиони евра со каматна стапка од 6%, така што со пресметување на сегашните нови вредности на обврзниците (земајќи ја предвид првата исплата на 6 милиони €) од готовински прилив по промени во рејтингот на крајот на првата година, со примена на следнава равенка:

$$R = 6 + \frac{6}{1+r_1+r_2} + \frac{6}{(1+r_2+s_2)^2} + \frac{6}{(1+r_3+s_3)^3} + \frac{106}{(1+r_4+s_4)^4}$$

Каде што:

⁵⁸Guplon G., Finger C., Bhatia M., (1997) *CreditMetrics – Tehnical document, J.P. Morgan & Co.*

r_1 – камата без ризик по обврзници без купони (т.н. T-обврзници), што се очекува да биде издадена за една година, а која е пресметана од годишната каматна стапка на пазарот на пари.

s_2 – каматна маргина на кредити без купон на одредени рејтинг-класи за една година, две години, три години и за четиригодишен рок на доспевање (другите се добиени од набљудувани маргини на пазарот на пари од корпоративни обврзници).

Во примерот, каматната стапка по првата година не се дисконтира и износот од 6 милиони се гледа како пресметана камата остварена по обврзница или кредити и по пресметана главница. Да претпоставиме дека по првата година, зголемен е рејтингот на должникот од BBB на A. Табелата број 16 ја покажува иднината вредноста на каматната стапка според вредноста од рејтингот на должникот.

Табела 16. Пример за една година што следува според категориите на кредитен рејтинг (%)

Категорија	1 година	2 година	3 година	4 година
AAA	3,60	4,17	4,73	5,12
AA	3,65	4,22	4,78	5,17
A	3,72	4,32	4,93	5,32
VVV	4,10	4,67	5,25	5,63
VV	5,55	6,02	6,78	7,27
V	6,05	7,02	8,03	8,52
CCC	15,05	15,02	14,03	13,52

Извор: Gupton, G., Finger, C., Bhatia, M.⁵⁹

Сегашната пазарна вредност на овие финансиски кредити на организации на крајот на едногодишниот период се добиваат со дисконтирање на другите плаќања по основ на камати на крајот на втората, третата, четвртата и на петтата година и на главница од 100 милиони евра на крајот од петтата година, па изнесува⁶⁰:

⁵⁹Gupton G., Finger C., Bhatia M., (1997) *CreditMetrics – Tehnical document*, J.P. Morgan & Co.

⁶⁰ Во овој примерот дисконтната скала рефлектира соодветна скала на категориите на рејтинг системот.. Доколку должничкиот рејтинг остане непроменет на БББ, дисконтната скала би била поголема, бидејќи кредитната маргина покажува ризик од стечај на должнички рејтинг БББ.

$$R = 6/1,0372 + 6/1,0432^2 + 6/1,0493^3 + 106/1,0532^4 = 108,66\text{€}$$

Така, на крајот на првата година, ако кредитот на должникот со зголемен рејтинг од BBB на A, сметководствената вредност на кредитот од 100 милиони евра има претпоставена пазарна вредност од 108.66 милиони € (ова е вредноста, која теоретски финансиските организации би можеле да ја добијат по период од една година доколку кредитот го продаваат на друга финансиска институција според објективни пазарни цени). Табелата број 16 го покажува бројот на кредити доколку се направи различно рангирање на должникот.

Кредитот на заемопримачот ќе има максимална пазарна вредност од 109.37 милиони евра ако ќе се зголемени рејтинг од BBB на AAA и проценетата минималната вредност од 51.13 милиони евра во случај на стечај (неплаќање). Банкротирањето се проценува врз основа на стапката на дополнителна наплата (recovery rate), односно може да се пресметува според равенка:

$$\text{Стапка на дополнителна наплата} = 1 - \text{загуба во случај на неплаќање (LGD)}^{61}$$

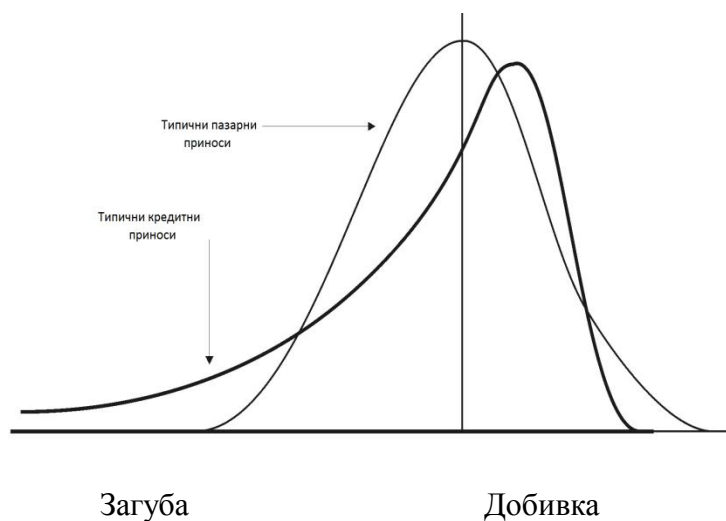
⁶¹ Емпириското истражување ни дава показател дека ЛГД (LGD) е претежно високо кај банкарските кредити. Студијата на Ситибанк (Citybank) на 891 вообичаени кооперативни кредити и 89 имоти со покриеност на кредити во период од 1970 до 1993. Показателот на скалата е поголем од 79% (односно скала ЛГД на ниво 21 %).

Табела 17. Вредноста на кредитите на крајот на периодот од една година под влијание на различни рејтинзи на кредитопримачи, рангирано иницијално во категоријата VVV:

Рејтинг на крајот од година	Вредност во мил. €	Традиционална веројатност %
AAA	109,37	0,02
AA	109,19	0,33
A	108,66	5,95
BBB	107,55	86,93
BB	102,02	5,30
V	98,10	1,17
CCC	83,64	0,12
Default	51,13	0,18

Извор: Guplon,G.,Finger,C.,Bhatia,M.⁶²

Графикон 5. Споредба на дистрибуцијата за кредитни и за пазарни инструменти

Вредносните кредити не се симетрично (или нормално) дистрибуирани што е прикажано од графиконот на пресметки VaR во Credit Metrics два пристапа.⁶³ Еден од нив

⁶²Gupton G., Finger C., Bhatia M., (1997) *CreditMetrics – Tehnical document*, J.P. Morgan & Co.

⁶³Ќировиќ,М.(2001). *Банкарство*, Bridge Company, Белград.

е базиран врз претпоставката за нормална распределба, а другиот се именува како вистинска распределба основана на ненормални дистрибуции. Во Табелата број 17 е покажана пресметката на VaR, врз основа на два пристапа, имено 5% и 1% веројатност од најлошите сценарија околу просекот или очекувањата за вредноста на кредитот. Првиот чекор во одредувањето на вредноста на VaR е да се пресмета очекуваната просечната вредност на кредитот (или неговите очекувани вредности) на крајот на годината. Таа се добива како збир на секоја можна вредност на кредитот на крајот на годината помножено со својата транзициска веројатност во овој едногодишен период. Средната вредност на кредитот во нашиот пример е 107,09 €.

Претпоставувајќи дека вредноста на кредитот е нормална случајна променлива, варијабилна на вредноста на кредитите е околу просекот 8,94 € (во мил.), а неговата стандардна девијација, или променливост, е квадратен корен од варијансата и изнесува 2,99 €. На тој начин, VaR на 5 процентно ниво на сигурност, под претпоставка за нормална распределба, $1,65 \times 2,99 \text{ €} = 4,93 \text{ €}$ мил, додека VaR на 1% сигурност е $2,33 \times 2,99 \text{ €} = 6,97 \text{ €}$ мил. Од друга страна, многу е веројатно да се процени реалната или вистинската вредност на кредитот на VaR, затоа што јасно е прикажана на графиконот бр. 5, распределбата на кредитната вредност не е од чисто нормален тип.

За пресметување на реалните распределби може да се користи добра мерка за ризик, односно перцентил. Да претпоставиме дека ние сме заинтересирани за одредување на P1, што претставува прво ниво на перцентил за обврзници во нашиов пример. Ова е нивото под кое вредноста на обврзницата ќе падне со веројатност од 1%⁶⁴. Како што беше претходно споменато, перцентилните нивоа се покорисни статистички мерки кога станува збор за големи портфолија, каде што портфолиото може да земе една од многу различни вредности, но заради нашиот пример се користи за пресметување на една обврзница.

---

⁶⁴ J.P. Морган претставува одредување само на една перцентил, во овој пример за илустрација се користи првото ниво на перцентил.

Табела 18. Калкулација на VaR за кредити VVV (Benchmark е средна вредност од кредитот)

Рејтинг на крајот на година	Транзициска веројатност	Вредност на нов кредит плус камата (во мил.)	Веројатност од оценување на вредности €	Разлика на веројатноста од просечна €	Веројатноста од оценување разлика во квадрат
AAA	0,02	109,37	0,02	2,28	0,0010
AA	0,33	109,19	0,36	2,10	0,0146
A	5,95	108,66	6,17	1,57	0,1474
VVV	86,93	107,55	93,49	0,46	0,1853
VV	5,30	102,02	5,41	(5,06)	1,3592
V	1,17	98,10	1,15	(8,99)	0,9446
SSS	0,12	83,64	1,10	(23,45)	0,6598
Стечај	0,18	51,13	0,09	(55,96)	5,6358
		107,09€			8,94
		Средна вредност			Варијабла

σ = стандардна девијација = 2,99€

Претпоставка на нормална дистрибуција:

5% VaR = 1,65 σ = 4,93€

1% VaR = 2,33 σ = 6,97€

Претпоставка на реална дистрибуција:

5% VaR   95% реална дистрибуција = 107,09€ - 102,02€ = 5,07€

1% VaR   99% реална дистрибуција = 107,09€ - 98,10€ = 8,99€

Извор: Guplon, G., Finger, C., Bhatia, M.

Во табелата 18 е покажана веројатноста кога обврзниците се присутни во секој кредитен рејтинг. Ако се започне од дното на табелата, односно од стечај (неплаќање) и да се стигне до ранг AAA, се сумира вкупната веројатност како што се движи, вредност која е еднаква или поголема од 1% е P1. Тоа во нашиот пример изгледа вака. Веројатноста дека должникот ќе се најде во стечај е 0,18%. Бидејќи тоа е помалку од 1%, ние ја

земаме предвид веројатноста дека тие ќе бидат во SSS што е 0,12%. Додавајќи го претходното, ќе добиеме 0,30%, што, сепак, е помалку од 1%. Со пресметување на веројатноста дека кредитобарателот ќе биде рангиран во стечај, SSS и V е 2,17% (0,18% + 0,12% + 1,17%). Ова сега далеку надминува 1%. Тука престануваме и ја читаме соодветната вредност за ниво V. Оваа вредност е 98,10€ и претставува обврзници P1. Тоа е за 8,99 € помалку од просекот. Примена на реалната дистрибуција на веројатност и кредити во табелата резултира со 6,77% веројатност дека вредноста на кредитите ќе падне под 102,02 €, што значи приближување на VaR на 5% ниво на сигурност од 5.07 € мил. (107,09€ - 102,02 € = 5.07€ мил), а 1,47% веројатност дека вредноста на кредит ќе падне под 98,10 € што значи дека приближната VaR на 1% ниво на безбедност е 8,99 милиони € (107,09 € - 98,10€ = 8,99 €). Овие мерки VaR може да се помалку апроксимативни со примена на линеарна интерполација за да се добие 5% и 1% ниво на сигурност. На пример, поради тоа што 1,47% = 98,10 € и 0,3% (перцентил) = 83,64 €, со користење линеарна интерполација, 1% е еднакво со приближно 92,29 €. Ова сугерира дека вистинскиот 1% VaR на 107,09 € - 92,29€ = 14,80 €

Критичниот тест на овој модел за управување со ризик е споредбен со податоците VaR со БИС побарувачката за капитални резерви. Сметководствената вредност (book/face value) на кредит од 100 милиони евра за должник од приватниот сектор, капиталните резерви ќе бидат во висина од 8 милиони евра. Користењето на 1% од VaR базирано на нормална распределба, капиталните резерви за неочекуваната загуба на кредитот ќе биде 6.97 мил. евра (односно помалку отколку што е потребно со БИС). Од друга страна, користејќи 1% од VaR врз основа на интерполирните вредности од реална распределба, капиталните резерви ќе бидат на ниво на 14,80 милиони евра (резервите се многу повисоки отколку барање на БИС). Спроведувањето на пристапот Кредитметрикс, во секој кредит е можно за да има различен VaR, и со тоа поинаку имплементирани економски резерви на капитал. Оваа разлика е со прописите на БИС, при што сите кредити од различни рејтинзи (AAA до SSS) и различни рочности се субјекти на истото регулирање на 8% капитални резерви.⁶⁵

---

⁶⁵Gupton G., Finger C., Bhatia M., (1997) *CreditMetrics – Tehnical document*, J.P. Morgan & Co.

3. Управување со кредитен ризик

Управувањето со кредитниот ризик вклучува и процес на креирање на кредитните одлуки (сите спроведени постапки пред тие да донесат кредитни одлуки), како и следење и известување (мониторинг и известување) за употреба и за враќање на кредитот со информации во врска со промените кои можат да се појават (во однос на должникот, индустријата, економските услови итн.)

Процесот на донесување одлуки ги вклучува сите чекори следени од кредитната апликација, од кредитен референт задолжен за клиентот или за сегмент од пазарот преку менаџментот на ризик кои се одговорни за оценување на кредитна апликација, до кредитен одбор кој разгледува и донесува одлука за доделување кредити. Одлуката е врз основа на вообичаените финансиски податоци и на стручната процена на пазарната перспектива, клиентот, како и на менаџментот. Во текот на употреба се врши периодично известување и оценување на банкарското портфолио за клиентите, индустријата или за земјата на потекло. Мора да се внимава и на т.н. „систем на предупредување“, кој дава сигнали за намалување на кредитната способност на должникот, како и оценка на неисплатените обврски. Во случај на исполнување настан на неплаќање обврски, пристапот додатно се исплаќ (workout), со што се спроведуваат активности за намалената загуба во случај на неисполнување на обврските (L1GD)

3.1. Лимитен систем

Лимитниот систем на кредитниот ризик се лимитира во поглед на големината за да се намалат загубите во случај на неплаќање обврски. Пред да се донесе која и да било кредитна одлука, треба да се изврши овластување. Овластувањето е процес со кој се одредува максималниот износ на кредитот или на гаранциите кои може да се одобрат за секој клиент или за група на клиенти. Во рамките на воспоставените стандарди, банката со овластување консолидирано ги следи сите видови кредити (и гаранции) доделени на корисниците кои мора да бидат во рамките на воспоставените лимити. Ако лимитот се наруши (зголемува), треба одново да се донесе одлука на повисоко ниво на одлучување. При утврдување на лимитот основниот принцип е многу едноставен: за да се избегне

ситуацијата за каква и да било загуба во случај на неплаќање, што може да го доведе во прашање опстанокот на банката. Ова се постигнува со диверзификација на своите побарувања преку различни димензии како што се клиентите, индустриите и регионите, па се прави обид за избегнување на кредитирањето на секој клиент во износ кој ќе го зголеми својот долг над неговиот капацитет. Капиталот на компанијата служи како репер за утврдување на лимитите кон долгот, одредувајќи прифатливо ниво на својот *левериџ* (рациодолгот / капитал).

Лимитните системи се употребени повеќе од разни финансиски институции, но нивната релативна важност варира од видот на институциите и на деловности кои се извршуваат на финансискиот пазар. Доколку банката работи со мал број големи клиенти, тогаш е многу тешко да се утврди лимитот. Прво, кредитите се базираат врз основа на континуирана соработка, а притоа се одредуваат лимитот и банкарската кореспонденција поврзани со процесите. Второ, големите корпорации со одличен кредитен рејтинг со помалку субјекти кои се ограничени бидејќи имаат висок квалитет на својата репутација. Со други зборови, преку „кредитирањето врз основа на името“ има тенденција да се намали важноста на квантитативните лимити.

При кредитирање на населението, процесот на утврдување лимит е многу полесен, споредувајќи го со оној на корпоративните или на финансиските институции. Бидејќи има голем број поединечни кредити на индивидуални должници, статистичките методи се значајни во одредувањето на лимитот. Авторизацијата е резултат на процената на кредитната способност на поединецот која се заснова на неколку фактори како што се годишните приходи, имотот, вработувањето и слично. Со централизација на податоците се воспоставува база на податоци кои се потребни за управување со портфолиото на кредитниот ризик, ризик на населението според диверзификација или за намалување на концентрацијата според типовите должници или деловни кредити.

3.2. Рангирање системи

Интерниот систем за рангирање (рејтинг-системот) постои во многу финансиски институции и се користи за рангирање компании според нивната кредитна способност. Системот на рангирање ги споредува информациите за „квалитетот“ на ризиците со некој нумерички број или со буква за ознака на рангот. Под „квалитет на ризик“ се подразбира

веројатноста од неплаќање обврски на должникот и дополнителните плаќање во случај на неисполнување на обврските. Понекогаш и видовите кредитно работење се рангираат за да се согледува степенот на заштита од загуба во случај на неисполнување на обврските. Таквата заштита може да се постигне со залог, гаранции или преку која и да било договорена заштитна клаузула.

Рејтингот од екстерните рејтинг агенции⁶⁶ главно се однесува на должничките инструменти, наместо на издавачите, бидејќи некои должнички инструменти на исти компании се помалку ризични отколку другите. Инвеститорите, повеќе се заинтересирани за процената на должничките инструмент и за заштитата на клаузулата (залогот), отколку на самиот издавач. За рејтингот во овој случај се утврдува ризикот од загуба во случај на неплаќање со поголемо почитување на комбинираниот ефект на веројатноста за неплаќање и дополнителна исплата. Вообичаените рејтинг-системи вклучуваат шест до десет различни рангирања, што е доволно за да се избегне дискриминација меѓу класите на ризик.

Банките користат рејтинг-системи и за други намени. Прво, рејтингот може да ја квалификува кредитната способност на клиентите, наместо да се комбинира со ризик од дополнителна исплата. Рејтингот кој е поврзан со одредени видови кредити е корисен, особено кога се договорени некоја вид гаранција или трансакции кои се структурирани со гаранции и хипотеки, па квалитетот на заштита станува многу поважно од кредитната способност на должникот. Рејтинг-системите може да послужат и за целите на утврдување на кредитната политика. На пример, одреден минимум рејтинг може да биде побаран за одобрување кредити или доверена одговорноста за одлучување на кредитниот референт. На овој начин кредитниот референт има овластување да влезе во одредена трансакција врз основа на кредитниот рејтинг на клиентот.

Tgeasu и Sage во истражувачкиот процес за управување со кредитниот ризик во големите американски банки дојдоа до заклучок дека речиси сите банки ги користат интерните системи на рејтинг кои се базираат на стручната оценка на вработените. Оперативните дефиниции на секоја ризична категорија се елемент на културата на

---

⁶⁶ Најпознати светски рејтинг агенции се: A.M.Best (Велика Британија), Veda Advantage (Австрија), Dunk&Bradstreet (САД), Moodys (САД), Standard&Poors (САД), UK Data Ltd (Велика Британија) кои имаат сопствени рејтинг-скали за процена на кредитниот ризик.

банкарските кредити. Процесот на ревизијата која се врши одделно од лице кое одредува рејтинг, значително влијае врз зачувувањето и врз унапредувањето на кредитна култура на финансиски институции. За одржување на интегритетот на интерниот систем за рангирање обично се реализира екстерна споредба како што се рејтинг од рејтинг-агенциите или статистички модели на веројатноста за неплаќање.

Рејтинзите кои се користат за финансиските институции значително се разликуваат од оние за корпоративните клиенти, особено бидејќи во банкарската деловност значително влијае политиката на регулаторните тела која се разликува од земја до земја. Исто така, рејтинг-системите за индивидуалните корисници (домаќинства) очигледно се различна од претходните два споменати и врз основа на статистички процени за веројатноста за неплаќање. И на крај, отворено прашање е и самиот дизајн на рејтинг-системот кој се разликува меѓу финансиските институции. Некои преферираат многу детален рејтинг-систем, кој експлицитно ги дефинира правилата и критериумите во врска со нив, додека други се фокусираат повеќе на професионалната проценка на квалитетот на ризици, со конкретни насоки за критериумите за оценување пред да донесат одлука, со што секако се намалува конзистентноста во толкувањето на системот за рангирање.

3.3. Трансфер на кредитен ризик

Заштитните клаузули, хипотеката и гаранциите во договорите за кредит се главните методи за пренос (намалување) на кредитниот ризик. Тие се договорени за да ја намалат загубата во случај на неисплаќање бидејќи се зголемува процентот на дополнителни наплати.

Заштитните клаузули во договорите за кредит имаат улога да иницираат заштитни мерки во случај на намалена кредитна способност на клиентот. Заштитните одредби се повеќе додаток за активно следење на кредитот, бидејќи тие создаваат дополнителни обврски за клиентите. На пример, ако корпорацијата нарушува некоја од договорените заштитни одредби, доверителот (банката) може да бара еднократна исплата на целиот неподмирен долг. Ова е многу силна заштитна одредба во случај пред да дојде до неплаќање на обврските. Вистинската цел на договорните заштитни одредби е да

започнат преговори со клиентот и корективни мерки во деловноста пред самата појавата на неплаќање и да не се користат за намерно и насилно доведување на компанијата во позиција на неплаќање што се должи на голем доспеан износ на обврски.

Друг метод за пренос (миграција) на кредитен ризик е договорниот залог или гаранцијата од трети лица, како начин да се намалат загубите во случај на неплаќање од клиентот. На овој начин, кредитниот ризик се трансформира во ризик на залог или во ризик на гаранција. Тие обично повеќе се поврзани со типот и со видот на деловниот кредит отколку со самата веројатноста за неплаќање од клиентот, бидејќи вредноста на залогот и кредитната способност на гарантот се основни деловни на оваа структура. Техника која се применува кај договорот со залог е т.н. „сечење“ (haircut) на вредноста на хипотеката, односно на неговата проценета вредност, во зависност од типот и од видот на објектот што се користи за покривање. Во суштина тоа е множење на проценетата вредност на залогот со однапред одредени проценти (на пример 33% за комерцијални недвижности, 50% за деловни простори или 66% за станбени објекти) заради добивање на очекуваната вредност во процедурата на дополнителните исплати, ако ќе се случи неплаќање на обврските.

3.4. Пример за управување со кредитниот ризик во UBS

Деловната филозофија на UBS (Union Bank of Switzerland) се базира на управувањето со ризик и на контрола. Пристапот кон управувањето со ризикот и контролата се остваруваат врз основа на пет принципи:

- Управување со деловноста (business management) – преку активно управување на ризикот на кој банката е изложена за да се остварува баланс меѓу приносот и ризикот.
- Независен контролен процес – имплементиран во согласност со природата на деловните ризици на краткорочен и на долгорочен хоризонт.
- Јавно објавување податоци околу ризиците – сите заинтересирани страни (јавноста, акционерите, држава, рејтинг агенции и други).

- Контрола на приходите преку контрола на ризикот – на индивидуално ниво и на ниво на портфолио за сите видови на работи.
- Заштита на угледот – управување и контрола на ризикот, преку избегнување на концентрацијата на изложеноста и преку ограничување на потенцијалот за стресните загуби.

UBS⁶⁷ ја издвојува како примарна целта за постигнување соодветни биланси меѓу приносот и ризикот на банката. Совршеноста (excellence) во управувањето со ризик фундаментално зависи од менаџерскиот тим кој врши идентификација на ризик и контрола на критичните компоненти во процесот на управување со ризикот. Контрола на ризикот се врши на ниво на индивидуална изложеност (кредити и други позиции во билансната и вонбилансната деловност на банката), како и на ниво на портфолио. Преку контрола на ризикот банката ги заштитува своите приходи. Контролата на ризикот го зема предвид капацитетот на банкарскиот ризик, односно нивото на ризик кој банката е во состојба да го апсорбира врз основа на моќта да создаде профит. Капацитетот на ризик UBS го дефинира како: „Нивото на ризик што сме во состојба да го апсорбираме врз основа на нашата профитна сила, без неприфатливи состојби врз исплата на дивиденди, на нашите стратешки планови и во крајна линија на нашата репутација и деловно одржливост.“⁶⁸

Процесот на контрола на ризикот има пет клучни елемента, и тоа:

- Идентификација на ризик – преку континуирано следење портфолио со воведување нови или нестандартни деловни трансакции, како и перцепцијата на сопствен ризик во смисла на развој на пазарот и на екстерни настани.
- Мерење ризик – преку прифатени методологии и модели на банка.
- Ризик на политика –се утврдува во согласност со најдобрите меѓународни деловни практики, како и со цел за правилно одразување на принципите и капацитетот на ризик.

---

⁶⁷Кировиќ,М.(2001). *Банкарство*, Bridge Company, Белград.

⁶⁸UBS AG; (2014). *Handbook* 2014/2015.

- Известување ризик – кон сите заинтересирани страни во согласност со рамката за контрола на ризикот и на лимитите каде што е можно.
- Контрола на ризикот – преку мониторинг и воведување согласност со принципите на ризик, како и со политиките, ограничувања и регулаторните барања.

UBS сите деловни ризици ги дели на примарни и секундарни. Во примарни ризици се вклучени сите оние изложености кои се производ на свесните деловни активности на банката и можат активно да се управуваат и да се тргуваат. Оперативните ризици се ризици кои произлегуваат од оперативни активности на банката и како последица на банкарските неуспеси во интерните контроли. Во примарни ризици UBS ги набројува⁶⁹: (1) кредитен ризик – ризик од загуба во случај клиентот или трето лице не ги измири обврските; (2) пазарниот ризик – изложеноста на пазарни варијабли како што се каматните стапки и девизните курсеви, како и на промените во цените на обврзниците и други обврски со кои се тргува и (3) ризик на ликвидност и финансирање – ризик дека банката нема да биде во можност да одговори на доспеаните обврски или нема да имаат пристап до средствата за финансирање на вистински или на преземени обврски. Во оперативните ризици се вклучени: (1) Ризик од процесирање(обработка) на трансакцијата – се јавува како резултат на грешки, пропусти или на злоупотреби во која и да било фаза на обработка на трансакцијата; (2) ризик од усогласување – е ризик од финансиска загуба поради регулаторните парични казни или поради казни настанати поради неусогласеност со важечките прописи; (3) законски ризик – е ризик од финансиска загуба поради непредвидени и неочекувани судски постапки; (4) ризик од обврски – е ризик дека банката или некој овластен во нивно име нема да ги исполни своите обврски и другите обврски настанати со договор или со закон, а врз основа на која ќе дојдат нови обврски кон банката; (5) ризик од сигурност – е ризик од загуба на доверливост, интегритет и достапност на информации или на имот; (6) даночен ризик – е ризик од дополнителни даночни обврски кои се настанати поради технички или други пропусти во врска со данокот на ризични производи.

---

⁶⁹ UBS Group AG Annual Report 2015[accessed at:21.03.2016].

Табела 19. Поделба и видови ризици според класифицирање од UBSбанка

Примарен ризик	Оперативен ризик	
Кредитен ризик	Ризик од обработка на трансакција Ризик од усогласување	
Пазарен ризик	Законски ризик	Ризик од обврски
Ризик од ликвидност и финансирање	Ризик од осигурување	Ризик од даноци

Извор: UBS AG

Во мерењето на ризикот од банката е прифатена стандардната поделба на очекуваната загуба (expected loss), неочекувана (статистичка) загуба (unexpected loss) и стресна загуба. Очекуваната загуба претставува просечна загуба од деловни активности на банката, врз основа на серија историски податоци, кои претставуваат основа за проценување на идните загуби. Очекуваната загуба е присутна кај сите деловни активности на банката, каде што како таква претставува нормална (очекувана) појава во деловноста и се третира како оперативен трошок за тековниот период на деловноста. Неочекуваните (статистички) загуби се јавуваат кога вистинските загуби ги надминуваат очекуваните загуби мерени во одреден временски период под одредено ниво на доверба, односно сигурност. Стресни загуби на банката се загуби кои можат да се случат како последица на екстремни настани.⁷⁰

Самиот кредитен ризик претставува загуба која UBS бија претрпела доколку должникот не успее да ги исполни своите договорни обврски. Оваа форма на банкарски ризици е интегрален дел на деловните активности на банка како во традиционалните банкарски производи (кредити), така и во дериватните договори (како што се форварди, свопови, опции итн.) За пресметување на кредитниот ризик се користат три компоненти: веројатноста за неплаќање (Probability of Default), сегашна или идна изложеност врз основа на што се одредува изложеноста при неизмирување на обврските (Exposure At default) и стапката на поврат, односно на дополнителна наплата (Recovery rate), која се користи за намалување на кредитниот ризик и за пресметка на вистинската загуба поради неплаќање (Loss Given Default). Веројатноста за неплаќање се проценува според интерни методи категоризирани за сите клиенти во различни класи. До процена се доаѓа со комбинирање на статистички анализи и стручни мислења од луѓе кои работат за

⁷⁰ UBS AG; (2013). *Handbook 2012/2013* [accessed at: 21.04.2015].

одобрување и за проценување на кредитната способност на клиентите. Секој клиент се класифицира во една од 15 ризични категории или рејтинг-класи од кои 2 се резервирани за кредитите за кои постои ненаплата (Табела бр. 19). Во принцип, во одреден временски период, клиентите мигрираат меѓу ризични категории во зависност од процената на нивната кредитна способност која се менува. Предвидувачката моќ на интерната рејтинг-скала UBS секоја година ја проверува и се усогласува со важечките рејтинг-скали од екстерни рејтинг-агенции (во случај да дојде до значително отстапување).

UBS во кредитната деловности одредува лимити за сите кредитни изложености за индивидуални клиенти, како и за групи клиенти. За банкарски кредит износот на изложеност се мери со номинален износ на кредитот. Притоа, таа ги зема предвид изложеноста според профилот на конкретни деривативни инструменти како и промените во кредитните рејтинзи на партнерите на UBS. Се класифицираат кредитите како нефункционални кога исплатата на главница, камата или на провизија надминува повеќе од 90 дена и додека не постојат цврсти докази дека побарувањата ќе биде наплатени подоцна од редовното работење, преку ликвидација на залогот, ако е започната стечајната постапка или ако кредитните обврски се реструктурирани според концесионалните услови. Инаку во Швајцарија се врши отпис на кредити во случај на банкрот, со продавање на основна актива или формално се опростува кредитот. Во износот на загуба на банката во случај на неплаќање значајно влијание има и залогот и затоа во практика најчесто се дава кредит на населението со покривање (хипотека) во вид на резиденционални недвижности или портфолио на пазарни хартии од вредност. Во тој случај, како алатка за управување со кредитниот ризик се користи т.н. „сечење“ (haircut) на вредност на недвижниот имот земен како обезбедување за да се создаде простор во однос на вредност, ако дојде до промена во вредноста на пазарот на недвижности.

Табела20. Интерна рејтинг-скала на UBS

Опис	Рејтинг на UBS	Еквивалент на Moody's	Еквивалент на S&P
Инвестициони степени	0 и 1	Aaa	AAA
	2	Aa1 до Aa3	AA+ до AA-
	3	A1 до A3	A+ до A-
	4	Baa1 до Baa2	VVV+ до VVV
	5	Baa3	VVV-
Субинвестициони степени	6	Va1	VV+
	7	Va2	VV
	8	Va3	VV-
	9	V1	V+
	10	V2	V
	11	V3	V-
	12	Saa до S	SSS до S
Сомнителни и ненаплатени	13	D	D
	14	D	D

Извор: UBS AG⁷¹

Поради голем број меѓународни клиенти, UBS покрај рејтингот на должник го применува и рејтингот на земјата во која се наоѓа клиентот. Рејтингот на земјата (sovereign rating) ја изразува веројатноста за појава на настани кои може да доведат до влошување на побарувањата на банката. Рејтингот на земјите има исти класификации како на рејтингот на клиентите. За сите земји кои се имаат рејтинг 3 или понизок, UBS применува максимален ризик на земјата. Ова значи дека кредитирањето може да бидат отфрлени ако е максимален ризикот на земјата и покрај фактот дека има неискористен лимитен простор. Тоа беше истакнато за ризиците од земјите во развој (ризик кој се појавува од несолвентност) или за трансферт на ризик (ризик дека земјата не е во можност да изврши валутен трансфер, иако должникот е во состојба да врши плаќања во домашна валута).

⁷¹ UBS AG; (2013). *Handbook 2012/2013*[accessed at:21.04.2015].

Финансиските ефекти на можни кризи во земјите во развој се проектирани преку стрес-тестовите, односно најлоша ситуација.⁷²

---

⁷²Ќировиќ, М. (2001). *Банкарство*, Bridge Company, Белград.

IV. Структурна анализа на ризиците во банкарското работење и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција

1. Кредитен ризик и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција

Во изминативе петнаесет години државите од Западниот Балкан поминаа низ значителна економска трансформација и најголем дел од нив сега се непрепознатливи, во споредба со тоа какви беа на почетокот од новиот век. По турбулентните деведесетти години, овие држави се насочија кон сеопфатно реформирање и кон повторно градење на своите економии и на своите банкарски системи. Со помош на капиталот и стручната помош од странство беа изградени банкарски системи во некои случаи буквално од нула.

Ретроспективно гледано, богатата глобална ликвидност канализирана во земјите на Западниот Балкан преку инвестиции во удели во домашните банкарски системи овозможи донекаде да се фати чекор со развојот и да се „замаскира“ нецелосната структурна трансформација. Во годините пред да се случи светската финансиска криза забележуваме значително зголемен прилив на капитал во државите од Западен Балкан, еднакво на нивото карактеристично за земјите од Централна и Југоисточна Европа. Овие приливи на капитал беа посредувани од домашните банки при што резултираното проширување и продолжување на кредитите излезе од првично предвидените рамки. Според некои истражувања, само половина од целокупното зголемување на односот „кредити – БДП“ пред кризата во земјите од Западен Балкан можеше да биде објаснето со економските фундаменти. Ова е слично на искуството во другите растечки економии од Европа, иако во балтичките земји и во Бугарија експанзијата на кредитите беше значително поголема отколку во земјите од Западен Балкан (со исклучок на Црна Гора и, можеби, Косово) и значително помалку придвижувани од економските фундаменти. Притоа, искуството на државите од Западен Балкан се разликуваше од она на новите земји членки на ЕУ во еден важен аспект – приходите во банкарскиот систем на државите од Западен Балкан беа во најголем дел во вид на странски директни инвестиции и инвестиции во удели, а помалку беа резултат на заеми од мајките-банки и од финансиските пазари на големо.⁷³

---

⁷³The Western Balkans 15 Years of Economic Transition, Регионални економски прашања - специјален извештај, Зузана Мургасова, Надим Илахи, Жак Минијан, Алисдер Скот, Ивана Владкова-Холар и тим на ММФ, MAR 15

Како и секогаш, времињата на економски развој дојдоа до својот крај, загрозувајќи го изедначувањето на приходите. Во предвечерието на светската финансиска криза и на назадувањето на глобалната ликвидност, во државите од Западен Балкан, како и секаде, дојде до обратен тек на капиталот што како последица имаше нагло забавување на кредитниот пораст и намалување на дефицитите на тековната сметка кои во просек изнесуваа повеќе од 10% од бруто-домашниот производ. Со исклучок на Хрватска, овие намалувања на тековната сметка немаа одраз во намалувањето на бруто-домашниот производ, што инаку беше случај во другите европски држави. Наместо тоа, во повеќето држави од Западен Балкан едноставно дојде до забавување на порастот. Проблемот е во тоа што седум години по завршување на кризата растот во регионот и понатаму е скромно поради што се намалени и приходите. Со стапките на пораст кои се проектирани сега, економиите од Западниот Балкан до 2030 година ќе успеат да премостат само мал дел од јазот со напредните земји членки на ЕУ кога станува збор за нивото на приходи по глава на жител.

Останува да бидат спроведени важни реформи во финансискиот сектор. Приоритетен проблем за решавање, доколку сакаме кредитите да го поддржуваат економското опоравување, е справувањето со значителниот број нефункционални заеми. По завршувањето на светската финансиска криза бројот на нефункционални заеми во новите земји членки на ЕУ значително се зголеми, отколку што беше случај кај државите од Западен Балкан. Сепак, бројот на нефункционални заеми во новите земји членки почна да се намалува, додека во земјите од Западен Балкан тие и понатаму се на највисоки нивоа кои беа карактеристични за периодот по кризата, а во некои држави и се зголемуваат. Иако ризиците за финансиската стабилност се ублажуваат со постоење комотно ниво на капитал во банките и со исправки на вредноста (provisioning), нефункционалните заеми и понатаму ќе ги оптоваруваат профитабилноста и кредитниот пораст ако останат нерешени. Неопходни се повеќекратни долгорочни активности за решавање на овој проблем, вклучувајќи тука подобро извршување на обезбедувањата, унапредување на рамката со цел обезбедување континуитет (going concern), реструктурирање на вонсудските постапки и решавање на проблемот со пренатрупаност на судовите. Неопходно е удвојување на реформите кои имаат за цел унапредување на супервизијата и регулирање на финансиските институции. И конечно, од суштинска важност е да се создаде окружување

во кое ќе биде можно да функционира финансиски развој кој не е поврзан со банките. Најважен предизвик со кој се соочува регионот, пред да може да оди напред, е да го заокружи процесот на структурна трансформација кој започна пред две децении.

Земјите во транзиција, како што денес се нарекуваат поранешните социјалистички земји, во поглед на банкарските системи, тие земји можат да се поделат во две групи, и тоа:⁷⁴

- Во првата група спаѓаат земјите во кои постоеше централно-плански административен социјализам и
- Во втора група влегуваат земјите од поранешна Југославија во која постоеше децентрализиран самоуправен систем.

Во последниве дваесетина години, во земјите на транзиција поради технолошкиот напредок и дерегулација на системот, дојде до важни иновации на финансиските пазари, како и до развивање на меѓународните финансиски пазари, кои многу ги изменија карактеристиките на банкарството во земјите на транзиција. Зголемената пазарна ориентација на банките и можноста за учество на меѓународните пазари го сторија значително посложено мерењето и управувањето со ризици, а особено кредитниот ризик.

Во услови на вакви, забрзани промени, нивото на ризик експоненцијално расте особено во земјите на транзиција, а тоа бара постојани прилагодувања и усовршувања на методите и техниките за управување со ризиците. Деловноста на банката во земјите на транзиција, поради тоа, е потребно постојано да се анализира, и како одделна институција и на консолидирана основа.

Консолидираната анализа е особено потребна кај банките кои делуваат во рамките на повеќе законодавни системи или странски пазари, а целта е да се овозможи согледување на одделни финансиски ризици кои се присутни во различните окружувања особено во земјите на транзиција.

Светската банка на својата интернет-страница објави анализа која покажува дека добро организираниот кредитен пазар позитивно влијае врз стопанскиот пораст на една

---

⁷⁴Љупчо Трпески, Банкарство & банкарско работење, Скопје, 2009, стр 162

земја. Во земјите во кои пристапот до кредити е отежнат, претприемачите се соочуваат со тешкотии во реализација на новите идеи, а на постојните фирми им е отежнато ширењето на активностите. Спротивно, земјите кои овозможуваат едноставен пристап до кредитни средства, општо гледано, имаат побогат и пожив приватен сектор кој генерира поголем економски пораст.

Достапноста до кредити е условена од постоењето на две институции: централната кредитна агенција која ја следи кредитната историја на сите граѓани и фирми, како и правната заштита на кредиторите. Според присутноста на јавните кредитни агенции и постоењето на закони со кои се штитат правата на доверителите, нема голема разлика меѓу богатите и сиромашните земји.

Но, делувањето на тие институции во развиените земји е поефикасно и побрзо. Во Нов Зеланд, Норвешка или во САД кредитните агенции имаат податоци за кредитниот историјат за речиси секој возрасен човек.

Освен јавните, можат да постојат и приватни кредитни агенции. Тие се поретки, но и поуспешни зашто собираат информации од неколку извори, покриваат подолг период и имаат помалку ограничувања во пристапот до информациите.

Размената на информации им овозможува на кредиторите да бираат меѓу добрите и лошите клиенти, а законот ги штити и во случај на неисполнети обврски кон клиентите. Информатичките уреди се корисни за кредиторите и затоа што ги намалуваат трошоците за проверка на кредитната способност и на кредитната историја на барателите. Клиентите, пак, имаат бенефит од пониски камати поради конкуренцијата на банките. Постоењето на квалитетни кредитни агенции, приватни или јавни, резултира со поголем број одобрени кредити за фирмите и за граѓаните. Квалитетниот систем на надзор на банките бара одреден облик на директен и индиректен надзор. Индиректниот систем на надзор на банките претставува механизам на рано предупредување на работата и проблемите на одделна банка и укажува на проблемите во самиот систем. Основ за ваквиот надзор претставуваат финансиските извештаи кои одделни банки ги доставуваат на надзорниот орган во пропишаниот формат и рок, а нивната содржина обично ја чинат податоци кои се

однесуваат на финансиските ризици: ликвидност; кредитен, каматен, валутен и пазарен ризик; адекватност на капиталот; квалитет на активата и сл. Анализата на овие податоци се состои во споредба на финансиските показатели на секоја банка со историските податоци и со одредени групи банки. Основните недостатоци на овој облик на надзор се извештаите кои се доставуваат на надзорното тело, зависат од информацискиот систем на банката и од прецизноста на самиот извештај. Покрај тоа, овие извештаи не можат да ги опфатат сите фактори кои влијаат врз управувањето со ризици во земјите на транзиција. Ова особено се однесува на внатрешниот систем на банката, на постапките, процедурите, политиката, како и на квалитетот на менаџментот.

Директниот надзор на банката е свртен повеќе кон работата на одделна банка и целта на овој надзор е, пред сè, да се процени перспективата на одделната банка; да се согледаат евентуалните проблематични подрачја на деловност; да се согледаат квалитетот на постојните евиденции, квалитетот и стручноста на менаџментот, системот на управување со ризици и внатрешните надзорни постапки.

За проценка на ризикот и за откривање на потенцијални идни проблеми во финансискиот систем на земјите во транзиција и во одделни банки, голем број надзорни власти развиваат т.н. системи за рано предупредување. Овие системи можат да се класифицираат во четири општи групи⁷⁵:

1. Систем на рангирање на банките – каде што со рангирањето се врши врз основа на испитување на самото место.
2. Систем на анализа на финансиските показатели – кои се засновуваат на низа финансиски варијабли, каде што нивните вредности се споредуваат со однапред дефинирани вредности кои укажуваат на критичните вредности.
3. Сеопфатен систем на банкарскиот ризик – кој дава проценка на ризичниот профил на некоја банка, а процената се добива врз основ на декомпонирање на банката на важни деловни потсистеми и на проценување на секој од нив според деловните ризици.

---

⁷⁵ Dragoljub Vukosavljevic (2011) Bankarsko poslovanje, vspep, Beograd

4. Статистички модели – кои ја испитуваат веројатноста на настанување одделни сценарија на ризикот за откривање на оние ризици кои би можеле неповолно да дејствуваат на деловноста на некоја банка.

Деловноста на банките е изложена на многу ризици. Сите тие ризици влијаат врз успехот на деловноста на банката во земјите на транзиција. Од гледиште на банката, а за потребите на следење и управување со ризиците, ризиците честопати се делат во 4 основни групи⁷⁶:

1. Финансиски ризици

Финансиските ризици можат да се поделат во две основни групи:

- **Основни ризици** – во оваа група на ризици спаѓаат ризикот од ликвидност, кредитниот ризик и ризикот од солвентност. Карактеристика на овие ризици од гледиште на управувањето е дека, доколку со нив не се управува на прав начин, можат да ја доведат банката до загуби.
- **Спекулативни ризици** – во кои припаѓаат каматниот, девизниот и ценовниот ризик и кои, во зависност од тоа како со нив се управува, можат на банката да ѝ донесат добивка или загуба.

Карактеристично за финансиските ризици е дека меѓу наведените ризици постои голема поврзаност и меѓузависност.

2. **Оперативни ризици** се ризици кои се однесуваат на самата банка, на нејзината внатрешна организација, структура и на нејзиното функционирање. Управувањето со оперативни ризици подразбира постоење на политики и процедури за: заштита на деловноста во областа на информациските технологии (во смисла на заштита на податоци, прекини во деловноста, пад на системот итн.); заштита од разни видови измами и проневери; заштита од оштетување на физичкиот имот итн.

3. Деловни ризици

Во оваа група на ризици припаѓаат ризиците кои се поврзани за деловното окружување на банката во земјите на транзиција. Тука, пред сè, се мисли на

---

⁷⁶Виолета Мацова (2010) Управување со кредитен ризик во комерцијално банкарство, Скопје.

макроекономската политика, финансиската инфраструктура на системот, системот на платен промет, законското и регулаторното окружување итн.

4. Ризици поврзани со настани

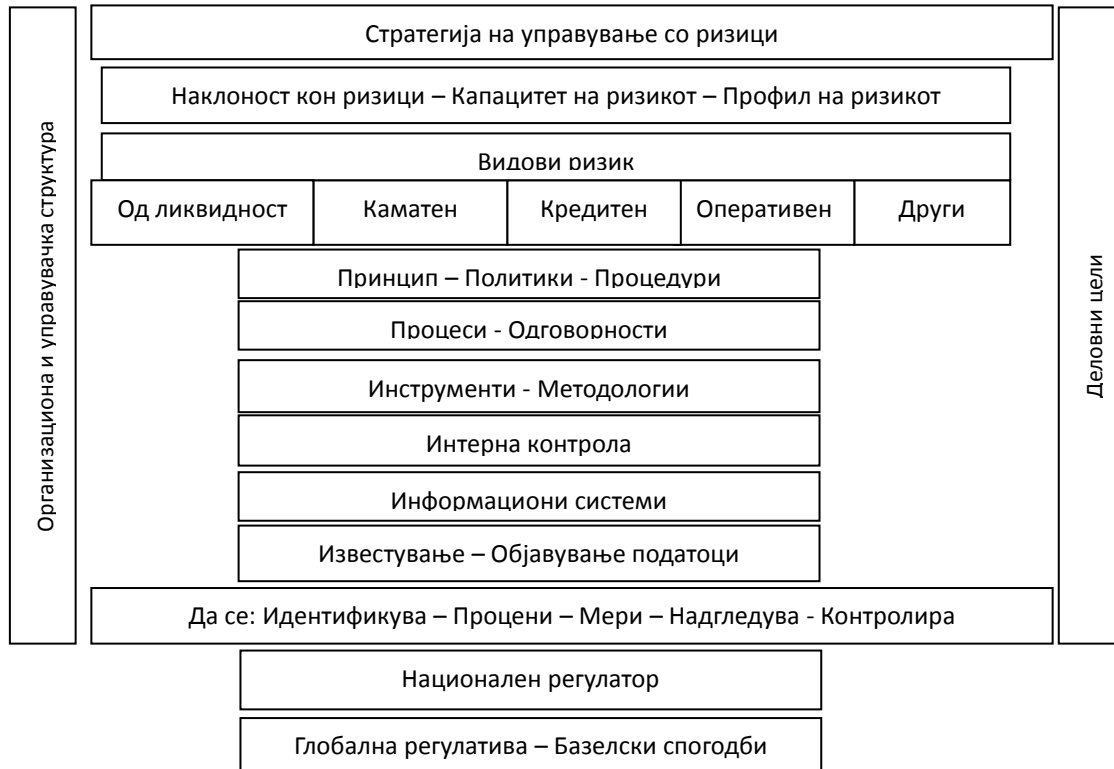
Оваа група ризици во литературата честопати може да се пронајде под називот ризик на земјата. Во оваа група ризици припаѓаат надворешните ризици кои, доколку се материјализираат, можат да влијаат врз деловниот резултат на банката. Таквите ризици се политичките (пад на владата), природните катастрофи, граѓанската војна, банкарските кризи, во смисла на ефекти кои би можела да ја предизвикаат пропаста на некоја голема банка итн.

Рамката за управување со ризиците опфаќа дефинирање на стратегија за управување со ризиците со која банката се одредува во однос на ризиците. Рамката треба да ги опфати сите организациски и управувачки структури и мора да биде доволно флексибилна да се прилагоди на промената на целите, активностите и на плановите.

Квалитетна рамка за управување со ризици во земјите на транзиција треба да содржи:

- јасно дефинирани политики и процедури за идентификација, прифаќање, мерење, надгледување, известување и за контрола на ризиците;
- организациска структура во која јасно се делегирани одговорностите и надлежностите за прифаќање и за управување со ризиците;
- управувачки информациона систем (MIS) со кој се обезбедува непречен проток на информации од оперативното до стратегиското ниво;
- механизам кој овозможува континуирана оценка на системот за управување со ризици.

Шема 6: Рамка за управување со ризиците на банката

Извор: Драголуб Вукосалјевиќ,(2011) Банкарско пословање,vsрер, Београд.

Во врска со образложената структура претходно наведена за ризиците во банкарското работење и управување во земјите кои навлегоа во т.н. фаза на транзиција, која подразбира длабоки реформски социоекономски промени на земјите од Источна и Југоисточна Европа, би ги презентирале поспецифични случаи од националните економии на одредени земји како што се: случај на банкарскиот систем и предизвиците со кои се соочуваше Р. Србија, Р. Албанија и Р. Косово, од причини што овие земји се во непосредно окружување на Република Македонија.

Би сакале во кратки црти да ги презентираме економските движења во сферата на банкарскиот систем и начинот на управување со банкарскиот ризик.

1.1 Структурна анализа на ризиците во банкарското управување со кредитниот ризик во Република Србија

Ризичните деловности на банката се доминантни во Р. Србија токму поради големите барања за кредити, како од граѓаните, така и од стопанството, што банките со странски капитал, кои во земјите на транзиција започнаа со работа во блиското минато, го искористија, задоволувајќи го се поголемото кредитно барање. Таквото пазарно настапување доведе до силен пораст на кредитните портфолија на банките и до создавање голем профит кој во себе ги содржи и проектираните загуби поради невозможноста на дел од клиентите уредно да ги враќаат своите кредитни обврски.

Иако почетното високо изложување на ризици од банките донесуваше задоволителни профити, забележливо е дека банките почнуваат да го чувствуваат дејството на преголемото изложување на ризици, што е предизвикано со глобалната криза и големата стопанствена неликвидност во земјите на транзиција. Се разбира дека банките не можат да го ампутираат ризичниот дел на својата деловност, но можат да ги преземаат сите потребни мери за максимална заштита од негативните ризични фактори. Со голем број ризици не може да се управува, така што ни банките не можат да управуваат со кредитната способност на своите корисници на кредити во тек на времето. Затоа преостанува единствено да се преземат сите превентивни мери кои го спречуваат дејството на ризичните фактори и загуби кои од тоа следат. Основни превентивни мери при реализација на ризични деловности се:

- Квалитетно селектирање на клиентите со кои ќе се влегува во ризични деловности;
- Избор на квалитетни залози;
- Што поголема дисперзија на корисници на ризичните деловности;
- Квалитетен мониторинг на кредитните аранжмани.

Ризичните деловности на банката во својата негативна манифестација имаат за последица корисникот на кредитот да не може да ги измири своите обврски. Последица на настанатата ситуација е банката во тој случај да не може да ги измири обврските по примените депонирани средства од кои е реализиран кредитниот аранжман и истовремено мора на товар на капиталот да резервира износ на средства во висина на ненаплатениот износ на кредитот. Позначителни манифестации на негативноста на ризичните деловности на банката, односно премногу големите износи на ненаплатени кредити, можат банката да

ја доведат во состојба на неликвидност и невозможност нејзините депоненти непречено да го реализираат платниот промет и да дојдат до своите депозити. Без обзир на тоа што штетите од ризичните деловности можат да бидат неспоредливо поголеми од користа којанаведените деловности ја донесуваат, банките ретко се одрекуваат од кредитирањето како извор на приходи, бидејќи станува збор за деловности кои обезбедуваат „брза заработка“. Поради тоа се доаѓа во ситуација доминантен дел од профитот да потекнува од ризични приходи, што ја држи банката во одредена неизвесност, каде што од едната страна е просперитетот, а од другата страна загрозувањето на пазарниот опстанок.

Сепак, забележително е дека нема ни позначителен пад на изложеноста на банките во Р.Србија кон кредитни аранжмани. Тоа можеме да го образложиме со настојувањата на банките во услови на криза да го задржат постојното ниво на пласмани, вршејќи репрограми за пласманите.

Факт е дека негативностите неминовно ќе настапат во одреден дел на ризичната деловност затоа што е малку веројатно дека сите корисници на кредитни услуги сите обврски ги измируваат во договорените рокови. За тоа банките секако се свесни и секоја банка има свој неформален толерантен праг на проблематични пласмани, што се надоместува преку цените на кредитните услуги. Тоа е добро познат дел на ценатана кредитните аранжмани кој се вика ризик на деловност, каде што преку цената на услугите се надоместува проектираната загуба, така што на крајот да се дојде до прифатлива вкупна профитна норма. Во последниов период, во услови на глобална економска криза, која фактички влијаеше врз значителната неликвидност на стопанство, деловниот ризик е значителен, што автоматски произведе и зголемување на цената на кредитните аранжмани, со сите заострени мерки на превенција за случаи на дејство на ризичните фактори.

Банкарските камати во банкарскиот систем на Р. Србија се под посредно влијание на централната банка која преку механизмите на референтна каматна норма и висина на задолжителната резерва влијае на банките да ги преиспитуваат актуелните активни каматни норми. До крајот на 2007 година движењето на каматните норми беа под влијание на барањето за кредити, кога е забележана и најголема експанзија на кредитите наменети на граѓаните. Во тој период на конкурентска борба, банките ги намалуваа каматните норми за да привлечат што поголем број клиенти. Наведената кредитна експанзија почна да

иницира инфлаторни движења бидејќи граѓаните трошеа повеќе отколку што заработуваа. За да се запре понатамошна експанзија на кредитното задолжување на граѓаните, во 2008 година НБС ја зголеми референтната каматна норма, со што слободните парични средства на банките ги насочи кон купување на сопствените обврзници. Зголемувањето на референтната каматна норма на централната банка, автоматски ја зголемува и каматната норма на комерцијални кредити и таквата состојба егзистираше до почетокот на 2009 година. Поради дејство на светската економска криза, стопанство во Р. Србија стана оптоварено со неликвидност, на што централните банки реагира со намалување на референтната каматна норма, за да бидат стимулирани банките паричните средства да ги пласираат во стопанството поради ублажување на неликвидноста.

Од друга страна, реструктурирањето на билансните позиции на банките ја намалува кредитната активност, што е ризично за финансиската стабилност, особено за економскиот пораст.

Кредитната активност значително е забавена од октомври 2008 година, поради што Народната банка на Србија донесе бројни мери со кои имаат намера да се стимулира обновувањето на таа активност. Во овој момент, кредитната активност на банките стагнира, постои минимален пораст кон стопанството и минимален пад кон населението. Целта на Народната банка на Србија е одржување на ценовната и на финансиската стабилност. Од 30 банки на пазарот, 24 ги исполнија критериумите на Виенската иницијатива, според која банките се обврзаа дека нема да го намалуваат обемот на пласманот во Србија.

Освен очигледните ефекти на кредитирањето на вкупниот економски пораст преку забрзување на инвестициите и потрошувачката, одржувањето на порастот на кредитната активност е важно и од агол на самите финансиски институции. Последица на редуцирањето на кредитирањето е зголемување на каматните норми на кредитите за населението и за стопанството.

Еден од првите показатели кој укажуваше на сè поозбилните размери на кризата е порастот на каматните норми на банките. Кризата како што се продлабочуваше и слободниот капитал го имаше сè помалку, земањето нови кредити и рефинансирањето на

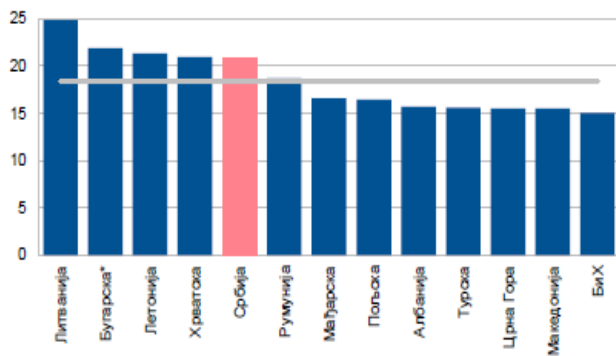

постојните обврски кон банките стануваше значително поскапо. Каматните норми на банките не го следеа трендот на намалување на референтните каматни норми на европските централни банки и на меѓубанкарската каматна норма Еурибор (Euribor). Последица одпорастот на каматните норми на светскиот финансиски пазар се стагнација и намалување на директното задолжување на претпријатијата во странство.

Србија ја карактеризира висока референтна каматна норма на Народната банка на Србија, која и во услови на глобална криза останува на високо ниво, навистина со забавен тренд на намалување, иако другите централни банки драстично ги намалуваат своите основни каматни норми. Причина зошто во Србија референтната каматна норма е на високо ниво е стравот од зголемување на инфлаторниот притисок, кој би ја загрозил макроекономската стабилност на земјата.

Адекватноста на капиталот, кој е еден од најважните показатели на стабилноста на банкарскиот систем, е намалена, поради побрзиот пораст на ризичната актива од капиталот, но нивото на показателот од 18.32% и понатаму е над пропишаниот минимум(2.5 пати над минимумот од ЕУ).

Графикон 6. Регулаторен капитал во однос на ризичната актива, земјите од регионот (2015, последни достапни податоци, во %)

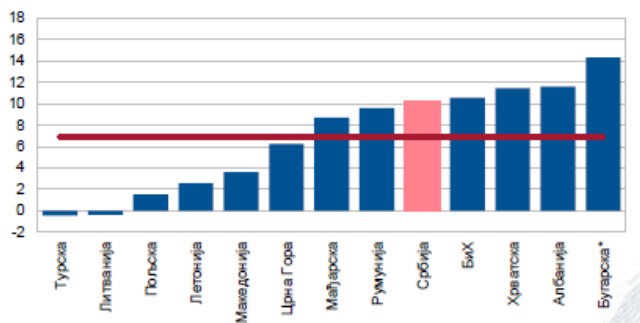
Извор: НБС и ММФ: GFSR

Докапитализацијата на банкарскиот сектор во минатите години, применувана како последица на строгите барања на Народната банка на Србија и поддршката на банкарскиот систем на експанзивната кредитна активност, ги направи домашните банки поотпорни на

потреси. Затоа, забавувањето на порастот на капиталот не ја доведе во прашање издржливоста на банкарскиот сектор, бидејќи постојните резерви беа доволни на прав начин да се ублажат негативните ефекти по квалитетот на портфолијата. Позитивното влијание на профитабилноста на банкарскиот сектор во Р. Србија и земјите во регионот влијаеше, пред сè, врз каматата, надокнадата и провизиите, додека расходите се врз основа на индиректни отпишувања на пласмани од билансна позиција.

Графикон 7. Промена на учеството на проблематичните кредити во вкупните бруто-кредити

(2015 год. во однос на 2008 год)

*Последните податоци се за 2015 година.

Извор: НБС и ММФ: GFSR.

Докапитализацијата на банкарскиот сектор во минативе години, применувана како последица на строгите барања на Народната банка на Србија и поддршката на банкарскиот систем на експанзивната кредитна активност, ги направи домашните банки поотпорни на потреси. Затоа, забавувањето на порастот на капиталот не ја доведе во прашање издржливоста на банкарскиот сектор, бидејќи постојните резерви беа доволни на прав начин да се ублажат негативните ефекти по квалитетот на портфолијата, имајќи предвид дека од крајот на 2006 година капиталот на банкарскиот сектор е зголемен двапати.

1.2. Структурна анализа на ризиците во банкарското управување со кредитниот ризик во Република Албанија

Банкарски систем во Р. Албанија е најважниот сектор во финансискиот систем, што сочинуваат околу 85% од финансискиот систем и значи слаба улога на пазарот на капитал. Овој систем претрпе радикална разновидна трансформација во периодот 1991-2012 година.⁷⁷

Во 1992 година во Албанија функционираше само три државни банки, додека во 2015 година во банкарскиот систем работат 16 банки со приватен капитал.⁷⁸

Во декември 2015 година, активата на банкарскиот систем во Р. Албанија изнесува 87,9% од БДП, додека во однос на пазарот на банкарскиот систем е забележано дека 5-те најголеми банки имаат 67,8% од кредитното портфолио и 74,4% на депозитите.

Се истакнува во последниве години темпото на пад на поголемите кредитни пласмани, годишно зголемување од само 2% на крајот на 2015 година во однос со 15,3% од порастот на кредитите на крајот на 2014 година.

Мора да се каже и дека изворите на финансирање на албанскиот банкарски систем, главно, доаѓаат од работењето на депозити (82,3% од вкупните депозити на банкарскиот сектор).

Како дел од депозитот, само 12% кои потекнуваат од бизнисот, а депозитите на индивидуите претежно со 88%.

Нето финансискиот резултат на банкарскиот систем покажа позитивен тренд во 2015 година во споредба со претходните години, ова е резултат на подобрувањето на цената на хартиите од вредност кои се во сопственост на нивните портфолија, и значително помалку позитивно влијание имаат вонредните приходи кои се главно од извршување на залогот оставен кај банките за да се гарантираат земените заеми.

---

⁷⁷Банка на Албанија, 2013, Годишен извештај и банкарско набљудување 2012, Банка на Албанија,Тирана. [accessed at:14.05.2015]

⁷⁸Банка на Албанија, 2015, Годишен извештај и банкарско набљудување 2014, Банка на Албанија,Тирана. [accessed at:15.05.2016]

Во врска со стапката на адекватност на комерцијалните банки се појави на добро ниво со 16,2% на крајот на 2014 година, наспроти 12% регулаторен минимум. Ниво од 16,2% на адекватност на капиталот на банкарскиот систем во целина значи дека Албанија е стабилна во врска со капитализацијата.

Графикон 8. Принос на капитал, земјите од регионот

(2015, последни достапни податоци, во %)

Извор: НБС и ММФ: GFSR

Случувања во светската економија и особено глобалната економска криза влијаеја негативно, па тоа се одразува и на албанскиот банкарски систем и предизвика намалување на кредитниот потенцијал⁷⁹.

Во последниве години, порастот на кредити во банкарскиот систем е забавен постепено, почнувајќи од четвртиот квартал на 2008 година од +5: 02% до -1,86% во третиот квартал од 2015 година.

Постојат неколку причини кои влијаеле на заострување на стандардите на кредитите, особено овие последни три години, а особено во секторот на мали и средни претпријатија, но и во голем претприемачки сектор.

а. Овој тренд е поврзан со проблемите кои го карактеризираат овој сектор, каде што компаниите функционираат. Во моментот постојат некои сектори кои во последниве

⁷⁹www.bankofalbania.org [accessed at: 15.04.2016]

неколку години се во финансиски тешкотии, како што се: градежниот сектор, преработувачката индустрија и трговијата, поправката на моторни возила и на апарати за домаќинство. Овие сектори претставуваат најголем дел од дистрибуцијата на кредит по економски сектори и неизбежно е да има негативно влијание врз зголемувањето на нефункционалните кредити во албанскиот банкарски систем.

б. Состојбата на нефункционалните кредити во целиот банкарски систем, кој почна да се влошува со почеток во 2008 година, па до денес, каде што нивното ниво, во вкупна вредност е од 24,3%.

в. Целокупната макроекономска ситуација, која во последниве неколку години, и покрај тоа што поминале низ позитивен раст, не би можела да го поддржи трендот на зголемување на нивото на кредити.

Кредитната активност на банкарски систем во Албанија на крајот на 2015 година, во зависност од секторите на кредитирање во поголем процент (69,48%) се во приватниот сектор, а другите (26.15%) припаѓаат на кредити на населението, а само 4,36% од кредитот припаѓа на јавниот сектор.

Според добиените податоци од албанската асоцијација на банките и обработени, просечниот пораст на кредитите во банкарскиот систем на Албанија во периодот од 2008 до 2015 е и со 14,18% на годишно ниво. Во овој период најголем пораст имаше кредитирањето во јавниот сектор со 66,43%, а во однос на приватниот сектор најголем пораст имаше големиот бизнис со 27,55%, средниот бизнис со 8,48 и малиот бизнис со 3,72 %. Во врска со кредитот на индивидуалниот сектор, просечно зголемување беше од 7,24%.

Банките имаат построги стандарди за кредитирање, и тоа главно во две насоки:

- а) зголемување на побарувачката за гаранција во однос на износот на кредитот и
- б) експанзија за просечната маржа за кредитите со ризик.

Особено се истакнува фактот дека во текот на периодот 2008 – 2015 година, темпото на пораст на нефункционалните кредити е повисоко од стапката на пораст од другите кредит на банкарскиот систем.

Вкупно нефункционалните кредити на банкарскиот систем достигнаа највисоко ниво на крајот од 2012 година со 23,89%. Ова значи дека во банкарски систем во Албанија, на секои четири кредита, речиси еден е проблематичен и одложувањата на отплата на главницата и на каматата заостанува повеќе од 90 дена.

Банките во Албанија, кога станува збор за високо ниво на проблематични кредити, во март 2014 усвоиле антикризен пакет, кој обезбедува голем број интервенции за да се помогне да се излезе од кризата во која влезе банкарски систем на Р. Албанија.

Вклучени во еден маѓепсан круг, економијата и кредитниот ризикси наштетија едни на други и го загрозија долгорочниот одржлив пораст. Да се потврди овој факт, показател е тоа дека довербата во економијата е намалена за 4% во текот на 2014 година по околу 20 месеци. Главната причина за зголемениот песимизам според анкетите е тоа што банките во Албанија се во тешка финансиска ситуација за бизнисите и за потрошувачите. Ликвидносната криза е силна овие последни години, по силна релаксација во 2014 година, што доведе до решавање на заостанатите обврски, кои ризикуват нов ланец на долгот.⁸⁰

Овие случувања се лош сигнал дека кредитните проблеми во земјата наместо да се намалат, може да се зголемат уште повеќе.

ММФ забележува дека Албанија е земја со највисок степен на нефункционалните кредити не само во регионот, туку и во земјите во Европа, со околу 24% од вкупните кредити на крајот на 2014 година.

Беше најавено дека Банката на Албанија, Владата, ММФ и Светската банка ќе отпочнат нова стратегија за намалување на нефункционалните кредити. Комерцијалните банки на почетокот биле повикани да ги направат своите предлози, а потоа се очекува да

---

⁸⁰Банка на Албанија, 2015, Годишен извештај и банкарско набљудување 2014, Банка на Албанија, Тирана. [accessed at: 22.06.2016]

се формулираат предлозите и да се започне со реализација на нов проект, кој има за цел да се обезбедат решенија за зголемената појава на нефункционалните кредити.⁸¹

Национална банката на Албанија⁸² има направено истражувања за нефункционални кредити и идентификува неколку мерки кои ќе го намалат нивото од 5 до 8%. Препораки повеќе се однесуваат за мерки за реструктурирање отколку за корпоративен банкрот, кои имаат лоша кредитна ситуација. Банкарските извори тврдат дека 35 компании и корпорации поседуваат 65% од вкупните нефункционални кредити, или 600 милиони евра. Експертизата според досега идентификувани фактори тврди дека половина од нив треба да бидат вклучени во стечај, а другите во реконструирање.

Во Албанија секторот на домаќинството останува со пониска изложеност на кредитен ризик. Извештајот на НПЛ (NPL) остануваат на слично ниво во 2014 година, со благ пораст од 2,7% во споредба со 2,6% во 2013 година.

Секторот со најмногу изложеност на кредитен ризик и понатаму е секторот на претпријатијата, во рамките на кој изложеноста е поизразена во енергетскиот и недвижен имот. Соодносот на НПЛ за овие два сектора имаше пораст на годишно ниво. Во енергетскиот сектор, учеството на нефункционалните кредити во вкупните кредити изнесува 17,4% од 14,1% како што беше во 2013 година, додека средствата на недвижноста 13,7% од 12,2% во 2013 година и зголемувањето на стапката на нефункционални кредити во два сектора претставува годишен пораст на вредноста на нефункционални кредити од 8,1% за електрична енергија и 3,5% за недвижен имот а, од друга страна, е падот на износот на вкупните кредити на овие сектори (12,5% годишно намалување на енергетските кредити и 8,1% опаѓање на кредитите за недвижности).

Од друга страна, во секторот за производство и трговија се зголеми вредноста на вкупните кредити и се намали вредноста на нефункционалните кредити, што доведе до пад на стапката на нефункционални кредити. Друг сектор што се карактеризира со значително подобрување во квалитетот на кредитното портфолио е секторот за туризмот и услуги.

---

⁸¹Банка на Албанија, 2015, Годишен извештај и банкарско набљудување 2014, Банка на Албанија,Тирана. [accessed at:21.05.2016]

⁸² <https://www.bankofalbania.org>[accessed at:21.05.2016]

Сепак, претставата на кредити според кредитни класификации, покажува тренд на подобрување за два вида класификации на кредити: кредити со задоцнувања и кредитите класифицирани како нефункционални. Намалувањето на учеството на нефункционалните кредити во вкупните кредити се припишува на намалување на учеството на сомнителните кредити, бидејќи кредитните загуби сезголемени во учеството на структурата на вкупните кредити.

Важен факт за кредитниот сектор во банкарски систем во Албанија е валутата во која се дадени кредитите. Според податоците објавени од Националната банка на Албанија, потврдено е дека 55,3% од кредитите се во странска валута, и тоа во евро 97,6%, а другите 2,4% се во американски долари. Овој факт е вознемирувачки, бидејќи многу бизниси, а и поединци „принудено“ се кредитирани со девизи (евра), па се соочуваат со ризикот од промена на девизниот курс.⁸³

1.3. Структурна анализа на ризиците во банкарското управување со кредитниот ризик во Република Косово

Во случајот на Косово во структурата на банкарскиот сектор во Косово⁸⁴ и понатаму доминираат банките во странска сопственост. Од десет лиценцирани банки (вклучувајќи и една со прелиминарна лиценца), осум се во странска сопственост и со управување од 90,4% во вкупните средства на банкарскиот сектор и 93,1% од вкупниот капитал на банкарскиот сектор. Најголем дел од средствата на банкарскиот сектор (51,3% од вкупната актива) се по потекло од Германија и од Австрија. Словенија е претставена од банка која и понатаму е трета банка на пазарот со учество од 15,6% во вкупната актива на секторот. Турција е претставена со три банки, кои во текот на изминативе четири години го проширија учеството, достигнувајќи 13,7%. Во декември 2014 година Албанија и понатаму е претставена од банката, која е на ниво од 8% во вкупната актива на банкарскиот сектор. Во банкарскиот пазар на управување со банката со потекло од Србија учествува со 1,8% во вкупната актива на секторот. Две локални банки во декември 2014 година учествуваа со 9,6% во вкупната актива на банкарскиот сектор, а во споредба со претходната година претставува пад од 0,5%. Степенот на концентрација на пазарот во

---

⁸³ Shijaku, H., Ceca, K., (2011) "A Model for the credit risk in Albania using banks" panel data". Research Department, Bank of Albania.

⁸⁴ Годишен извештај од Централна банка на Косово, 2015

банкарскиот сектор продолжува да се намалува во текот на 2014 година, учеството на активата на трите најголеми банки во декември 2014 година е намалено за 66.9% во споредба со 67,4% во претходната година. Намалувањето на концентрацијата се набљудува преку индексот на трошоците на Херфиндал-Хиршман (НИИ), што покажува постојан пад на концентрацијата на средства и кредити во текот на периодот 2011-2014 година. Намалувањето на концентрацијата во средства и кредити е резултат на побрзиот пораст на активата и кредитирање на помалите банки заедно со забавувањето на порастот на активата на трите најголеми банки. Трите најголеми банки во декември 2014 година забележа пораст од 3,7% во активата и годишен пад од 0,1% во кредити, во споредба со годишен пораст од 6,2% во активата и 13,9% во кредити на други банки. Од друга страна, индексот покажува мало зголемување на степенот на концентрација на депозити во текот на 2014 и покрај трендот на намалување применет во однос на претходните три години. Благоиот пораст на концентрацијата во депозити во 2014 година беше резултат на повисокиот пораст на депозитите во трите најголеми банки (годишен пораст од 4,4%) во однос на растот на депозитите во други банки (годишен пораст од 2,1%).

Вредноста на средствата на банкарскиот сектор во Косово во 2014 година достигна 3.18 милијарди €, што означува годишен пораст од 4,2%, што претставува тренд на побавен пораст ако ја имаме предвид забележаната стапка на пораст од 8,1% во 2013 година. Намалувањето на ритмот напорастот на банкарска активност доаѓа главно како резултат на забавувањето на порастот на депозитите, што главно се должи на големото намалување на каматните стапки на депозитите за време на 2014 година. Во рамките на структурата на активата на банкарскиот сектор, има мало зголемување на категориите како депозитите кај комерцијалните банки, хартиите од вредност и заемите, додека учеството на категоријата на паричните средства и салдото со ЦБК во вкупната актива се намали. Движењата во средства, структура покажуваат распределбата на вишокот над потребниот минимум резерви на ЦБК во профитабилноста на инструментите како што се кредитите, хартиите од вредност и билансот со комерцијалните банки. Зголемено учество на секторот кредити во вкупна актива е резултат на забрзаното темпо на пораст на кредитите во 2014 година и за оправувањето на побавниот пораст во последниве години. За разлика од кредитите, категориите хартии од вредност и биланс со комерцијалните банки забележале

забавување на порастот во 2014 година, додека готовината и салдата кај ЦБК се карактеризираат со годишен пад.

Повеќемина должници се вклучени во поголемо задолжување, 72% од вкупниот број должници имале повеќе од еден активен кредитен договор.⁸⁵ Должниците во просек имале 2,6 активни договори и бројот на договори е повисок за претпријатијата во споредба со индивидуалните должници. Должниците со четири или со повеќе активни кредитни договори имале значајно учество. Задолжувањето од различни институции е високо изразена: 40% од вкупните кредитни должници имале активни договори од различни институции. Во просек, должниците беа во активни кредитни институции издадени од 1,5, додека максималниот број активни кредити достигна 6. Задолжувањето од различни институции се зголеми со бројот на активни договори. Просечното кредитирање на клиентите институции со повеќе од четири активни кредити изнесуваше 2,6 наспроти вкупниот просекот од 1,5.

Најчестиот кредитен производ беа кредитите: повеќе од половина од активните кредитни договори беа во кредити (53%), а потоа со премногу повлекувања со кредитни картички што изнесува 22%, односно 21% од вкупните активни кредитни договори. Другите видови договори за кредити изнесуваат само 5% од вкупното кредитно портфолио. Помалку од половина од активните договори беа обезбедени преку кредитите со сопствен залог од должниците.

Во регистарот на кредити, видовите кредити се категоризираат на следниов начин:

- 1) заеми; 2) пречекорување; 3) кредитни картици; 4) други кредитни средства;
- 5) акредитиви; 6) гаранции и други обврски за кредит; и 7) лизинг.

Изложеноста на банкарскиот сектор на кредитен ризик покажаа тренд на опаѓање во текот 2015. Извештаите за нефункционалните кредити (англиски: Non-Performing Loans - NPL) во вкупните кредити се намали на 8,3% од 8,7% во 2015 година. Фактор кој може да придонесе за кредитниот подобрен квалитет на портфолиото е банкарскиот сектор во

---

⁸⁵Извештај за финансиската стабилност, Централна банка на Косово бр. 7, јули 2015 година

Косово. Во последниве години се применуваат построги стандарди за кредитирање на економијата.⁸⁶

Во Косово кредитите и обврските во странска валута ја промениле насоката и се намалени за -0,2% (од 0,5% во 2015 година). Соодносот на нето-отворените позиции на одделни валути во однос на капиталот од прва класа останува далеку под максималниотод 15% дозволено од БК. Овие податоци укажуваат на тоа дека банкарскиот сектор и понатаму добро е заштитени од движењето на курсевите. Кредитирањето во странска валута од банкарскиот сектор и понатаму е многу ниско. Во 2015 година, кредитите издадени во странска валута се намалиле на 5,9 милиони од 6,1 милиони споредено пред една година. И нивниот сооднос на вкупното кредитно портфолио се намали на 0,32 од 0,34% во 2015 година. Депозитите во странска валута, од друга страна, имаат најголемо учество. Највисок пад на депозитите во споредба со странска валута доведе до тоа односот на кредитите врз депозитите во странска валута да се зголеми на 5,3% од 4,4% во 2015 година.⁸⁷

Изложеноста на банкарскиот сектор на Косово на ликвиден ризик останала на ниско ниво и покрај малото зголемување кое е забележано во 2015 година.⁸⁸

Сепак, се очекува депозитите да продолжи да растат со оглед на шансите за повисок економски пораст во Косово во 2015 година, случувања, кои се очекува да бидат опфатени во подобрување на перформансите на бизнисот и да има високо ниво на прилив од странство на девизните средства. Највисок пораст на кредитирањето во 2015 година и забавување на порастот на депозитите влијаеле врз опаѓање на резервитена ликвидноста и врз индикаторите на ликвидни средства во споредба со краткорочни обврски, но и двата овие индикатори останале над минималното ниво воспоставени од регулаторните барања.

Надворешно финансирање, иако традиционално е искористено во мала мерка од банкарскиот сектор во Косово, може да биде лесно докажано во тековниот период земајќи ја предвид програмата на квантитативно олеснување на Европската централна банка што се очекува да се одрази врз зголемената ликвидност на странскиот пазар.

---

⁸⁶www.bqk-kos.org, Централна банка на Косово

⁸⁷www.bqk-kos.org Централна банка на Косово

⁸⁸ Извештај за финансиска стабилност, бр. 7 јули 2016, Централна банка на Косово.

Во соодносот кредити – депозити е забележан благ пораст за 74,2% во 2014 година во споредба со 73,7% од 2015 година. Соодносот меѓу кредитите и депозитите доследно се карактеризира со сезонски ефекти.

Зголемената кредитна активност во 2015 година влијаеше врз намалувањето ликвидни средства на краток рок. Во 2015 година, краткорочните средства се намалени за 3,7%, намалувањето на уделот на вкупната актива е 34,3% во споредба со 37,2% во 2014. Од друга страна, краткорочните обврски се зголемени за 6,4%. Следствено, соодносот на ликвидни средства за сеопфатна краткорочни обврски се намали на 43,3% во споредба со 48% во 2015 година, но и понатаму е далеку над минимумот од 25% побарани од Централната банка на Косово. Во однос на ликвидните средства, најголем пад се забележува кај ликвидните хартии од вредност на Владата и на Централната банка, следат депозити во банки и во други финансиски институции и сметки во ЦБК. Во меѓувреме, тековните обврски кои придонеле за зголемување на преносливи депозити. Потребните резерви на банкарскиот сектор и понатаму се на повисоко ниво отколку регулаторните барања, но билансот на резерва во 2015 година е помал во однос на претходната година. Во 2015 година⁸⁹, минималните барања за задолжителна резерва се во вредност од 224 милиони €, додека вкупните резерви на секторот се поголеми за 69%. Резервите на највисоко ниво може да се сметат за позитивни бидејќи секторот ја намалува изложеноста на случувања со потенцијален ризик за ликвидноста на банкарскиот сектор.

Сепак, ова претставува трошок за банките кои не ја собираат каматата на вишокот на резерви, што може да се пренесе на зголемување на цената на банкарските услуги. Затоа, во овој контекст, продолжениот тренд за намалување на вишокот на резерви од 2015 година може да се смета како развојен затоа што сугерира подобро управување на ликвидната актива во однос на минимизирање на трошоците, ставајќи ликвидни средства во поглед на активностите за да се обезбедат приходи од кредитирањена банките и во функција на економскиот развој на земјата.

Во текот на 2015 година, банкарскиот сектор се карактеризира со зголемување на „структурната ликвидност на ризик“, преку зголемување на рочната неусогласеност на средствата и обврските на ист рок на достасување. Ликвидносниот јаз значително е

---

⁸⁹ Централна банка на Косово, 2016. Централна банка на Косово, 2016

зголемен во речиси сите категории. Највидливиот пораст е забележан во категоријата „1-7 дена“, каде што јазот е двојно поголем од -878 милиони евра споредено со -431,8 милиони евра во 2015 година.

1.4. Показатели на изложеноста на кредитниот ризик

Ризикот претставува кардинална економска категорија, која во време на криза доаѓа најмногу до израз, бидејќи тогаш се поставува клучното прашањето: Како треба да се биде стабилен во однос на актуелните ризици. Односот кон ризикот може да биде двоен:

- Ризикот се третира како опасност, па се трудиме да го избегнеме.
- Ризикот може да се третира како шанса, па со преземањето на ризикот очекуваме принос.

Периодот на глобализација во земјите на транзиција, што претпоставува и либерализација на финансиските пазари, придонесе за создавање нова појава во економијата – економија на морален хазард, каде што ризикот или се потценува или се префрла на други.

Економската теорија дефинира два вида ризик:

- системски
- несистемски ризик.

Системскиот ризик припаѓа на оние економски појави, кои се, од една страна, на сите многу добро познати, а од друга страна, нема прецизна и универзална дефиниција која би можела да го дефинира. Може да се опише како ризик од можноста на крајот на севкупниот систем, спротивно од падот на индивидуални делови или компоненти од кои тој систем е составен. Системскиот ризик се покажува како шок на макропланот кој произведува низанеповолни ефекти во целата национална економија или во целиот систем. Ваквите системски растројства влијаат врз комплетниот банкарски, финансиски и економски систем, значително повеќе отколку што влијаат врз институциите одделно. Системскиот ризик како изненаден, најчесто неочекуван настан, нарушувачки влијае врз информациите на финансиските пазари, чинејќи ги неспособни за да ги анализираат ефективно фондовите во оние делови кои претставуваат најпродуктивни инвестициски

прилики. Системскиот ризик не може да се избегне со диверзификација, но може да се намали.

Кога зборуваме за несистемскиот ризик, тоа е ризик од вложување во одделен емитент на хартии од вредност, а можно е да се избегне со диверзификација на портфолиото на хартиите од вредност. Тој може да се согледа преку следниве категории на ризици⁹⁰:

1. Ризици од средствата, во кои припаѓаат:
  - кредитен ризик (ризик од неочекувани загуби поради банкротство или поради пад на кредитниот рејтинг на партнерот),
  - пазарен ризик (ризик кој настанува поради промена на каматните норми, девизниот курс, цените на акциите, каматниот распон).
2. Оперативни ризици:
  - деловен ризик (непредвидени промени поврзани со обемот на деловноста, порастот на трошоците, како и со промените на профитните маргини),
  - ризик од неадекватна деловност (неадекватност врзана за интерни процеси),
  - стратегиски ризик (неадекватна процена на пазарот, технологијата и на организацијата).
3. Ризик од изворот на средствата:
  - осигурување од ризици,
  - осигурување од некатастрофални ризици,
  - осигурување од катастрофални ризици.
4. Ризик од ликвидност
  - ликвидност (невозможност за сервисирање на обврските во рок).

---

⁹⁰ Vunjak, N., Korporativno i investiciono bankarstvo, 2008, стр. 145

2. Ликвиден ризик во банкарскиот систем во земјите на транзиција

Дополнителна отежнувачка активност, со која се соочија земјите што останаа на територијата од поранешна Југославија, беше проблемот со девизните заштеди, речиси сите банки во поранешната Федерација пред нејзиниот распад со соочија со несолвентност, неликвидност и со високи износи на ненаплатливи кредити. Настојувањето на банката да оствари што поголем профит секогаш е поврзано со намалувањето на ликвидноста, па може да се каже дека копнежот на банката кон зголемена профитабилност ја води банката кон зголемена изложеност на ризикот на ликвидност.⁹¹

Потребата за дополнителни средства поради ликвидност може да настане поради одливање на депозитите или поради зголемено барање за кредити во земјите на транзиција. Дополнителните средства кои се потребни за одржување на ликвидноста, банката може да ги обезбеди на неколку начини: со прибавување нови извори на финансирање; со претворање во пари на непаричните ставки на активата, преку одобрување кредити за ликвидност од централната банка итн.

За намалување на ризикот на ликвидноста, банката постојано ги анализира, следи и ги проценува идните парични текови и барања во врска со средствата кои ѝ се потребни за одржување на ликвидноста. Банките со ризикот за ликвидност во земјите на транзиција можат да управуваат на три начина:

- Управување со активата – преку претворање на помалата ликвидна актива во пари.
- Управување со пасивата – преку задолжувања или привлекување на депозитите на клиентите, односно преку зголемување на обврските.
- Управување со активата и со пасивата – како комбинација на двата наведена начина за управување со ризикот на ликвидноста.

За управување со ризикот на ликвидноста и за обезбедување на ликвидност, банката може да ги користи следниве ставки на страна на активата:

- Готовина;
- Задолжителна резерва кај централната банка;

---

⁹¹ Љупчо Трпески, Банкарство & банкарско работење, Скопје, 2009, стр162-163

- Пласмани кај финансиските институции;
- Хартии од вредност (обврзници, благајнички записи);
- Акции;
- Удели во инвестиционите фондови;
- Кредити на клиентите;
- Основни средства.

За одржување на ликвидноста, банките држат одредени резерви на ликвидност. Оваа резерва ја чинат готовинските средства на банката и средствата кои бргу се претвораат во пари кои донесуваат мал или никаков принос. Резервите на ликвидност на банката можат да бидат примарни и секундарни. Примарните резерви на ликвидност ги чинат средствата издвоени кај централната банка и готовите пари во благајната. Средствата кои банките во облик на резерви ги држат кај централната банка се состојат од средства на задолжителна резерва, при што висината на тие средства е одредена со законската регулатива на банкарските системи, и средства кои наликуваат на вишок на ликвидност и ги сочинуваат средствата на задолжителната резерва. Во различни банкарски системи, средствата на задолжителната резерва кај централната банка имаат различни карактеристики, па така во некои системи донесуваат принос, во некои не. Исто така, во некои системи банките можат да ги користат овие средства, во други не. Средствата на секундарна ликвидност ги чинат инвестициите на банките во државни хартии од вредност.

Стратегијата на управување со ликвидната актива која се применува во земјите на транзиција значи дека ликвидноста се чува во облик на готовина и пазарливи хартии од вредност. Доколку има потреба, пазарливите хартии од вредност се продаваат за готовина. Ликвидната актива е актива за која мора да постои:

- Пазар кој е подготвен веднаш да ја конвертира во готовина.
- Стабилни цени, што овозможува активата да се продаде без позначително опаѓање на цената.
- Можност на враќање на главнината со мал ризик за загуби.

За управување со ликвидноста, банката може да управува со пасивата, при што ги користи следниве ставки на пасивата: депозити на клиенти, меѓубанкарски депозити и заеми на централната банка. Доколку има потреба за измирување на обврските, банката

може да дојде до потребните средства, не намалувајќи ја својата актива, така што ќепозајми средства, што ќе доведе до зголемување на обврските, а што ќе се одрази во билансот на состојбата со зголемување на пасивата.

Управувањето со ризикот на ликвидност тесно е поврзано со управувањето со активата и пасивата на банки во земјите на транзиција, а тоа значи и со други ризици со кои банката се сретнува: кредитниот, каматниот, девизниот итн. Ова особено е видно кај земјите во транзиција. Во државите во транзиција, банките голем дел од својата актива ја финансираат со депозити. Наведеното ги задолжува банките да посветат особено внимание на диверзификација на депозитите, а и на диверзификација на кредитното портфолио, бидејќи кредитите кај овие банки се најважната ставка на активата.

Табела 21. Удел на кредити, депозити и на хартии од вредност (НОВ) во билансот на банкарските системи во земјите во транзиција

Земја	Македонија	БиХ	Чешка	Србија	Естонија	Хрватска
Кредити	74.9%	56%	40.7%	69.9%	69.3%	57.17%
Депозити	71.1%	74%	65.7%	76.2%	68.8%	67.32%
Хартии од вредност	5.2%		20.1%	6.7%	8.0%	13.12%

Извор: Economic Annals no.168, January 2006-March 2006

Прикажаните податоци укажуваат на потребната диверзификација и на активата и на пасивата, но укажуваат и на потребата за водење соодветна кредитна политика. Кредитите кои доцнат со отплата или се ненаплативи можат значително да влијаат врз ликвидноста на банката, токму поради фактот дека финансирањето на долгорочните кредити се врши со краткорочни извори на средства. Ризикот на ликвидност во овие случаи банките можат да го намалат со земање квалитетни залози.

За деловноста на банките не е добро да имаат ниско ниво на ликвидност, но не е добро да имаат ниту премногу високо ниво на ликвидност. Во случај ликвидноста да се превисока, тоа за банката значи постоење на опортунитетни трошоци и бара поголемо ангажирање на пласирањето на слободните средства, што ќе донесе дополнителни приноси.

Мерење и следење на ризикот на ликвидност—Во средиштето на управувањето со ликвидноста на банката во земјите на транзиција се наоѓа процесот на мерење и следење на ризикот на ликвидноста.

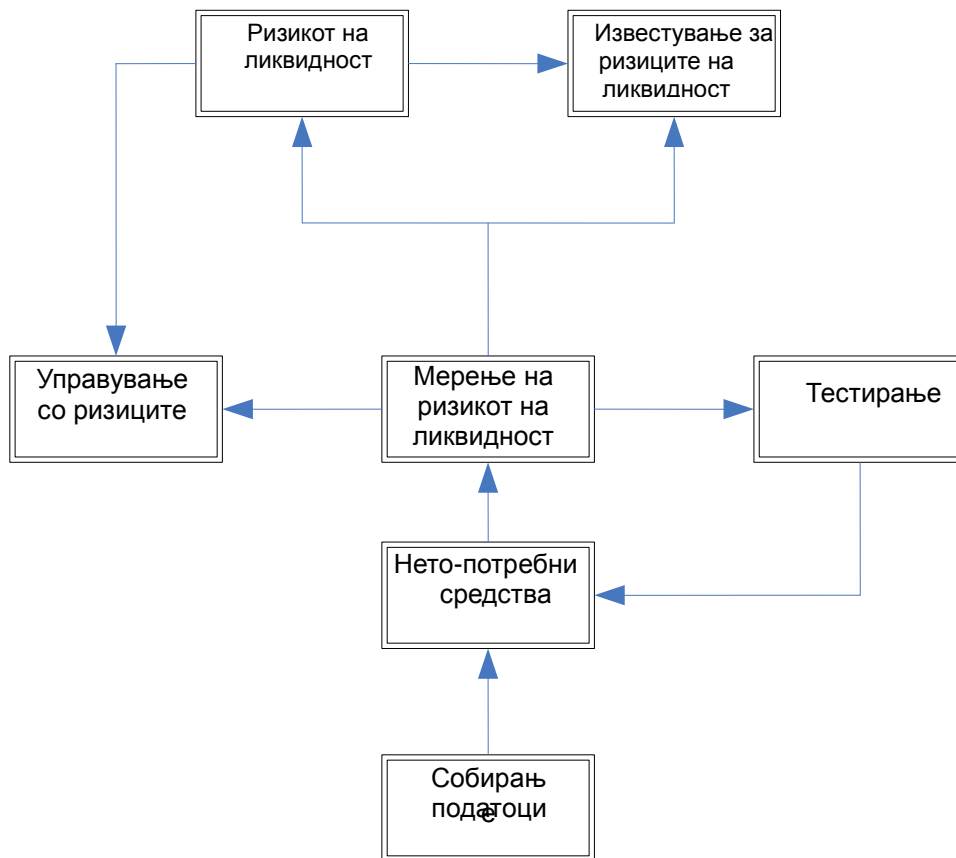
Во принцип, во однос на практиките за управување со средства треба да се осигура дека институцијата е во состојба да се одржи на нивото на ликвидност доволно за да си ги исполни своите финансиски обврски навремено и да се исполнат законските кредитни потребите за општеството. Практиките треба да ја одразуваат способноста на институцијата да се справи со непланираните промени во изворите на финансирање и да реагираат на промените на пазарните услови кои влијаат врз способноста на институцијата веднаш да ги ликвидираат средства со минимални загуби. Исто така, во однос на практиките за управување со средства треба да се осигура дека ликвидноста не се одржува на висока цена, или со преголема зависност од изворите на финансирање, кои не можат да бидат достапни во време на финансиска криза или при негативни промени на пазарните услови. Ликвидноста се класифицира врз основа на анализа и на процена на:

- Адекватноста на изворите на ликвидност во споредба со сегашните и идните потреби и способноста на институцијата да се исполнат потребите за ликвидност без негативно влијание врз работењето;
- Достапноста на средствата веднаш да се претвораат во готовина без прекумерна загуби;
- Внесувањето во пазарите на пари и во други извори на финансирање;
- Нивото на диверзификација на изворите на финансирање, во билансот;
- Мерењето на потпирањето на краткорочните извори на средства за финансирање, вклучувајќи ги и обврските по кредити по депозити;
- Напредокот и стабилноста на депозитите;
- Способноста да се добија и да се продадат одредени групи средства.

- Надлежноста на управување за да се идентификуваат, мерат, следат и да се контролираат правилно ликвидносната позиција на институцијата, вклучувајќи ги ефективност на стратегиите и администрацијата на фондот, политиката на ликвидност, информациски системи за управување, како и плановите за непредвидени ситуации во финансирање.
- Усогласеност со закони и прописи.

Методологијата на мерење на ризикот на ликвидноста во земјите на транзиција се разликува од банка до банка и може да се каже дека секоја банка има своја методологија за мерење на ризикот на ликвидноста. Притоа, можат да се користат разни техники, од наједноставни до мошне софистицирани. Мерењето, како и следењето на ризикот на ликвидноста е постојан и непрекинат процес кој се одвива во банката.

Шема бр. 7: Процес на мерење и следење на ризикот на ликвидноста

Извор: ChristianKronseider, Measuring Liquidity Risk, www.gtnews.com/article/5344.cfm

На ликвидноста влијаат сите готовински приливи и одливи на средства, па за мерење на ризикот на ликвидноста потребно е да се располага со квалитетни информации за тие трансакции кои се однесуваат, пред сè, на волуменот на средствата и на рочноста.

Основниот однос за мерење на ризикот на ликвидноста е:

$$RL=L-S$$

RL – ризик на ликвидност; L – готовински средства; S – нето-потребни средства

Доколку е $RL > 0$, тогаш банката е во можност да го покрие барањето за нето-потребните средства, меѓутоа, доколку е $RL < 0$, тогаш се нето-потребните средства поголеми од ликвидноста.

GAP на ликвидноста

Широко користен метод за мерење, контролирање и за управување со ризикот на ликвидност е GAP на ликвидноста. Анализата GAP служи за согледување на неускладеноста на позициите на активата и пасивата, наместени според преостанатиот период до доспеаноста. GAP на ликвидноста претставува разликата меѓу активата и пасивата, разликата меѓу средствата и депозитите. Доколку оваа разлика е негативна, значи дека депозитите (обврските) се поголеми од побарувањата, а во тој случај е потребно да се обезбедат дополнителни – ликвидни средства за да се извршат обврските на банката. Дополнителните ликвидни средства банката ги обезбедува со продажба на имот или со ново задолжување. GAP -от на ликвидноста може да биде:

- Статичен – доколку се посматра односот на постојната актива и пасива;
- Динамичен – ако се земат в обзир идните побарувања за кредити и можноста за прибавување нови депозити.

За да се анализира на правилен начин ликвидноста, потребно е да се утврди структурата на активата и пасивата според рочноста. Обично ликвидноста се анализира на:

- Дневно ниво, или за период до 7 дена;

- Краткорочно ниво, каде што се набљудува краткорочната ликвидност во период од 8 дена до 3 месеца, при што ликвидноста се посматра во интервали од 8 до 30 дена и од 1 до 3 месеци;
- Среднорочно ниво – среднорочната ликвидност опфаќа анализа на ликвидноста во период од преку 3 месеци до година дена, во интервали од 3 до 6 месеци и од 6 до 12 месеци;
- Долгорочно ниво – долгорочната ликвидност опфаќа анализа на ликвидноста во период од преку годинадена, со интервали од 1 до 3 години, 3 до 5 години, 5 до 10 години и преку 10 години.

2.1. Лимити во управувањето со ризикот на ликвидност

Со осигурувањето на банките се овозможува кредитните пласмани банките да ги продаваат пред нивниот рок на доспевање и да си создадат простор за нови активности. Слабата и некоординирана контрола на овој вид активности, работењето со финансиски деривати, а од друга страна контролните органи, практично им „озможуваат“ на банките да ги занемарат основните принципи во банкарското работење, мислејќи дека претставувапренесување ризик на друг, па се сигурни во своето работење. Наместо работење за остварување стабилен и сигурен профит, банките се впуштија во работење за максимален профит проследен со високи ризици.⁹²

Поради управување со ризикот на ликвидност, банките поставуваат лимити во согласност со својата деловна политика и со своите капацитети.

Лимитите можат да бидат поставени и од супервизорот во оној дел кој претставува зона на одговорност на супервизорот. Со спомнатата Одлука за управување со ризикот на ликвидност, регулаторот ги вовеле следниве лимити на показателот на ликвидноста:

- Изнесува најмалку 1,0 – кога е пресметан како просек на показателот на ликвидноста за сите работни денови во месецот;

⁹² Љупчо Трпески, Банкарство & банкарско работење, Скопје, 2009, стр. 97

- Не е помал од 0,9 подолго од три работни дена во низа;
- Изнесува најмалку 0,8 кога е пресметан за еден работен ден.

Како критично ниско ниво на ликвидноста на банката, означено е нивото на ликвидност чиј показател е понизок од наведените показатели. Ако утврди критично ниско ниво на ликвидноста, банката е должна за тоа да ја информира Народната банка најдоцна во текот на следниот работен ден. Ова известување содржи податоци за износот на ликвидните средства кои недостигаат, за причините за неликвидноста, како и за планираните активности за отстранување на причините кои довеле до неликвидност.

Даночните лимити се разликуваат од банка до банка, а најчесто се поставуваат и се донесуваат следниве лимити:

- Ограничување на односот меѓу кредити и депозити;
- Ограничување на односот меѓу кредити и капитал;
- Лимити на индикаторот на ликвидноста, на пример, ликвидните средства можат да се движат во опсег од X % до Y %;
- Насочувања за изворите и користењето на средствата итн.

2.2. Индекс на ликвидноста

Индексот на ликвидноста ја прикажува големината на можната загуба која би настанала доколку банката мора да ја продава активата, во однос на нормалната цена која активата би можела да ја постигне на пазарот.

$$I = \sum_{i=1}^n (W_i) \cdot \left(\frac{P_i}{P^*} \right)$$

Каде што е:

W_i – процент на одредена актива во портфолиото на банката;

P_i – цена која може да се постигне на пазарот доколку дојде до ненадејна продажба на активата;

P^* – вистинска пазарна цена.

Колку разликата меѓу P_i и P^* е поголема, тоа е помала ликвидноста на банката. Предуслов за користење на овој индекс е постоење развиен пазар кој би се користел како извор на информации за цените на активата.

2.3. Статистички методи

Покрај GARI рационализите, особено големите банки кои се јавуваат на меѓународните пазари, користат и развиваат разни статистички техники и методи засновани на веројатноста. Такви методи се, на пример, моделот LaR (liquidity at risk – LaR⁹³) – ликвидност при ризик и моделот CaR (cash flow at risk) – готовински тек при ризик.

Моделот LaRго зема в обѕир готовинскиот тек при ризикот (CaR) и веројатноста на пристап кон одреден износ на ликвидноста.

$$LaR = p(\text{ликвидност}) - CaR$$

---

⁹³ Christian Kronsender, Best Practices for Liquidity Risk Management, www.gtnews.com

Каде што е:

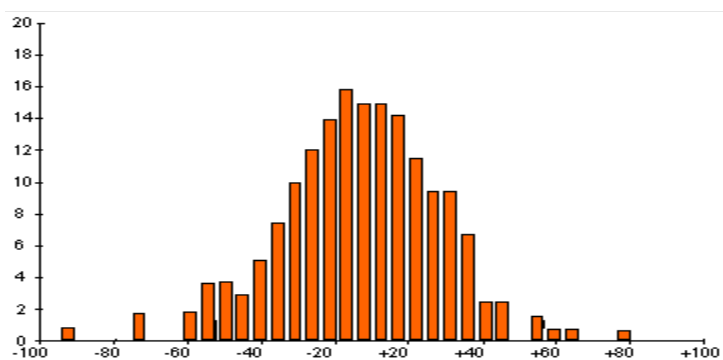
LaR – ликвидност при ризик; CaR – готовински средства при ризик;

P(ликвидност) – веројатност на пристап кон одреден ризик на ликвидноста

Моделот CaR се заснова на опсервација на нето-потребните средства. Поради полесна анализа и следење, износите на нето-потребните средства се групираат во одредени интервали (на пример, 10-20 милиони, 20-30 милиони, итн) и се следат во одреден временски период. Резултатите на такво следење можат да бидат како на графиканов:

Графикон 9. Опсервации на нето-потребните средства

опсервации

Нето-потребни средства

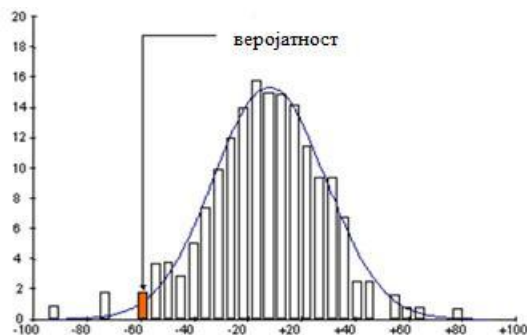
Извор: Christian Kronseder, Best Practices for Liquidity Risk Management,
www.gtnews.com/article/5327.cfm

Со примена на статистички методи (во конкретниот случај е јасно дека станува збор за нормална распределба) можно е да се пресмета веројатноста на нето-потребните средства. На пример, веројатноста дека во 200 опсервации ќе се појави кратка позиција на банката од 60 милиони изнесува 1,5%, а тоа значи дека 3 пати во 200 случаи ќе се појави барање за нето-потребни средства во износ од 60 милиони.

Графикон 10. Одредување на веројатноста на нето-потребните средства

опсервации

Нето-потребни средства

Извор: Christian Kronseder, Best Practices for Liquidity Risk Management, www.gtnews.com/article/5327.cfm

Ваквите анализи помагаат да се согледа потребата за нето-основните средства, кратките позиции (ситуации кога треба да се обезбедат нето-потребните средства за одржување на ликвидноста), долгите позиции (случаи кога постои вишок на нето-потребни средства), да се утврди зачестеноста и веројатноста на појавување и да се согледаат отстапувањата од просечните вредности.

Прашање на кое овие методи не даваат одговор е следново: Кога ќе се материјализира настанот, т.е. кога ќе дојде до потребата за одреден износ на средства. Ако од 200 дена во3 се појави потреба за 60 милиони, кои се тие три дена: 1, 2 и 3; или 198, 199 и 200-тиот; или 56, 117 и 142?

2.4. Извори на финансирање на банкарскиот систем

Реформата на банкарскиот сектор во земјите на транзиција, која е интензивизирана во последниве пет години, доведе до промена на сопствеништвото, структурата и до

управувањето со капиталот во банките, што се карактеризира со намалување на домашниот на сметка на зголемување на странскиот капитал, како и со зголемување на приватниот во однос на државниот капитал. Реструктурирањето на банкарскиот сектор и понатаму се врши преку спојување на банките со мнозинскиот странски капитал, потоа преку спојување, интегрирање и купување банки во земјите на транзиција.

Промените во сопственичката структура на банкарскиот сектор отворија нови процеси во развитокот на банкарството, пред сè преку: поголемо учество на странски акционерски капитал, промена на управувачката структура, развивање нова деловна филозофија, односно профитабилна деловност. Тоа на пазарот на земјите на транзиција внесе и дополнителен капитал, нови банкарски производи и отвори пошироки можности за поголеми кредитни аранжмани и инвестициона активност. Значително е проширена деловната мрежа на банкарскиот сектор, особено во областа на деловноста со населението. Тоа придонесе за проширување на асортиманот и на квалитетот на банкарските услуги, примена на современите знаења, унапредување на новата организација и технологија на работа и за зголемено вработување. Покрај тоа, растечката конкуренција во банкарскиот сектор, особено со сè поголемото присуство на банки со странски капитал, ги принудува банките, покрај каматната политика, повеќе да се применуваат и други облици и методи за задржување на постојните и за придобивање нови корисници на услугите.

Земјите кои најмногу учествуваат во меѓународните текови на капитал и во меѓународната трговија чувствуваат директни и длабоки последици од светската економска криза. За разлика од овие земји, земјите во развој и земјите кои минуваат низ процес на транзиција ги чувствуваат индиректните ефекти на кризата, кои се манифестираат преку пад на ликвидноста, отежната изградба и преку реформа на финансиските институции, како и преку забавување на стопанската активност.

Следнава табела прикажува учество на странски капитал во сопственичката структура на банките на одделни земји:

Табела 22. Учество на странски капитал во сопственичката структура на банките на наведените земји⁹⁴

Земја	% на учество
Македонија	75
Србија	75.6
Албанија	78,2
Косово	90.4

Извор: Показателите за учеството на странскиот капитал во банкарскиот систем се земени од извештаите од централните банки на секоја земја за 2015 год.

Од табелава 22 може да се заклучи дека земјите во транзиција се загрозувани во сопственичката структура на финансиските институции бидејќи странскиот капитал учествува со големо учество во сопственичката структура на финансиските институции. Затоа што помалку развиените земји немаат доволно развиени финансиски системи, не вложувале многу во хипотекарни хартии од вредност, соочени се со тешкотии поради индиректните влијанија на кризата, создадени поради меѓусебната поврзаност на финансиските институции.

Стопанството во земјите на транзиција во текот на последните неколку години бележеше економски пораст, проследен со умерена инфлација и со голем трговски и тековен дефицит. Сè до минатата година, вкупниот прилив од странство беше доволен да се покријат овие дефицити и да се обезбеди постојан пораст на девизните резерви со умерена апрецијација на курсот. Меѓутоа, сепак, стопанството е погодено од актуелната финансиска криза, при што земјите во транзиција веќе презема одредени мерки за ублажување на нејзините последици. Почетната предност во однос на земјите во транзиција претставува високото ниво на девизни резерви и рестриктивната монетарна политика, како што централните банки ги водеа во минатиот период, поради лошите

⁹⁴ Показателите за учеството на странскиот капитал во банкарскиот систем се земени од Централни банки на секоја земја за 2015 год.

искуства со монетарната криза и поради хиперинфлацијата во текот на деведесеттите години. Банкарскиот сектор претставува најважен сектор и е носител на финансискиот систем.

Првата последица од финансиската криза во земјите на транзиција се огледува во повлекувањето на депозитите на граѓаните. Меѓутоа, покрај психолошкиот фактор, многу поголем е реалниот ефект кој доведе до ограничен пристап на долгорочните фондови на светскиот пазар на капитал, што доведе до намалување на долгорочното кредитирање на банките. На тој начин, имајќи гипредвид нашата историја на банкарскиот систем и долготрајниот процес на враќање на довербата, одреден број клиенти повторно се оддалечува со своите пари од легалните текови на парите.

Централната банка многу брзо реагира со релаксирање на својата политика на задолжителна резерва за задолжување во странство, како и со други мерки кои на деловните банки им овозможува поевтино задолжување во странство. Зајакнување на ликвидноста овозможија и самите матични институции на банките, чија благовремена поддршка на ликвидноста беше многу важна, благодарейќи на обезбедувањето на значителниот износ на краткорочни извори на средства, при што овој процес се забавува кога показателите на ликвидност се зајакнуваа.

Забележливо е благо зајакнување на депозитната база и намалување на потпирањето на банките на странски извори на финансирање, кои во текот на годината и понатаму ќе бидат скапи и краткорочни. Со оглед на тоа дека половина од домашните депозити во текот на изминатите години беа по видување, рочната неусогласеност на изворите и пласманот се зголемени со повлекувањето на девизната заштеда, која најчесто беше орочена. Така, на страна на обврските, имаме континуирано зголемувани пасивни каматни норми со кои се настојуваше да се придобијат домашните депозити и со тоа да се врати ликвидноста изгубена со повлекувањето на девизната заштеда. На страна на барањата, банките ја намалуваат својата изложеност со забавување на кредитната активност за да се постигне оптимален однос со домашните извори на средства и дополнително намален удел на странските обврски во вкупните обврски.

3. Валутен ризик во банкарскиот систем во земјите на транзиција

Валутниот ризик е ризик од загуба поради промена на меѓувалутните курсеви и/или промена на вредноста на денарот во однос на другите странски валути.⁹⁵

Флукуацијата на девизните курсеви има влијание врз финансискиот резултат и врз паричниот тек на банката. Доколку постои усогласеност меѓу девизните пласмани и девизните обврски на една банка, тогаш не може да се зборува за присуство на тој ризик, но бидејќи кај секоја банка постои неусогласеност меѓу девизните пласмани и девизните обврски, овој ризик секогаш е присутен. Затоа банките треба да воспостават сопствени внатрешни лимити за валутна изложеност и да развијат внатрешни контроли и процедури за минимизирање на опасностите од валутен ризик. Секоја банка треба да ги почитува и законските и внатрешно воспоставените лимити за следење на валутниот ризик. Како показател при оценка на чувствителноста на финансиските позиции на банката на флукуацијата на девизните курсеви, се зема нивната еластичност⁹⁶.

$$\text{Еластичност на валутни курсеви} = \frac{\text{Флукуација во cash flows (\%)}}{\text{Промена на курсот (\%)}}$$

Вредностите на еластичноста означуваат:

Еластичност >1 или < -1	Значи дека финансиска позиција ќе биде изложена на промена со повисок интензитет отколку што е промената на курсот.
Еластичност = 1 или = -1	Значи дека промената на финансиска позиција што е резултат на промена на курсот ќе биде во сооднос 1:1.
Еластичност = 0	Значи дека позицијата на банката е обезбедена и нејзиниот имот не е чувствителен на промената на курсот.

⁹⁵ Одлука за управување со валутниот ризик на банките („Службен весник на РМ“ бр. 17/2008), НБРМ

⁹⁶ Група автори, „Ризици во банкарското работење“, Капитал, Белград, стр. 73-74

Зголемувањето на јазот меѓу активата и пасивата во евра (која е доминантна странска валута во билансите на банките во РМ) во однос на помалиот пораст на сопствените средства на една банка, значи и зголемување на изложеноста на валутниот ризик.⁹⁷

Изложеноста на банката на валутен ризик е резултат на нејзините трансакции во странска валута. Во случајот на Република Македонија изложеноста на валутен ризик е мала и покрај проширувањето на јазот меѓу активата и пасивата со валутна компонента и на учеството во сопствените средства на банките. Соодносот меѓу агрегатната девизна позиција и сопствените средства и натаму е во рамки на пропишаниот лимит, и тоа кај сите банки (30% од сопствените средства на банките). На меѓународните девизни пазари, вредноста на еврото забележа пад во однос на другите светски валути, но овие движења немаат позначително влијание врз стабилноста на македонскиот банкарски систем, со оглед на примената на стратегијата на одржување стабилен девизен курс на денарот во однос на еврото и со доминацијата на оваа валута во позициите со валутна компонента на банките. Така, ниту апрецијацијата на вредноста на американскиот долар во изминативе неколку години (особено присутна од април 2014 година), ниту, пак, неодамнешното ненадејно зголемување на вредноста на швајцарскиот франк (во јануари 2015 година) немаа позначителни ефекти врз банкарски систем во Република Македонија, па и врз другите земји на транзиција.

На 31.12.2014 година, јазот меѓу активата и пасивата со валутна компонента се прошири за 695 милиони денари и на крајот на годината изнесуваше 7.599 милиони денари во РМ. Ова проширување на јазот произлегува од побрзиот пораст на активата со валутна компонента (за 4.298 милиони денари) во однос на пасивата со валутна компонента (за 3.603 милиони денари).⁹⁸

И покрај тоа што во последниве две години се забележуваше пораст на активата и пасивата со валутна компонента, нивното учество во вкупната актива забележуваше континуиран пад, што е очигледен показател за денаризацијата на банкарските

---

⁹⁷ Извештај за банкарскиот систем на Република Македонија во 2011 година, НБРМ

⁹⁸ Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

активноста РМ. Така, во 2014 година порастот на активата и пасивата со валутна компонента е за по околу четирипати помал од порастот на вкупната актива.

Со проширувањето на јазот меѓу активата и пасивата со валутна компонента, во 2014 година се зголеми и учеството во сопствените средства на банките (за 1,7 процентни поени) и изнесува 17,5%.

4. Посебни мерки на поддршка на банкарскиот систем во земјите на транзиција

За елиминирање на негативните ефекти на светската финансиска криза, важна е програмата на мерки на Народната банка на земјите на транзиција и нивните влади за поттикнување на кредитната активност, за намалување на трошоците за финансирање, стимулирање на стопанскиот раст, дополнителното вработување и за поттикнување на барањето за одредени домашни производи.

За да влијае на ублажувањето на ефектите на финансиската криза, во земјите на транзицијасе донесени сет мерки, а сè со цел поттикнување на заштеда и трговија на берзата. Првата мерка која во најголема мера го означи враќањето на нарушената доверба во банкарскиот систем е зголемување на гарантираното ниво на заштедени депозити. На пример, во Република Македонија Народна банка гарантира со 100% во депозити во износ од 30.000 евра во денарска противвредност, во Србија се гарантираат депозитите од 3.000 на 50.000 EUR по еден влог, во случај банката да отиде во стечај, во Албанија гарантираните депозити со 100% се во износ од 20.000 евра, додека во Косово гарантираните депозити се од 3.000 евра.

За да би се поттикнала заштедата, во некои земји од транзиција привремено беше укинат данокот на приход од камата за девизна заштеда. Привремено беа укинати и данокот на капитална добивка и данокот на пренос на апсолутни права кај хартиите од вредност.

Покрај спомнатите мерки, зазачувување на стопанскиот раст, се преземаат и други акции. Намалувањето на трошоците за финансирање се постигнува со директно субвенционирање на каматната норма. Со државното субвенционирање на каматната

норма на потрошувачките кредити наменети за купување производи произведени во матичните земји се поттикнува барањето за домашни производи. Државите би требало да издвојат средства за поддршка на деловноста на претпријатијата преку фондови за развој и за олеснување на деловноста на стопанството преку поактивна улога на гаранцискиот фонд. На овој начин, добар дел од стопанството би ја подобрил ликвидноста и би ја олеснил својата деловност.

Спомнативе стопански движења се основни причини за намалување на капацитетот на стопанството и на населението за да ги сервисираат своите обврски кон банкарскиот сектор. Во прилог на тоа зборува и податокот дека ликвидноста на претпријатијата се подобрува, мерено преку удел на депозитот во вкупните долгови.

Проблематичните кредити, и покрај изразениот пораст, се покриени со посебна резерва за проценети загуби, а имајќи го предвид и понатаму високиот показател на адекватноста на капиталот, може да се заклучи дека кредитен ризик од пошироки размери не би можел поозбилно да ја доведе во прашање стабилноста на вкупниот банкарски сектор.

Непосредно по избивањето на светската економска криза, дојде до брз и континуиран пораст на каматните норми, и покрај значителното намалување на референтните каматни норми од Европската централна банка. Намален е максималниот рок на отплата на готовинските кредити на две години. Максималната задолженост може да изнесува 30% од просечната плата, односно во случај на станбен кредит до пола од платата. Со тоа е овозможен забавен пораст на кредитната задолженост на граѓаните, со постепено поправање на структурата на таа задолженост, па сега наместо краткорочни кредити, доминираат долгорочни, станбени.

За стабилноста на банкарскиот пазар придонесе и уредбата за задолжителна докапитализација на банките. Поради рестриктивната монетарна политика на централните банки во земјите на транзиција, домашните банкарски сектори немале директни последици од финансиската криза.

За отстранување на институционалните извори на кризата, потребно е да се зајакне контролата на финансиските институции, да се подобрат сметководните стандарди за

утврдување на бонитетот на одделни финансиски инструменти и да се дополни и осовремени регулативата на финансиските пазари.

Развивањето на овие и на слични модели не е само од интерес за самите банки и нивните поверители, туку и за креаторите на економската политика, за што поквалитетно и посеопфатно следење на деловните активности на финансискиот пазар.

Финансиските индикатори кои на најадекватен начин ја прикажуваат финансиската положба на една институција можат да се поделат во четири групи: ликвидност, солвентност, профитабилност и оперативна ефикасност.

4.1. Оптимално банкарско делување

Тешко е да се унифицира дефиницијата на оптимална банкарска деловност, затоа што стратегиите на банките се различни. Некои банки доаѓаат на одредени пазари за релативно кратко задржување и за преземање на активности, па во тој релативно краток рок да остварат максимален профит. Друга група банки доаѓа на одредени пазари со намера за долгорочно задржување, што побарува време за создавање инфраструктура која овозможува долгорочност на деловноста.

Првата група банки брзиот профит го остварува преку ризични – кредитни деловности со кои се постигнува голем номинален ефект, свесно излагајќи се на кредитен ризик. Таквите банки во првите години на деловност забележуваат силна експанзија на активата и профитот, по што доаѓа до стагнација, а подоцна и до опаѓање на активноста. Причина за тоа е што силната почетна експанзија не е одржлива со време, туку трае колку што траат и аранжманите кои ја иницираат наведената експанзија. Тоа може да се спореди со атлетичарските тркачи на долги патеки, каде што никој трката не ја започнува со полно темпо, бедејќи малку е веројатно дека тоа темпо може да се одржи подолго време. Наведените банки, по правило, немаат инфраструктура за помасовни деловности и кога доаѓа до ослабување и до пад на експанзијата на активата и на профитот, банките се повлекуваат на други пазари каде што постои „глад“ за кредити, што овозможува продолжување на експанзијата. Во ваквиот начин на деловност, кој има за цел брз профит, не е тешко да се замислат штетите кои можат да ги предизвикаат факторите на кредитниот

ризик. Во таа ситуација, планираната брза експанзија лесно може да се претвори во борба за опстанок и за враќање на вложените средства.

Банките кои планираат долгорочен престој на одреден пазар, мораат да создаваат инфраструктура за својата деловност. Основа на инфраструктурата претставува мрежа на филијали и на експозитури и создавање предуслови услугите на банката физички да бидат достапни на што поголем број на населението. Ваквиот вид на деловност во почетниот период донесува загуби за банката, додека релациите не се поставуваат на саканото ниво и додека не се започне со собирање приходи од поставувањето на инфраструктура. Ваквите банки, по правило, се ориентираат кон масовни деловности, односно кон деловности со граѓаните и со малите и средните претпријатија. На тој начин се приоѓа до што поголем број одделни корисници, создаваат голема дисперзија на корисници на кредити и се создава круг на корисници со што се обезбедува континуиран прилив на нови клиенти на основ на бесплатната реклама меѓу корисниците на услугите.

Без обзир на претходните два наведени пристапа кон банкарската деловност, се поставува прашање на односот на ризичната и на неризичната деловност во рамките на вкупната деловност. Логично е првата група на банки да преферира ризични, а втората неризични деловности. Барајќи оптимален однос, можеме да тргнеме од основните принципи на одлучување. Причина за тоа е што секоја деловност носи со себе одреден ризик, а тие се резултат на некоја одлука. Поаѓајќи од „изворот“ на потенцијалните проблеми, поаѓаме од квалитетот на одлуката, односно од анализата колку некоја одлука може да биде корисна и колкава штета може да нанесе на банката доколку се покаже дека е погрешна (одлука за кредит, одлука за ширење на мрежата на филијали, одлука за воведување нови производи...). Врз основа на наведеното, можеме да претставиме некои од критериумите на одлучување:

- **Min max** кој го наведува правилото „Ако ми се непознати состојбите на природата, ќе заземам највнимателен став“.
- **Max max** застапува слободен став во однос на критериумот Min Max. За овој критериум е карактеристичен ставот „сè или ништо“, каде што со желба за остварување на целта се прифаќа и најголемиот ризик.
- **Hurvicom** претставува компромис помеѓу претходните два критериума.

- **Бајсовиот критериум** се заснова на постулатот „Ако ништо не знам за идната состојба на природата, можам да сметам дека еднакво се веројатни“.
- **Критериумот на очекувана вредност** се заснова на принципот на тоа дека состојбите не се еднакво веројатни и дека за секоја од нив субјективно може да се запише веројатноста на појавување.
- **Savage-овиот критериум** пропагира дека е потребно штетата која може да настане да се сведе на минимум, доколку се утврди дека се донесени погрешни одлуки.

Без обзир на сите теориски разгледувања на ризичните и неризичните банкарски деловности, како и на оптималниот однос на наведените деловности, за банката е оптимално да остварува континуиран пораст на приходи и на профити, со истовремено намалување на учеството на приходот и профитот на основа на ризични деловности. Се разбира дека ниту еден вид деловност не може да се избегне, но би било добро неризичните деловности да се доведат до ниво приходот од нив да биде доминантен во вкупниот приход.

Како работите се одвиваат кога е спротивно, може да се види преку актуелната економска криза, при што дојде до банкрот на голем број хипотекарни банки кои исклучително се занимаваа со ризични банкарски деловности и чиј портфолио доминантно се состоеше од еденвид банкарска деловност. Во така поставените релации со настанување на кризата, наведените банки немаа други производи (банкарски деловности) кои би имале сила да ја надоместат загубата настаната со пропаѓањето на хипотекарните кредити. Во домашното банкарство сè уште кај банките е доминантна ризичната деловност и на основа на таа врста на деловности се остварува доминантен профит.

Не треба да се заборави дека неризичните банкарски деловности се услужни деловности и дека како и секоја друга услуга зависат од развиеноста на општеството и од нивото на стандард на граѓаните. Врз основа на тоа не е тешко да се заклучи дека во понатамошна експанзија на неризичните банкарски деловности може да се очекува со пораст на стандардот на граѓаните, бидејќи што повеќе клиентите на банката имаат средства за трошење, толку повеќе ги користат и финансиски услуги на банките.

V. Структурна анализа на ризиците во банкарското работење во Република Македонија

1. Кредитен ризик и управување со кредитен ризик во Република Македонија

Банките во Република Македонија треба да поседуваат соодветен систем за управување со кредитниот ризик, кој треба да ги вклучи следниве елементи: политики за управување со ризиците, организациска структура, информациски систем и систем на внатрешна контрола и ревизија.

Во услови на побавен пораст на вкупната кредитна изложеност, а забрзан пораст на изложеноста со повисока ризичност (класифицирана во категориите на ризик „В, Г и Д“), кредитниот ризик на кој се изложени банките во Република Македонија се зголеми. Ваквиот тренд се забележуваше и преку забрзаниот пораст на нефункционалните кредити и преку влошувањето на показателите за квалитетот на кредитното портфолио. Сепак, негативниот тренд на квалитетот на кредитното портфолио се ублажува преку целосната покриеност на нефункционалните кредити со вкупната издвоена исправка на вредноста и посебната резерва. Зголемениот кредитен ризик во Република Македонија најголем дел произлегува од изложеноста кон секторот „претпријатија“ и други клиенти. Ризичноста кај изложеноста во денари со девизна клаузула е најголема и најбрзо се зголемува. Резултатите од спроведените симулации за чувствителноста на банкарскиот систем на зголемување на кредитниот ризик, покажаа поголема отпорност на банките.

Преку кредитната анализа, банката всушност го оценува кредитниот ризик на секој поединечен кредит.⁹⁹

---

⁹⁹ Горан Петревски, Управување со банките, Скопје, стр. 152

Рамка 1. Групирање на средствата според степенот на ризичност

Категорија на ризик	Исправка на вредноста	Содржина
А	0% - 10 %	Побарувања од: НБМ и централната власт; влади и централни банки на ЕУ, САД и други земји; клиенти со здрава финансиска состојба; клиенти кои обврските ги отплаќаат редовно или со задоцнување до 30 дена; кредити обезбедени со првокласни инструменти.
Б	Над 10% - 25%	Побарувања од: добри клиенти со мали, привремени финансиски проблеми; клиенти кои обврските ги извршуваат со задоцнување од 31 до 60 дена и за кои во последните шест месеци не е извршено реструктурирање.
В	Над 25% - 50%	Побарувања од клиенти: со недоволни парични приливи за редовна отплата на кредитите; кои се поткапитализирани; за кои нема доволно податоци за оцена на кредитната способност; со реструктурирани кредити; кои обврските ги отплаќаат со задоцнување од 61 до 120 денови.
Г	Над 50% - 75%	Побарувања од клиенти: кои се неликвидни; кои се наоѓаат во постапка на стечај или ликвидација; банката очекува делумна наплата; чии доверители ги отпишале своите побарувања; со неизвесни изгледи за наплата на побарувањата; кои обврските ги отплаќаат со задоцнување од 121 до 270 дена.
Д	Над 75% -100%	Побарувања од клиенти: кои обврските ги отплаќаат со задоцнување поголемо од 270 дена или воопшто не ги отплаќаат; кои се во стечај; но побарувањата не се обезбедени со квалитетни инструменти и не се очекува наплата; со кои се води судски спор; за кои постојат цврсти очекувања дека побарувањата нема да можат да се наплатат.

Извор: Горан Петревски, Управување со банките, Скопје 2008.

Ризикот претставува кардинална економска категорија, која во време на криза доаѓа најмногу до израз, бидејќи тогаш клучно прашањето е како треба да се биде одреден во однос на актуелните ризици. Односот кон ризикот може да биде двоен:

- Ризикот се третира како опасност, па се трудиме да го избегнеме.
- Ризикот може да се третира како шанса, па со преземањето на ризикот, очекуваме принос.

Периодот на глобализација, кој претпоставува и либерализација на финансиските пазари, придонесе за создавање нова појава во економијата – економија на морален хазард, каде што ризикот или се потценува или се префрла на други.

Економската теорија дефинира два вида ризик:

- системски
- несистемски ризик.

Системскиот ризик припаѓа на оние економски појави, кои, од една страна, на сите многу добро ни се познати, а од друга страна, нема прецизна и универзална дефиниција која би можела да го дефинира. Може да се опише како ризик од можноста за крах на севкупниот систем, спротивно од падот на индивидуалните делови или компоненти од кои тој систем е составен. Системскиот ризик се покажува како шок на макропланот кој произведува низа неповолни ефекти во целата национална економија или во целиот систем. Ваквите системски растројства влијаат врз комплетниот банкарски, финансиски и економски систем, значително повеќе отколку што влијаат на институциите одделно. Системскиот ризик како изненаден, најчесто неочекуван настан, нарушувачки влијае врз информациите на финансиските пазари, чинејќи ги неспособни ефективно да ги канализираат фондовите во оние делови кои претставуваат најпродуктивни инвестициски прилики.

Изучувањето на досегашното искуство укажува на постоење одредени модели на системскиот ризик:

- Системски ризик како последица на агрегатниот ризик (укажува на тоа дека кризата во банкарскиот систем ќе се случи најчесто во конјункција со макроекономските шокови).

- Системски ризик предизвикан од поттикнувачките проблеми (структура на капитал во банките кој почива на долгови).
- Системски ризик предизвикан од проблеми во координацијата (координацијата на грешки кои условуваат криза на ликвидноста води во грешки на солвентната институција, најчесто преку мрежата на зголемена кредитна изложеност).

Системскиот ризик не може да се избегне со диверзификација, но може да се намали преку *хеџинг*.

Кога зборуваме за несистемскиот ризик, тоа е ризик од вложување во одделен емитент на хартии од вредност, а можно е да се избегне со диверзификација на портфолиото на хартиите од вредност. Можно да се согледа преку следниве категории на ризици¹⁰⁰:

Ризици од средствата, во кои припаѓаат:

- Кредитен ризик (ризик од неочекувани загуби поради банкрот или пад на кредитниот рејтинг на партнерот; вклучува ризици врзани со емитентот, како и за земјата).
- Пазарен ризик (ризик кој настанува поради промена на каматните норми, девизниот курс, цените на акциите, каматниот распон, како и поради промена на цените на трајните потрошни добра и на недвижниот имот).

Оперативни ризици:

- Деловен ризик (непредвидени промени поврзани со обемот на деловноста, порастот на трошоците, како и со промените на профитните маргини, а поради дејство на конкуренцијата).
- Ризик од неадекватна деловност (неадекватност поврзана за интерни процеси и човечки ресурси).
- Стратегиски ризик (неадекватна процена на пазарот, технологијата и неадекватна организација).

Ризик од изворот на средствата:

- осигурување од ризици,
- осигурување од некатастрофални ризици,
- осигурување од катастрофални ризици.

---

¹⁰⁰ Vunjak, N., *Korporativno i investiciono bankarstvo*, 2008, стр. 145

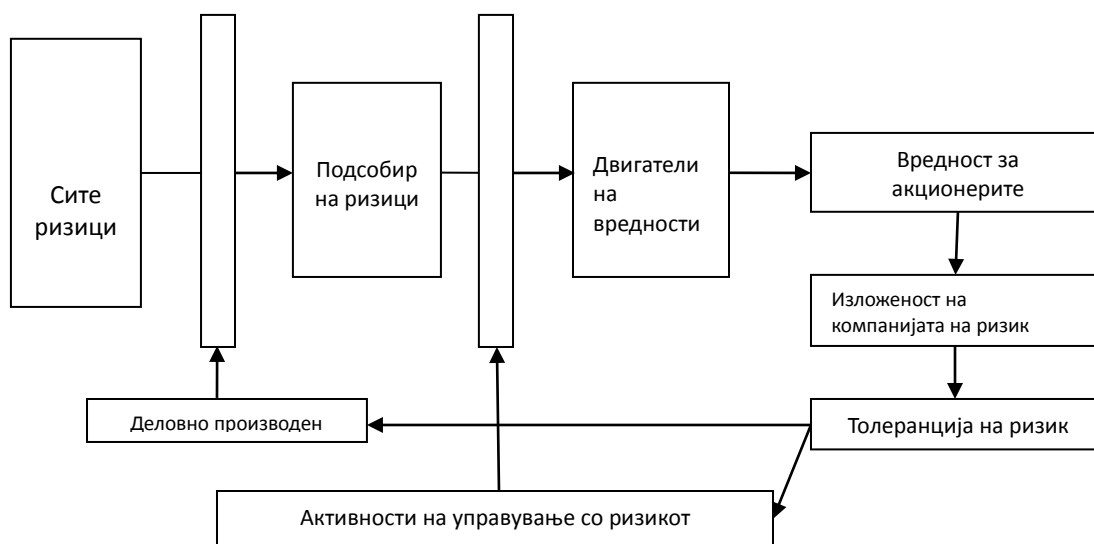
Ризик од ликвидност

- ликвидност (невозможност за сервисирање на обврските во рок).

Управувањето со ризици РМ е релативно нова деловна функција која бара во секоја организација јасна визија, координиран напор и ускладување на активностите на сите нејзини членови и делови. Деловните функции, какви што се човечките ресурси, информатиката, финансиите, сметководството и сл. даваат поддршка, додека другите функции, како што се интерната ревизија и управувањето со ризици ги следат деловните перформанси. Исклучително е важно клучните улоги и одговорности, како и надлежноста за управувањето со ризици да бидат недвосмислено дефинирани. Ако под ризик подразбираме можност за загуба која е предизвикана со одреден настан (или серија на настани), а тој може неповолно да се одрази на можноста за досегнување на целите на компанијата, тогаш модерниот поглед на ризикот претпоставува две димензии на ризикот:

1. Заштита на постојните средства;
2. Зголемување на можноста за досегање на повисоки цели во иднината.

Шема8. Проширен концепт на управувањето со ризик

(Извор: Đurićin, D, Kako iz ekonomije moralnog hazarda preći u ekonomiju inteligentnog upravljanja rizicima)

Проширениот концепт на управување со ризикот во РМ претпоставува не само воочување, следење и контрола на ризикот, туку и согледување на меѓусебните интеракции на различни ризици. Практиката покажа дека уништувањето на вредноста во компаниите е последица на интеракција на два или повеќе фактори на ризикот. Колку ќе бидеме успешни во следењето и согледувањето на интеракциите на факторите на ризикот, толку попрво ќе бидеме во прилика од хендикеп да поминуваме во предност. Во таа смисла, интелегентното управување со ризикот станува императив во Република Македонија.

Табела 23. Максималната изложеност на кредитниот ризик по видови средства:

Средства	2015	2014
Депозити во странска валута		
Тековни сметки	7.856.886	4.249.966
Орочени депозити	9.333.814	12.429.858
Странски хартии од вредност	108.378.494	119.543.775
Златни депозити	13.087.503	13.250.250
Специјални права на влечење	295.023	261.457
Девизни средства	138.951.720	149.735.306
Побарувања од државата за односи со ММФ	5.125.971	13.844.700
Хартии од вредност на државата	911.674	883.994
Побарувања од државата	6.037.645	14.728.694
Побарувања од банките	15.912	15.912
Побарувања од работењето	28.308	32.2016
На 31 декември	145.033.585	164.512.118

Извор:НБРМ. Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2015 година.

1.2.Интелигентно управување со ризици

Како да се управува со ризиците, како да знаеме дека моделот кој сме го одбрале истовремено е и најдобро решение за нашите проблеми? Ризикот и вредностите (во компанијата) се нус-производ на човечкото однесување. Како такви, и ризикот и вредностите се детерминирани со настаните во нашиот живот, како и со тоа како ние ги доживуваме тие настани, какви очекувања имаме од другите, поврзано со нивните реакции во однос на настаните кои со себе носат ризик? Одговор на овие прашања дава интелигентното управување со ризиците, што претпоставува симултан процес, кога:

- Имаме желба да се избегне нешто негативно.
- Има потреба да се постигне нешто позитивно.

Управувањето со ризик во Република Македонија на ниво на претпријатие е под голем уплив на Базелските регулативи на финансискиот сектор. Може да се каже дека управувањето со ризик на ниво на претпријатие е процес со кој претпријатието ги идентификува, ги проценува, ги следи и ги контролира факторите на ризик од различни извори, а сè поради максимизирање на својата вредност. Од наведеново произлегува дека интелигентното управување со ризикот (Risk Intelligence Enterprise - RIE) е деловен модел на управување со ризикот на ниво на претпријатие, кој се базира на способноста добро да се разбере, да се управува и да се ускладува односот меѓу апетитот за ризик и изложеноста на ризици. Суштина на проблемот е да се пронајде најдобро сценарио на влијанието на факторите на ризик на вредноста. Изложеноста на ризик е најважен фактор при одредување на апетитот за ризик, како и сознанието за тоа дали менаџерите го прифаќаат постојното ниво на изложеност на ризик. Гледано преку оваа призма, тогаш суштина на управувањето со ризик го претставува односот меѓу „апетитот за ризик“ и „изложеноста на ризик“.

Беше потребно да се побара нов пристап кон управувањето со ризици, кој би им овозможил на банките во Република Македонија успешно да се соочат со предизвиците на глобализираниот финансиски пазар. Светската финансиска криза само уште повеќе ја апострофира потребата за интелигентно управување со ризиците и за креирање модели на

тие основи, кои со својот пристап и со начинот на решавање на проблемите во компаниите прават кризата да се претвори во шанса.¹⁰¹

1.3.Последици поради игнорирање на управувањето со ризици

Не толку далечното минато е полно со примери за катастрофалните последици поради игнорирањето на управувањето со ризици. Зачестеноста на овој проблем предизвика загуба на довербата во инвестициската сигурност и на финансискиот интегритет на најголемите светски финансиски пазари. Воведувањето систем кој ќе го осигури континуитетот на следење на ризикот станува нужност за сите банкарски институции. Сите задачи врзани за идентификување, процена, совладување, контролирање и за искористување на ризиците и ризичните ситуации се обединети во процесот на управувањето со ризици.

Иако до сега веќе се развија, и во последно време и понатаму забрзано се развиваат инструменти и методи за следење на ризикот, во банкарските институции сè уште постојат многу недоумици и отворени прашања во врска со тоа како управувањето со ризици на најдобар начин да се интегрира во финансискиот систем и како да се осигура нејна најголема ефикасност.

---

¹⁰¹ Basel Committee on Banking Supervision (1999): "Analyzing rating transitions and rating drift with continuous observations", Journal of Banking and Finance 26, www.elsevier.com.

1.4. Квалитет на кредитното портфолио на банкарскиот систем

Солидната кредитна поддршка на банкарскиот сектор кон домашната економија продолжи и во текот на 2015 година¹⁰² со забрзана динамика, споредено со просечниот годишен пораст во периодот по акутната фаза на кризата (2009 - 2015 година).

Во 2015 година кредитниот ризик не предизвикуваше зголемена загриженост, но, сепак, и натаму е најзначајниот ризик во работењето на банките. Забавениот пораст на нефункционалните кредити при солиден пораст на кредитната активност на банките, придонесе за намалување на учеството на нефункционалните кредити во вкупните кредити на крајот на 2015 година, што по повеќе квартали се намали под 11% и се сведе на 10,8%. Забавениот пораст на овие кредити произлегува и од двата нефинансиски сектора, но особено е значајно забавувањето кај корпоративниот сектор, од каде што произлегуваат најзначајните кредитни ризици за банките. Учеството на нефункционалните во вкупните кредити на корпоративниот сектор на крајот на 2015 година изнесува 15,2%. Значаен аспект на кредитниот ризик од нефинансиските друштва е и значителната концентрацијата на изложеностите, следена преку учеството на големите изложености кон нефинансиските субјекти во сопствените средства на банките, што се зголеми во 2015 година.¹⁰³ Покриеноста на нефункционалните кредити со издвоената исправка на вредноста е висока, поради што се засилува капацитетот на банкарскиот систем за апсорбирање на неочекуваните кредитни загуби. Потребно е засилено вниманието во однос на реструктурираните кредити, поради влошувањето на нивната структура во последниве години, при пораст на нефункционалните, а со намалување на редовните, реструктурирани кредити. Регулативата за задолжителен отпис на побарувањата на банките кои целосно се резервирани во период од две години, се очекува да придонесе за намалување на нивото на нефункционалните кредити кон средината на 2016 година.

Отписите извршени во 2015 година изнесуваат 1.847 милиони денари и се зголемени за 45% во однос на 2014 година. Зголемените отписи го намалуваат порастот на нефункционалните кредити. Така, со вклучување на ефектот од отписите во 2015 година, годишната стапка на пораст на нефункционалните кредити би била повисока за 1,7

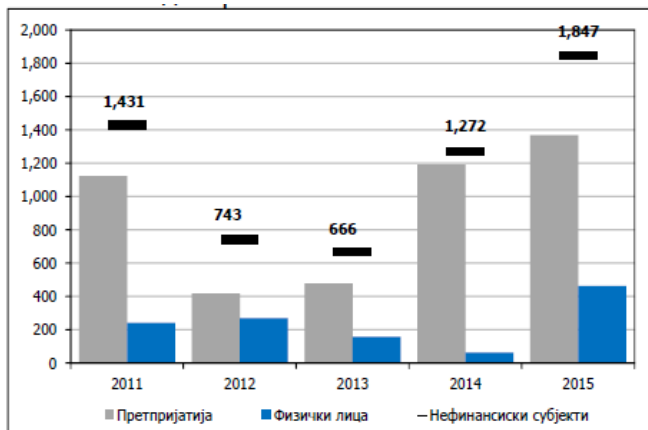
---

¹⁰²Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

¹⁰³Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

процентни поени. Отпишаните побарувања во најголем дел (74%) се однесуваат на нефинансиските друштва.

Графикон 11. Отписи во милиони денари

Извор: НБРМ

Имено, по подолг период во однос на кредитната активност на НБРМ е покажувано стабилизирање на согледувањата на банките за ризикот во областа на кредитирањето на корпоративниот сектор. Подобрувањето забележано кај сите фактори за согледување на ризикот, при што факторот кој се однесува на очекувањата за економската активност влијаеше во насока на олеснување на кредитните услови. Кај населението, согледувањата беа стабилизираны порано, некаде кон крајот на 2011 година. Ваквите поместувања значеа и намалено влијание на факторот ризик во насока на ограничување на кредитната активност. Во услови на солидни економски остварувања и при закрепнување на приватниот сектор во Република Македонија, кредитните портфолија на банките во РМ растеа забрзано, во најголем дел како резултат на поголемата кредитна поддршка на нефинансиските субјекти која особено беше изразена во последниве години.¹⁰⁴

Ризикот за сопствените средства од евентуално остварување на кредитниот ризик од нефункционалните кредити во РМ не е висок, поради нивната висока покриеност со издвоената исправка на вредноста (81,9% со сопствената и над 100% со вкупната исправка

¹⁰⁴Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

на вредноста). Во последниве три години постои тенденција на пораст на реструктурираните нефункционални кредити. Ова ја сигнализира потребата за зајакнување на капацитетот на банките во РМ за навремено воочување на сигналите за финансиските тешкотии кај нивните клиенти, навремено, оправдано и правилно реструктурирање на нивните обврски, што во краен случај би придонело за забавување на порастот на нефункционалните кредити и за севкупно подобрување на квалитетот на кредитните портфолија на банките во наредните периоди.

Кредитниот ризик е најзначајниот инхерентен ризик во билансите на банките, но во 2015 година, не предизвикуваше зголемена загриженост. Порастот на нефункционалните кредити видно забави (изнесува 4,7% наспроти 8,3% во 2014 година), со што придонесе за намалување на учеството на нефункционалните кредити во вкупните кредити на крајот на 2015 година на 10,8%, со што по повеќе квартали се намали под 11%. Движењата на нефункционалните кредити произлегуваат од нефункционалните кредити на корпоративниот сектор, чиј пораст исто така забави во 2015 година и изнесува 5,9% (во 2014 година: 9,9%). Нефункционалните кредити на домаќинствата се намалија во 2015 година за 0,1% (раст од 2,7% во 2014 година). Покриеноста на нефункционалните кредити со издвоената исправка на вредноста е висока, поради што се засилува капацитетот на банкарскиот систем за апсорбирање на неочекуваните кредитни загуби. Со поголема внимателност треба да се следат реструктурираните кредити, како можен извор за пораст на нефункционалните кредити, поради порастот на нефункционалните реструктурирани кредити и поради намалувањето на реструктурираните редовни кредити. Од друга страна, до средината на 2016 година, се очекува намалување на нефункционалните кредити врз основа на преземената мерка од Народната банка, за отпис на побарувањата кои целосно се резервирани подолго од две години. Изложеноста на банките на другите ризици не е значајна. Како резултат на доминацијата на еврото во девизниот подбиланс на банките и како резултат на применетата стратегија на стабилен номинален девизен курс на денарот во однос на еврото, се минимизира значењето на валутниот ризик за банките.

1.5. Изложеноста на кредитен ризик кај одделни групи банки

Без обзир на тоа колку некоја дејност, деловен систем или одделни групи банкисе изложен на ризични фактори, севкупната проблематика на „управувањето со ризици“ се сведува на отстранување на препреки кои го загрозуваат одржувањето на основните принципи на деловност, а тоа се:

- Солвентност и сигурност,
- Ликвидност,
- Економичност и
- Профитабилност.

Доколку како основ за поделба на ризикот ја земеме веројатноста на дејството на одреден фактор на ризик, тогаш ризиците би можеле да бидат поделени на теоретски и на реални. Согласно со оваа поделба и деловните активности во рамките на некој деловен систем би можеле да се поделат на ризични и на неризични. Што е ризично, а што не е, претставува субјективна оценка на секој поединец, но кога се зборува за банки, тогаш може да се каже дека ризични деловности се оние кои ги имаат следниве карактеристики:

- Деловната активност се врши за непознат купувач.
- Производите и услугите на пазарот се реализираат со очекуван одложен економски ефект.

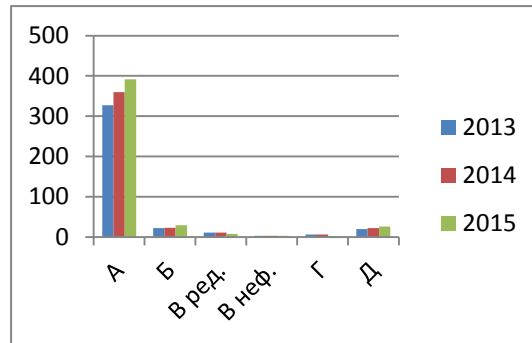
Табела 24. Вкупната кредитна изложеност

Во милиони денари

	2013	2014	2015
А	326.84	359.691	391.571
Б	21.485	22.897	29.062
В	10.535	10.752	7.475
ред.			
В	2.721	2.442	3.001
неф.			
Г	5.801	5.686	2.319
Д	19.569	22.107	26.231
	386.952	423.575	459.658

Извор:Извештај за ризиците во банкарскиот систем на РМ во 2013, 2014 и во 2015 година

Графикон 12. Вкупната кредитна изложеност

Извор:Извештај за ризиците во банкарскиот систем на РМ во 2013, 2014 и во 2015 година

Од табела 24, во 2015 година, вкупната кредитна изложеност на банкарскиот систем порасна за 36.084 милиони денари или за 8,5% и достигна 459.658 милиони денари. Банките имаат конзервативни политики во поглед на покриеноста на кредитите со каков и да било вид обезбедување, што им дава поголема сигурност при кредитирањето. Но, од своја страна, ова може да го отежнува пристапот на клиентите до потребните извори на финансирање, а за банката да предизвика дополнителни трошоци при наплатата. Високиот степен на покриеност со обезбедување, пред сè, е забележлив кај побарувањата од нефинансиските друштва (96,2% од изложеноста кон овој сектор е покриена со обезбедување). Кај физичките лица, не е обезбедена една третина од вкупната кредитна изложеност, односно 20,9%, доколку се исклучи изложеноста врз основа на негативните салда на тековните сметки и на кредитните картички.

Табела 25. Пресметана исправка на вредноста и посебна резерва

Во милиони денари

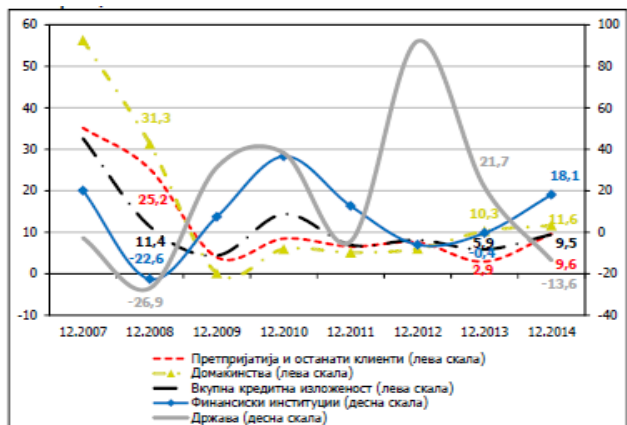
	2013	2014	2015
А	1.704	1.847	2.082
Б	2.056	2.157	2.651
Вред.	2.967	3.118	2.386
Внеф.	875	778	939
Г	3.097	3.120	1.211
Д	18.781	21.038	25.352
	29.480	32.058	34.619

Извор: Извештај за ризиците во банкарскиот систем на РМ во 2013, 2014 и во 2015 година

1.6. Показатели за изложеноста на кредитен ризик на секторот за правни и за физички лица

Графикон 13. Годишна стапка на промена на кредитната изложеност според секторот Во проценти

Извор: Кредитен регистар на НБРМ, спореден доставените податоци од банките

Во 2014 година¹⁰⁵, вкупната кредитна изложеност на банкарскиот систем во Република Македонија порасна за 36.623 милиони денари, или за 9,5% и достигна 423.575 милиони денари. Годишната стапка на порастот забрза во однос на претходните години, што во најголем дел произлегува од значителното засилување на кредитна активност кон нефинансиските субјекти, што беше подеднакво распределена. Според динамиката на последниве години се забележа најинтензивна кредитна поддршка на претпријатијата од отпочнувањето на кризата, што упатува на постепено зајакнување на довербата на банките во кредитната способност на претпријатијата и на намалување на нивниот профил на ризик. Помал придонес во годишниот пораст на вкупната кредитна изложеност (36,9%) има изложеноста кон финансискиот сектор.

Порастот на кредитната изложеност во 2014 година значително заостанува зад порастот остварен во преткризната 2007 година, но е двојно повисок во однос на

¹⁰⁵Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

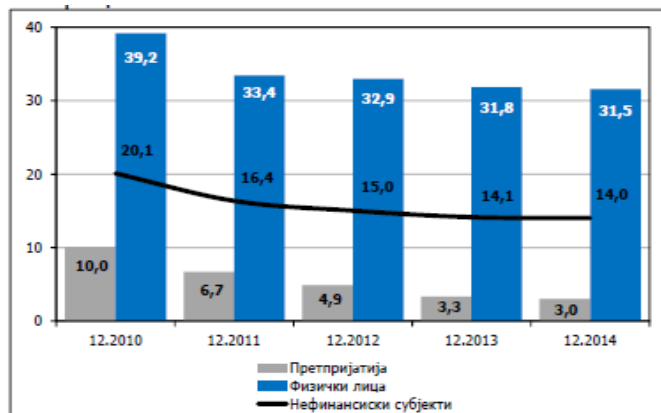
скромниот пораст остварен во кризната 2009 година, по која настапи извесно стабилизирање на порастот.

Најголем дел, или 88,7% од кредитното портфолио (кон нефинансиските субјекти) на банките во Република Македонија се со редовен (функционален) статус. Покриеноста на редовните кредити со исправката на вредноста утврдена за нив, односно нивото на очекувани загуби од овие кредити е релативно ниско и на крајот на 2014 година изнесуваше 2,9%. Нивото на очекуваните загуби од вкупното кредитно портфолио на банкарскиот систем во РМ, односно неговата покриеност со вкупната издвоена исправка на вредноста и посебната резерва, изнесуваше 10,5%.

Високата покриеност со одредено обезбедување е карактеристично за вкупната кредитна изложеност кон нефинансиските субјекти, а и за поодделните сектори. Ова придонесува за „ублажување“ на нивото на кредитен ризик преземен од банките и, воедно, може да служи како потенцијален извор за наплата на неплатената изложеност

Графикон 14. Учество на необезбедената изложеност во вкупната кредитна изложеност кон нефинансиски субјекти и кон одделни сектори

Во проценти

Извор: Кредитен регистар на НБРМ, спореден доставените податоци од банките

Забрзаниот пораст на кредитната изложеност со нефункционален статус во целост се должи на порастот на изложеноста во категоријата на ризик „Д“. Кредитната изложеност во категоријата на ризик „Д“ е зголемена за 3.759 милиони денари (32,7%). Другите две

категории на ризик(компоненти на нефункционалната изложеност) „Г“ и нефункционалниот дел од „В“, на годишно ниво се намалени за 6,8% и 15,1%, соодветно.

Во однос на измените во методологиите за лимитите на изложеност, методологијата за адекватност на капиталот и управувањето со кредитниот ризик,заради поточно определување на висината на ризичност поврзана со побарувањата на банките од централните влади и од централните банки на други земји, во 2011 година, Народната банка изврши изменување на Одлуката за лимитите на изложеноста, Одлуката за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот и на Одлуката за управување со кредитниот ризик. Наместо дотогашниот пристап, како помалку ризични побарувања да се сметаат побарувањата и хартиите од вредност од владите и од централните банки на земјите-членки на ЕУ, Швајцарија, Канада, Јапонија, Австралија, Норвешка и на САД, со измените се вовеле кредитниот рејтинг како критериум за утврдувањето на ризичноста на овие побарувања/вложувања на банките. Само побарувањата/вложувањата во хартии од вредност од централни влади и од централни банки кои имаат најмалку инвестициски кредитен рејтинг, можат да се сметаат како помалку ризични побарувања и врз таа основа: (1) да се сметаат како одбитни ставки при утврдување на лимитите на изложеност; (2) да добијат понизок пондер на ризичност при утврдувањето на активата пондерирани според кредитниот ризик или (3) да можат да се класифицираат во подобра категорија на ризичност.

Ниските приноси на финансиските инструменти на домашниот и на меѓународните финансиски пазари, во 2015 година придонесоа за задржување на склоноста на банките за кредитирање. Банките во РМ продолжија со поголема внимателност да ги кредитираат субјектите од корпоративниот сектор, така што нагорното движење во кредитната активност на банките повеќе беше видливо во сегментот на домаќинствата, за разлика од кредитната поддршка на корпоративните клиенти, чиј годишен пораст забави. Заради намалување на потенцијалните ризици од одреден сегмент од потрошувачките кредити кој бележеше исклучително високи стапки на пораст. Исто така, беа преземени мерки за олеснување на пристапот до финансиски услуги за корпоративниот сектор, а беше продолжена и важноста на нестандартната мерка на монетарната политика за поддршка на кредитирањето на нето-извозниците и на домашните производители на електрична енергија.

Покрај тоа, сите банки го почитуваат лимитот за агрегатната девизна позиција (30% од сопствените средства на банките). Ваквата позиција главно произлегува од примената на прилагодливите каматни стапки од банките, кои го минимизираат ризикот од промена на каматните стапки во банкарските портфолија, но го зголемуваат индиректниот кредитен ризик. При постојаните укажувања на Народната банка за можните ризици од примената на овие каматни стапки, во 2015 година е зголемена употребата на фиксните каматни стапки, за сметка на намалувањето на позициите со прилагодливи каматни стапки. Интересот на странските банки за инвестирање во банкарската индустрија, особено во помалите банкарски системи, како што е македонскиот, се сведе на минимум по последнава глобална криза. Освен тоа, дел од матичните лица на нашите банки се и самите под мерки на единствениот супервизор во ЕУ. Од овие причини, добивката на банките повторно е најизвесниот канал за одржување или за зголемување на нивниот капитал. Профитабилноста на банките се подобри во 2015 година. Повратот на активата и на капиталот изнесуваат 1,1% и 10,4%, соодветно (во 2014: 0,8% и 7,4% соодветно). Неколку години по ред, подобрената профитабилност се темели на намалувањето на каматните расходи, поради што во услови на изразено ниски каматни стапки на депозитите, банките во Република Македонија се соочуваат со предизвикот за натамошно одржување на растечката профитабилност врз оваа основа. Солвентноста на банкарскиот систем е висока. Стапката на адекватност на крајот на 2015 изнесува 15,5% и забележа мало намалување во споредба со 2014 година поради зголемената кредитна активност на банките (при солиден пораст на сопствените средства на банките во 2015 година, од 5,8%).¹⁰⁶

---

¹⁰⁶Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2015 година.

1.7. Кредитен ризик кон правни лица

Умерениот пораст на долгот на македонскиот корпоративен сектор, карактеристичен за периодот по големата светска финансиска криза, продолжи и во 2014 година. Така, вкупниот долг на корпоративниот сектор, во 2014 година на годишна основа порасна за 7,4%, со што и неговото учество во бруто-домашниот производ од околу 64%, достигна историски највисоко ниво. Темпото на пораст на вкупната задолженост на корпоративниот сектор во 2014 година¹⁰⁷ соодветствува со падот на профитабилноста, нискиот обрт на средствата и со скромното ниво на ликвидност. Притоа, за разлика од минатото кога странските доверители имаа најголем придонес во годишниот пораст на долгот на домашниот корпоративен сектор, во 2014 година се забележува зголемување на придонесот на домашните банки во порастот на долгот, што произлегува од засилувањето на склоностите на банките за преземање кредитен ризик и за финансиска поддршка на домашните претпријатија во текот на 2014 година. Повеќе од една половина од долгот на корпоративниот сектор е кон нерезиденти, нешто помалку одполовина е кон домашните банки, додека и понатаму е незначително учеството на другите сегменти од домашниот финансиски систем во финансирањето на активностите на овој сектор.¹⁰⁸

Задолженоста на корпоративниот сектор кон нерезидентите на крајот од 2014 година изнесува 3,1 милијарда евра и на годишна основа порасна за 7,5% (односно за 215 милиони евра). Со тоа, учеството на долгот кон странство во бруто-домашниот производ изнесува околу 36%⁷³ (35% во 2013 година). Од друга страна, вкупните побарувања на домашниот корпоративниот сектор од нерезиденти на крајот од 2014 година изнесуваат 1,2 милијарди евра и забележаа годишен пад за 5,5% (односно за 71 милиони евра). Во структурата на обврските кон нерезидентите, најголемо учество имаат обврските врз основа на заеми, следени со обврските врз основа на краткорочни трговски кредити, додека во структурата на побарувањата најголем дел се побарувања врз основа на дадени краткорочни трговски кредити.

Воедно, во 2014 година над 86% од порастот на обврските на корпоративниот сектор кон нерезидентите се должеше на порастот на примените заеми. Од друга страна,

---

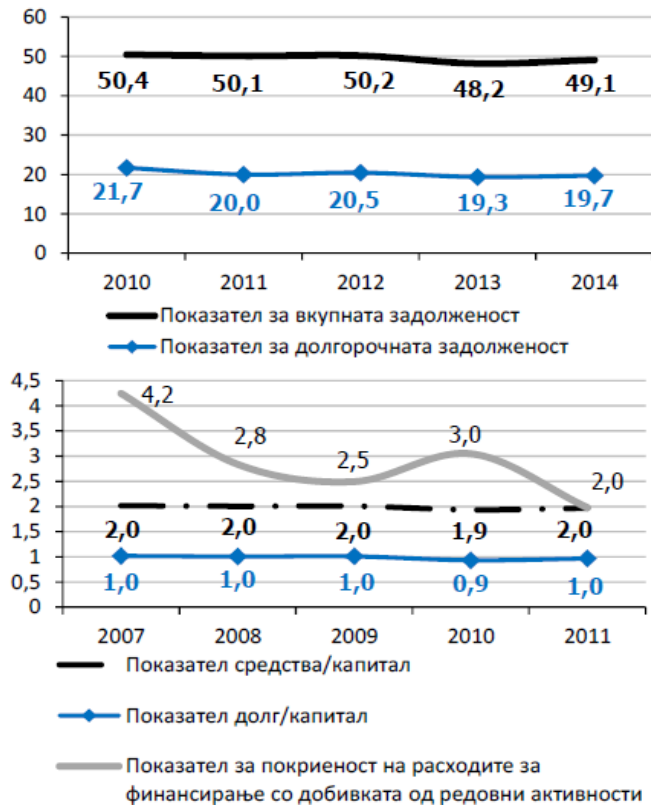
¹⁰⁷Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

¹⁰⁸ Горан Петревски, Управување со банките, Скопје, стр. 150

годишниот пад на побарувањата од нерезидентите беше предизвикан од намалувањето на одобрените меѓукомпаниски заеми.

Постепеното забрзување на кредитната активност, проследена со постепено засилување на склоностите на домашните банки за преземање ризици, предизвика задолженоста на корпоративниот сектор кон домашните банки во 2014 година да порасне за 8,0%, што претставува забрзување споредено со 2013 година (4,4%). Износот на новоодобрените кредити од банките на домашни претпријатија во текот на 2014 година се зголеми за 8,5% во споредба со 2013 година. Во структурата на задолженоста на корпоративниот сектор по одделни дејности, доминира долгот на дејностите „индустрија“ и „трговија, транспорт, складирање и угостителство“. На овие две дејности отпаѓа и над 70% од годишниот пораст на задолженоста на корпоративниот сектор кон домашните банки. Најбрз пораст на задолженоста кон домашните банки забележа задолженоста на дејноста „информации и комуникации“ (27,4%), но нејзиното учество во вкупната задолженост на корпоративниот сектор е најмало споредено со другите дејности. Банкарскиот систем обезбеди поддршка во работењето на корпоративниот сектор и во форма на вонбилансни инструменти, кои на крајот од 2014 година изнесуваа 32.661 милион денари и забележаа годишен пораст од 15,6%.

Графикон 15. Динамика на показателите за задолженоста на корпоративниот сектор во проценти (горе) и колку пати (долу)

Извор: Пресметки на НБРМ врз основа на податоците од регистарот на годишни сметки при ЦР на РМ, доставени за секоја од соодветните години за која се пресметува показателот

Нето-задолженоста на домашниот корпоративен сектор во 2014 година е на ниво од 34,6% од бруто-домашниот производ и на годишна основа забележа пораст од 10,9%. Носител на растот на нето-задолженоста на корпоративниот сектор во 2014 година беше задолженоста кон нерезидентите, при релативно скромна порастна нето-задолженоста кон домашните банки. Надворешниот нето-долг на домашниот корпоративен сектор во 2013 година се зголеми за 18,3%, што претставува највисока стапка на пораст во изминативе шест години. Забрзувањето на порастот на нето-задолженоста кон нерезидентите се должи на растот на долгот кон странство (за 7,5%), но и на намалувањето на побарувањата на домашниот корпоративен сектор од нерезидентите (за 5,6%), што се забележува за првпат во изминативе шест години. Зголемувањето на важноста на надворешното финансирање

за работењето на домашниот корпоративен сектор е уште еден фактор што ја зголемува неговата чувствителност на шоките од надворешното окружување и ја прави позначајна премијата за ризикот што ја перципираат странските кредитори за домашната економија. Според ова, кредитниот рејтинг на земјата е многу важен фактор што влијае врз пристапот на корпоративниот сектор до надворешните извори на финансирање, но и на нивната цена, односно трошокот за финансирањето. Забавувањето на порастот на нето-задолженоста на корпоративниот сектор кон домашните банки во 2014 година¹⁰⁹ произлегува од двојно повисокиот пораст на депозитите во банкарскиот систем (16,3%), споредено со порастот на кредитите (8,0%). Воедно, во 2014 година¹¹⁰ депозитите на домашните претпријатија во банкарскиот систем забележаа најбрз пораст во целиот период по глобалната финансиска криза. Носител на овој пораст беа депозитите по видување, кои на годишна основа пораснаа за над 25%.

Ризиците за одржливост на долгот на домашниот корпоративен сектор се поврзани со неговите структурни карактеристики. Во структурата на долгот според договорната рочност, најголем удел има задолженоста на долг рок, иако нешто побрз пораст забележа краткорочната задолженост. Годишниот пораст на краткорочната задолженост на корпоративниот сектор е подеднакво распределен меѓу нерезидентите и банките, додека околу три четвртини од годишниот пораст на долгорочната задолженост произлегува од порастот на долгот кон домашните банки. Просечната рочност на новоодобрени кредити на претпријатијата од банките, во текот на 2014 година изнесуваше две години и седум месеци, што е за околу два месеца помалку во споредба со претходната година. За одбележување е што се намалува стапката на пораст на долгот со нефункционален или достасан статус, иако структурното учество на оваа компонента од долгот и понатаму расте.

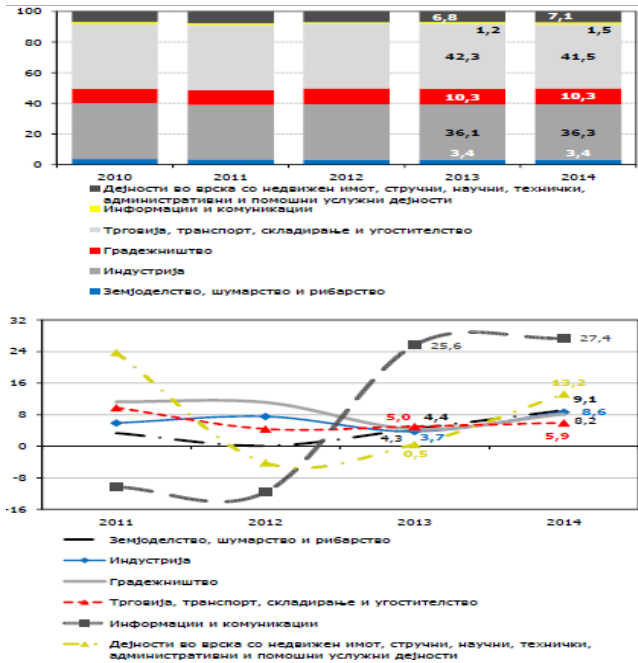
¹⁰⁹ <http://www.nbrm.mk> [accessed at:03.04.2016]

¹¹⁰ Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 год., април 2015 година.

Графикон 16. Структура на задолженоста на корпоративниот сектор код домашниот банкарски систем (горе) и стапки на промена (долу), по одделни дејности

Во проценти

Извор: НБРМ

Главните ризици за финансискиот систем што произлегуваат од корпоративниот сектор, всушност се поврзани со неговата способност за подмирување на долгот и со трендот на нефункционалниот долг. Динамиката на нефункционалната задолженост го определува капацитетот на домашните претпријатија за добивање нова кредитна поддршка и влијае врз оцената на кредитоспособноста од доверителите. Исто така, преку влијанието што го има врз вградената премија за ризик, трендот на нефункционалната задолженост ја одредува и цената на долгот, односно трошокот за финансирање што го плаќа домашниот корпоративен сектор. Со оглед на нееднаквата распределба на задолженоста и на ликвидноста меѓу дејностите и одделните претпријатија, големо е значењето на политиките на банките за управување со проблематичната изложеност кон домашниот корпоративен сектор, посебно активностите во насока на реструктурирање на

долгот. Подеднакво е важно, уште при воспоставувањето на кредитните изложености, банките да вршат објективна оценка на кредитоспособноста на претпријатијата.

Во валутната структура на долгот на корпоративниот сектор, доминантно место зазема долгот во девизи, што првенствено се должи на долгот кон нерезидентните доверители. Воедно, во 2014 година речиси 86% од порастот на задолженоста на корпоративниот сектор во девизи произлегуваат од порастот на неговиот надворешен долг. Промените на другите две компоненти на валутната структура на задолженоста на корпоративниот сектор се должат на промените во задолженоста кон домашните банки, при што втора година по ред, долгот во денари со валутна клаузула бележи намалување, додека денарскиот долг е најбрзо растечка компонента на задолженоста. Имено, веќе трета година по ред, над половина од вкупните новоодобрени кредити на правните лица од домашните банки, се во денари, што во одреден степен се должи и на промените во валутна структура на изворите на финансирање на банките, односно на порастот на денарското штедење. Учеството на долгот со валутна компонента во вкупниот долг на корпоративниот сектор, на крајот од 2014 година изнесува 78,7%, бележејќи умерен годишен пораст (4,9%). Од аспект на одделните валути, најголем дел од долгот со валутна компонента на домашниот корпоративен сектор (над 90%) е изразен или определен во евра.

Значењето на валутниот ризик за домашниот корпоративен сектор се согледува и преку неговата кратка нето-девизна позиција. На крајот од 2014 година, нето-девизната позиција на корпоративниот сектор се продлабочи споредено со 2013 година (10,6%), но нејзиното релативно значење генерално покажува стабилност во изминативе неколку години. Така, нејзиното учество во бруто-домашниот производ е нешто над 30%, а во капиталот и врезервите на корпоративниот сектор околу 23%. Според сето ова, политиката на Народната банка за одржување стабилен курс на денарот во однос на еврото, всушност е од исклучително значење за одржувањето на перформансите на корпоративниот сектор и придонесува за стабилно ниво на задолженоста на корпоративниот сектор, а преку тоа и за одржување на неговата способност за подмирување на долгот. Со тоа, политиката на одржување стабилен девизен курс го ограничува директниот пренос врз корпоративниот сектор (а индиректно и врз кредитното

портфолио на банкарскиот систем) на евентуалните негативни ефекти од флукуациите во движењето на капиталот на меѓународен план и на меѓународниот девизен пазар.

Корпоративниот сектор е изложен на ризик од неповолните движења на каматните стапки, со оглед на фактот што 71% од кредитите се со променлива (варијабилна) или прилагодлива каматна стапка. Во структурата на кредитите помалку од една четвртина се кредити со фиксна каматна стапка, при што речиси 80% од овој долг е кон нерезиденти. Овој дел од долгот, поради тоа што трошокот за намирување е определен и познат за целото времетраење на договорот, не подразбира директна изложеност за корпоративниот сектор на движењата на домашниот или на меѓународниот финансиски пазар. Во 2014 година, токму долгот со фиксни каматни стапки имаше најбрз пораст. Втор дел од задолженоста на корпоративниот сектор што не носи изложеност на каматен ризик е бескаматниот долг, кој речиси во целост се должи на одобрените бескаматни кредити од странските матични лица (што зафаќа околу 3,6% од вкупниот долг на корпоративниот сектор). Од друга страна, долгот со варијабилна каматна стапка подразбира дека висината на трошокот за финансирање е во директна зависност од движењата на меѓународните финансиски пазари, односно е определив во зависност од движењата на основните каматни стапки на домашниот или на меѓународните финансиски пазари. Во 2015 година долгот со варијабилна каматна стапка забележа скромно намалување (0,1%), при што три четвртини од овој долг е кон нерезиденти. Годишниот пораст на долгот со прилагодлива каматна стапка во целост произлегува од кредитната активност на домашните банки, при што во 2015 година нешто помалку од 90% од новодобрените кредити на претпријатијата од банките беа со прилагодливи каматни стапки. Домашните банки имаат воспоставена практика за користење клаузули за приспособување на висината на каматните стапки со дискрециона одлука на органите на банката и на тој начин практично го трансферираат ризикот што произлегува од движењата на финансиските пазари врз домашните кредитни корисници.

Оттука, кај задолженоста со прилагодливи каматни стапки, трошокот за финансирање на корпоративниот сектор не е можно да биде однапред познат или определен. Скромното присуство на кредитите од банките со фиксни и варијабилни каматни стапки, всушност покажува дека домашните банки при воспоставувањето кредитни изложености, не ја определуваат јасно и транспарентно висината на премијата за ризикот за финансирање на

претпријатијата, што воедно им дава и поголема комозија во управувањето со ризикот од промена на каматните стапки во нивното портфолио на банкарски активности. Користењето на прилагодливите каматни стапки, во крајна линија, може да предизвика зголемување на расходите за финансирање на домашниот корпоративен сектор, особено ако се има предвид фактот дека при сегашното историски најниско ниво на каматни стапки, како на домашните, така и на меѓународните финансиски пазари, поголема е веројатноста за нивно нагорно придвижување во иднина. Во такви околности, домашниот корпоративен сектор ќе биде исклучително ранлив, посебно оној дел од субјектите што се финансирани преку домашните банки или немаат пристап до финансирање од странско матично лице.

Во 2015 година се забележува постепена позитивна промена кај согледувањата на банките за ризиците поврзани со кредитокорисниците, во насока на олабавување на условите за кредитирање на корпоративниот сектор. Сепак, сè уште се забележува негативен нето-процент за овој фактор, што покажува дека некои од банките сè уште настапуваат повнимателно на кредитниот пазар при воспоставувањето нови кредитни изложености кон домашниот корпоративен сектор. Според банките, идентично како и во изминативе пет години, трошоците за финансирање и ограничувањата од нивните биланси, како и притисокот на конкуренцијата, главно влијаеле во насока на непроменливост на условите за кредитирање на претпријатијата. По одделните услови за кредитирање, во текот на 2014 година споредено со минатата година, банките пријавиле најголемо олабавување кај каматните стапки, што може да се објасни и со надолните промени на каматните стапки од НБРМ во текот на 2015 година.

Нешто поскромно олабавување банките пријавиле кај рочноста на одобрените кредити, додека во одреден степен се заострени барањата за обезбедување на кредитите на корпоративниот сектор.

Кога станува збор за правните лица како баратели на кредити и за начинот на процена на нивната кредитна способност, се зборува за сите облици на организирање на правните лица, односно за сите субјекти регистрирани во Централниот регистар на РМ. Основни категории кои банките ги согледуваат за процена на кредитниот ризик се:

- Квалитетот на финансиската деловност во однос на износот и рочноста на кредитното барање;
- Квалитетот на општата деловност и изложеноста на корисникот на кредитот на разни ризици;
- Имиџот на клиентот во окружувањето.

Анализата на финансиските показатели на деловноста на клиентот – барателот на кредит, врз основа на финансиски извештаи, е основа на анализата на процената на кредитниот ризик. За краткорочните кредити, финансиската анализа е доминантна, но не и единствена, бидејќи се претпоставува дека кредитот е даден на доволно краток рок, каде што е можно со прифатлива веројатност да се проценат и да се предвидат движењата во деловниот систем на барателот на кредитот, а се смета и дека рокот е доволно краток и дека релативно сигурно можат да се предвидат движењата во окружувањето. Се разбира дека во финансиската анализа се набљудува одреден историски период, кој е дефиниран и со уредба на Народната банка на Македонија. Уредбата вели дека банката мора да ги има последните финансиски извештаи на барателот на кредит и просечниот извештај на денот на поднесување на барањето за кредит, за да може да се процени кредитниот ризик квалитетно.

Основните параметри кои се посматраат и врз основа на кои се проценува кредитниот ризик се:

- Движење на капиталот и на основните средства во посматраниот период од 3 до 4 години. Пожелно е клиентот да остварува пораст на наведените параметри.
- Движење на приходите од деловноста и вкупните приходи во посматраниот период од 3 до 4 години. Пожелно е клиентот да остварува пораст во посматраните параметри.
- Движење на деловната добивка и вкупната добивка во посматраниот период. Пожелно е да се остварува добивката во континуитет.
- Рациото на ликвидноста мора да биде поголемо од 1 во севкупниот посматран период.

- Обврските од деловноста (добавувачите) мора да бидат подоминантни во краткорочните обврски од финансиските обврски (краткорочни кредити, лични заеми).
- Купувачите мора да бидат доминантни во однос на резервите (особено резервите на готови производи) во вкупниот износ на краткорочните побарувања.
- Барателот на кредитот мора да остварува деловна и вкупна добивка.
- Кредитната задолженост, краткорочна и долгорочна, не смее да биде поголема од 30%, односно 50% од годишните деловни приходи.

Освен наведените параметри, битно е да се согледаат структурата на кредитната задолженост и односот на билансните приходи и прометот кој го остварува клиентот преку својата тековна сметка. Доколку приходите се приближни на прометот преку тековната сметка, сè е во ред. Доколку приходите се помали од прометот преку тековната сметка, треба да се знае причината за тоа. Тоа може да биде иницирано со прометот кој се создава со кредитни аранжмани, лични заеми, префрлувања на средства од една на друга сметка, книжење на уплати на примените аванси кои во иднина ќе имаат приход (туристичките агенции). Ако значително е помал прометот преку тековната сметка од искажаните приходи, тоа единствено може да значи дека клиентот има проблем. Приходот се иницира со фактурирање на продадената стока или на услугите, па во идеален случај, приходите и прометот би се поклопувале. Кога прометот е помал од приходите, тоа значи дека клиентот не ги наплатил своите побарувања. Отстапувањето може да биде прифатливо, бидејќи стоката и услугите се даваат на одложено плаќање и разликата меѓу приходот и прометот би требало да биде до нивото на побарувањата кои се во валутата на плаќање. Позначителните отстапувања се јасен сигнал за банката дека барателот на кредит има спорни побарувања, чија наплата е под голема неизвесност. Тоа за банката е автоматски неприфатливо висок кредитен ризик.

Основните квантитативни – билансни показатели, врз основа на кои банката ја проценува моментната состојба на деловниот систем се: индикатори на структурата на приходите и расходите, индикатори на економичноста на деловноста, индикатори на бруто и нето-финансискиот резултат и рентабилноста, индикатори на општата ликвидност и сл.

Претходно претставените параметри се воспоставени односи на билансните позиции врз основа на кои банката може поправилно да ги процени моментната бонитетност на барателот на кредитот и кредитниот ризик од наведениот клиент во пократок временски период. Во практиката не е чест случај барателот на кредитот да ги има сите задоволителни показатели на бонитетноста. Банката мора да изврши вреднување на сите параметри (врз основа на деловната политика на банката) и да одреди методологија за пресметување на просечната оценка на бонитетноста. Каква ќе биде методологијата и која оценка ќе биде задоволителна за банката од аспект на прифатливост на ризикот од пласирање на средства и наплата на побарувањата, зависи исклучително и единствено од банката.

Наведеното претставување на основните параметри на финансиската анализа на барателот на кредит поради процена на кредитниот ризик на пласманот, односно наплатата на побарувањето, фигурира само кај краткорочното кредитирање, каде што се претпоставува дека барателот на кредит ќе го задржи трендот на деловноста, востановен врз основа на анализата на деловноста во минатите 3-4 години. Што е потенцијалниот кредитен аранжман подолгорочен, повеќе се менува и финансиската анализа, односно основата останува иста, но се додаваат нови параметри за кои се проценува дека можат да влијаат врз зголемувањето на изложеноста на банката на кредитниот ризик. Некои од дополнителните анализи кои влијаат врз процената на ризикот се: проекција на финансиската деловност за идниот период, проекција на текот на готовина, проекција на економскиот и финансискиот тек на инвестицијата, проекција на интерната норма на рентабилност, проекција на периодот на враќање на средствата, проекција на ликвидационата вредност и сл.

Како што може да се види, станува збор за проекции, односно за очекувања во иднината. Сите очекувања мора да бидат аргументирани, анализирани од аспект на изложеноста на ризици и мора да бидат предложени алтернативи во услови на отстапување на вистинската од саканата траекторија на проектот, што може да биде последица или на преценетата сегашност, лошата процена на иднината или на непредвиденото дејство на негативните фактори на ризикот. Задача на инвеститорот и мониторингот на банката е навремено да се воочат негативните отстапувања кои не се

моментни, туку претставуваат тенденција предизвикана од некој фактор. Ако се воочи наведено и ако се открие факторот на негативноста, постојат шанси за негово санирање и за повторно доведување на односот меѓу планираната и остварената траекторија во прифатливи граници. Од друга страна, ако се посматра како резултат на моментот, со став дека сè ќе дојде на свое место, останува само да се посматра како плановите стануваат сè понереални и како настапуваат негативни финансиски последици за деловниот систем, а со самото тоа и за банката кредитор, на која ѝ се зголемува кредитниот ризик, односно ризикот од наплата на побарувањето.

Сите наведени и ненаведени квалитативни аспекти на барателот на кредит се важни, секој во својата област, но факторот на дисперзија на купувачите бара поисцрпна дискусија. Дисперзијата на купувачите е сама по себе пожелна, но не може секој да има голема дисперзија. Тоа зависи од постојната организациска и техничка инфраструктура на деловниот систем и од природата на самата дејност. Големата дисперзија на купувачи бара поширока организациска структура и поголем број работници за продажбата и за анализите. Дејноста на деловниот систем ја одредува и можната дисперзија на купувачи, а факт е дека најголема дисперзија имаат услужните деловни системи и оние на кои физичките лица им се доминантни купувачи. Поради тоа и постојат термините „стока за широка потрошувачка“, која практично не е лимитирана со бројот на купувачи и каде што големата дисперзија е неизоставна, и „специјализирана стока“, која има ограничен број купувачи.

Наведените две политики можат да се разграничат според своите специфичности.

Политика на голема дисперзија на побарувања (купувачи):

- Деловниот систем има голем број мали купувачи.
- Купувачите се релативно мали, како и нивните обврски кон системот.
- Реализацијата на производите се врши во подолг временски период.
- Големиот број купувачи бара голема физичка работа за обработка на бонитетноста на купувачите и за влегување во купопродажни односи.
- Големиот број купувачи бара голема физичка работа на следење на наплатата на побарувањата.

- Кај малите купувачи се постигнува поголема цена по единица на готовите производи.
- Малите купувачи не бараат рабати.
- Ниту еден купувач не е толку голем за да ја наруши финансиската рамнотежа на системот, доколку не ги изврши своите обврски.
- Друго.

Политика на мала дисперзија на побарувања (купувачи):

- Деловниот систем има мал број големи купувачи.
- Реализацијата на производите се врши во краток рок, а честопати големите купувачи однапред го откупуваат актуелното производство.
- Реализацијата е поизвесна и системот не мора посебно да се ангажира околу промоцијата, маркетингот и околу освојувањето на пазарот.
- Малиот број купувачи бара и мал физички обем на работата при оцената на бонитетноста, правните работи и на деловностите на следење на наплатата на побарувањата.
- Големите купувачи бараат пониски цени по единица на готов производ од малите купувачи, што претставува цена на намалувањето на ризикот од реализација на производот.
- Големите купувачи бараат количински рабати.
- Големите купувачи можат да предизвикаат значителни нарушувања во финансиската рамнотежа на системот, па дури и банкрот на системот.
- Друго.

Претходно наведените квантитативни и квалитативни показатели на барателот на кредит, кои го одредуваат кредитниот ризик, претставуваат формални објективни категории. Поточно кажано, тоа се факти за состојбата на деловниот систем кои се проверливи, евидентни и на основа на кои се донесува одреден заклучок за ризикот на деловноста со анализираниот систем.

Покрај формалните анализи на фактите од деловниот систем, многу е важно да се испита и каков имиџ има деловниот систем, односно барателот на кредит во окружувањето. Испитувањето на имиџот и податоците до кои се доаѓа, а кои се во врска со

сликата која ја има окружувањето кон деловниот систем, претставува субјективен показател на кредитниот ризик кој не е помалку важен од објективните показатели.

Како прво, имицот ни суштински ни лексички не е физичка слика на деловниот систем или на што и да било во смисла на тоа како изгледаат градежните објекти, како се бојадисани, дали се убави канцелариите, дали е модерен возниот парк и сл. Имицот е став кој некој го има за некого или за нешто, односно како го доживува. Купувачот, односно корисникот на кредитот, може да има имиц на: клиент кому може да му се верува, деловен клиент, измамник, несигурен клиент, лош плаќач, умерен клиент, агресивен клиент, клиент кој сака да условува, клиент подготвен на компромиси, лабилен клиент и сл. Многу е важно, од аспект на квалитетна процена на изложеноста на кредитниот ризик, да се знае имицот на клиентот во окружувањето. Ако окружувањето го смета клиентот за измамник, ако дури постојат и докази за сторените измами, кредитниот ризик е мошне висок, без обзир на беспрекорните квантитативни и квалитативни показатели на деловноста. Едноставно, ако наведениот барател на кредит некогаш некого измамил и си изградил имиц на измамник, ќе измами повторно, порано или подоцна. Ризикот особено е голем или апсолутен, ако механизмот на спроведување на правдината, кој го одредува окружувањето – државата, е неефикасен и наклонет кон должниците.

1.8. Кредитен ризик кон физички лица

За разлика од правните лица, кај кои економските категории се доминантни во утврдувањето на кредитната способност и нивото на кредитниот ризик во Република Македонија, истите принципи не можат да се применат и на физичките лица. За краткорочни пласмани кон физичките лица, можат да се користат економски показатели какви што се платата, платата на сопругникот, другите приходи и сл., како мерило на кредитната способност. Меѓутоа, кога станува збор за станбени кредити кои се даваат на период од 20, 30 или од повеќе години, единствен критериум е процената на банката дали на клиентот може да му се верува дека уредно ќе го враќа кредитот. Без обзир на залогот кој е задолжителен, кредитот во суштина е доверба која банката ја укажува на барателот на кредит дека тој ќе го врати тој кредит. Врз основа на што тогаш се формира довербата кон клиентот, за кредит кој треба да се враќа, на пример, 30 години. Во врска со тоа, банките

преку своите кредитни барања и формулари практично вршат испитување на барателот на кредит и преку низа прашања го установуваат, на некој начин, неговиот психолошки профил: доверлив или недоверлив клиент. Наведените прашања во кредитниот прашалник се однесуваат на: годините на живот, моментното работно место, минатите работни места, колку долго работи кај еден работодавец, генезата на напредувањето во работата, сегашната позиција во работата, динамиката на деловното напредување, висината на платата, брачниот статус, работната ситуација на брачниот другар, бројот на деца, бројот на издржувани членови на домаќинството, дали клиентот е потстанар и колку долго, дали има нешто во свое сопствеништво, да ли користи е-банкарство (e-banking) и платни картички и сл.¹¹¹

Со оглед на тоа дека изложеноста на кредитен ризик кон физички лица е својствена на банки, за презентирање на логиката на дефинирање доверлив корисник на станбен кредит, да погледаме два екстрема.

Првиот барател на кредит е, на пример, лице од 40 години кое има пристојна работа, завидни примања, има 3 стана, кое е неженето, без деца и семејство и кое живее само. Вториот барател на кредит е лице кое има 30 години, оженето, има две деца, живее веќе 5 години како потстанар, има пристојна работа и образование и нема ништо во свое сопствеништво. Факт е дека првиот барател на кредит влива повеќе доверба затоа што е побогат и полесно ќе може да ги измирува своите кредитни обврски. Меѓутоа, таквата логика не е доминантна во банките, затоа што секогаш се поставува следново прашање: „Кој повеќе ќе се труди да го врати кредитот?“. Првиот барател на кредит секако ќе се труди, но со првите проблеми кои ќе ги загрозат неговиот статус и стандард, постои реална можност да престане да го враќа кредитот. И вториот барател на кредит може да влезе во финансиски проблеми, но поголема е веројатноста дека ќе се потруди да продолжи со измирувањето на кредитните обврски. Причината за тоа е едноставна, бидејќи иако двајцата баратели на кредит номинално губат исто, доколку престанат со враќање на кредитот, реално првиот барател губи значително помалку, бидејќи го губи едниот од своите три стана и не го загрозува своето станбено прашање, додека вториот барател на

---

¹¹¹ Горан Петревски, Управување со банките, Скопје, стр. 194

кредит и неговата фамилија губат практично сè со престанување на измирувањето на кредитните обврски.

Дека ова не е само „сува“ теорија, може да се види и според структурата на корисниците на станбените кредити и според мерките на државата во врска со субвенционирање на наведените кредити. Државата ги субвенционира станбените кредити, давајќи примат на кредитирањето на младите брачни парови. Причина за тоа е што многу млади брачни парови немаат доволно сопствени средства за да го решат станбеното прашање. Затоа државата помага и укажува доверба која, ако еднаш се прокоцка, тешко се укажува повторно. На овој начин државата ја следи порано наведената логика и засега таа се покажа како оправдана, што се гледа и по симболичниот процент на спорни кредити кај корпорациите за осигурување станбени кредити.

Иако показателите за задолженоста на домаќинствата сигнализираат извесно зголемување на нивото на долгот во 2015 година во Република Македонија, сепак, солидната кредитоспособност на овој сектор и високото ниво на неговата финансиска актива покажуваат дека порастот на кредитирањето не е исцрпен, односно дека има простор за понатамошно задолжување на домаќинствата. Порастот на долгот на домаќинствата во 2015 година услови зголемување на неговото учество во бруто-домашниот производ и во расположливиот доход. Во услови на умерено забрзување на порастот на расположливиот доход, повисоката потрошувачка на домаќинствата беше поткрепена со поголемото кредитирање на овој сектор. Поизразеното зголемување на долгот во однос на порастот на расположливиот доход предизвикува извесно влошување на ликвидносната позиција на секторот. Сепак, ликвидносната позиција на домаќинствата е задоволителна, што произлегува од релативно ниското ниво на нивната задолженост. Годишната стапка на пораст на долгот заостанува зад порастот на финансиската актива, што означува мало подобрување на способноста на домаќинствата за отплата на нивниот целосен долг (мерена преку соодносот меѓу долгот и финансиската актива) и воедно ја зголемува можноста за нивно натамошно задолжување (мерено преку учеството на долгот во нето-финансиска актива). Надолното поместување на учеството на долгот во нето-финансиската актива истовремено ја потврдува солидната солвентност на домаќинствата. Способноста на домаќинствата за отплата на каматата и на главницата во 2015 година

минимално се влоши. Имено, способноста за отплата само на каматата забележа мало подобрување, но способноста за отплата на каматата и на главницата заедно, се влоши за 0,4 процентни поени, главно поради послабата динамика на пораст на расположливиот доход во однос на побрзата стапка на пораст на обврските за отплата на каматата и на главницата заедно.

Иако овие движења сигнализираат дека поголем дел од расположливиот доход во 2015 година се користел за отплата на каматата и на главницата, нивото на овој показател сè уште е ниско бидејќи отплатите зафаќаат помалку од 10% од расположливиот доход. Притоа, високото ниво на финансиската актива влијаеше во насока на подобрување на способноста на домаќинствата за отплата на целиот долг и покрај зголемениот товар за отплата на овој сектор. Сепак, не треба да се занемари евентуалната висока задолженост на сегментите од домаќинствата кои имаат пониски примања.

Ова состојба делумно е одраз на историски слабата финансиска поддршка на домаќинствата кај нас, но свое влијание има и релативно ниското ниво на расположливиот доход кај одделни сегменти од домаќинствата во споредба со развиените земји, што не остава можност за поголемо задолжување.

1.9. Структура и движење на задолженоста на домаќинствата

Во услови на позитивни движења на домашната економија и имајќи ги предвид сигналите за закрепнување на приватниот сектор, задолженоста на домаќинствата забележа највисок пораст по 2008 година кога во домашната економија се почувствуваа првичните ефекти од глобалната финансиска криза. Остварениот пораст во 2015 година, всушност, претставува продолжување на минатогодишниот тренд на забрзан пораст на долгот на домаќинствата и во најголем дел произлегува од задолженоста кај банките. Долгот врз основа на лизинг постојано се намалуваше во последниве шест години, што влијаеше врз намалување на неговото учество во вкупниот долг. Ова претставува единствената компонента на долгот која оствари негативна годишна промена.

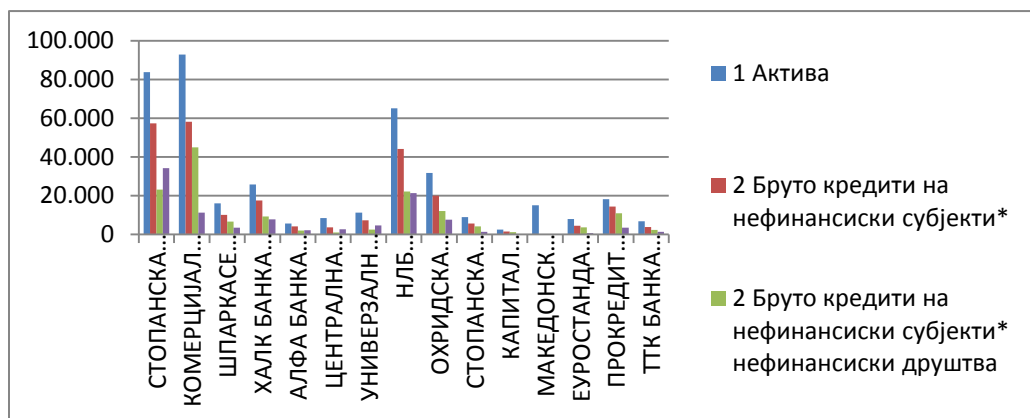
Во 2015 година долгот на домаќинствата кај банките имаше најголем пораст по периодот на кредитна експанзија (2007 - 2008 година), што се должи на натамошното засилување на кредитната поддршка на банкарскиот систем кон овој сегмент од кредитниот пазар. Сепак, порастот на долгот на домаќинствата во 2015 година е петкратно помал од порастот остварен во преткризната 2007 година, но значително е повисок во однос на скромниот пораст остварен во кризната 2009 година, по која настапи извесно стабилизирање на порастот. За време на кризата (особено очигледно во 2009 година) динамиката на долгот на домаќинствата беше под влијание на промените на условите за кредитирање од банките, како внимателен одговор на влошените економски состојби, промените во кредитните стратегии на некои од банкарските групации присутни во земјата, но и на мерки во областа на задолжителната резерва преземени од Народната банка. Кај домаќинствата закрепнувањето од последиците од глобалната криза се одвиваше побрзо, споредено со корпоративниот сектор, при што согледувањата на банките за ризикот од кредитирањето на домаќинствата се стабилизираа кон крајот на 2011 година. Долгот врз основа на потрошувачките кредити и на кредитите за набавка и реновирање на станбениот и деловниот простор забележа најголем пораст и речиси во целост го услови порастот на задолженоста на домаќинствата кај банките. Најголем дел од долгот на домаќинствата кај банките се однесува на задолженоста за потрошувачка.

Табела 26. Податоци по банка (во милиони денари)

Опис	Стопанска банка	Комерцијална банка	Шпаркасе банка	Халкбанк	Алфа банка	ЦКБ	Уни Банка	НЛБ Тунска банка	Охридска банка	Стопанска банка АД Битола	Капитал банка	Македонска банка за поддршка	Евро банка	Прокредит банка	ТТК банка
Актива	83,701	92,816	16,11	25,756	5,632	8,423	11,316	65,138	31,806	8,919	2,590	15,059	7,935	18,236	6,809
Бруто-кредитина нефинансиски субјекти*	57,404	58,101	10,222	17,537	4,205	3,686	7,308	44,178	20,029	5,714	1,504	229	4,554	14,445	3,853
Нефинансиски друштва	23,148	45,018	6,604	7,792	1,980	1,031	2,532	22,238	12,159	4,238	1,230	176	3,785	10,956	2,366
Домаќинства	34,252	11,374	3,532	7,792	2,225	2,654	4,773	21,350	7,605	1,476	271	0	762	3,489	1,482

* Вкупните бруто-кредити на нефинансиски субјекти ги опфаќаат бруто -кредитите на секторите: држава, нефинансиски друштва, домаќинства, непрофитни институции кои им служат на домаќинствата и на нерезидентите (нефинансиски субјекти).

Графикон 17. Податоци по банка (во милиони денари)

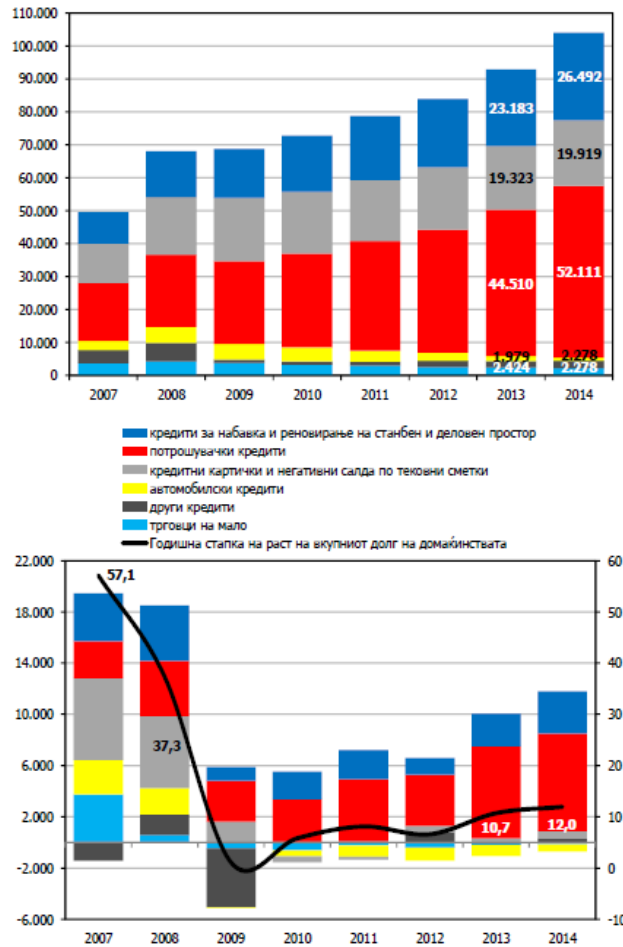
Извор:НБРМ

Забрзувањето на кредитната активност кон домаќинствата беше проследено со натамошно олабавување на кредитните услови кон овој сектор, но со нешто послаб интензитет во однос на претходната година. Позасилено нето-олеснување се забележува кај кредитните услови за станбените кредити. Нето-олеснувањето на кредитните услови за станбените кредити во најголем дел беше извршено преку каматната стапка и провизиите и преку надоместоците поврзани со кредитите, при олеснување на барањето за покриеноста на кредитот со обезбедување. Кај потрошувачките кредити нето-олеснувањето на кредитните услови беше со послаб интензитет во однос на претходната година.

Графикон 18. Задолженост на домаќинствата кај банките според типот на кредитниот производ (горе) и според годишната промена (долу)

во милиони денари и во проценти (долу десно)

Извор:Кредитен регистар на НБРМ

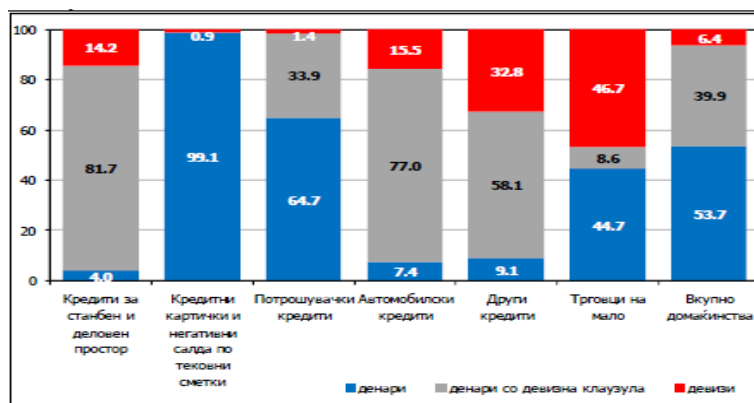
Олеснувањето на кредитните услови беше извршено под влијание на конкуренцијата во банкарскиот систем во Република Македонија и поволните очекувања за вкупната економска активност. Во услови на олабавување на кредитните услови, според банките, дополнителен поттик за зголемување на кредитната активност дадоа и промените во задолжителната резерва, како и промените во одлуките за управување со ликвидносниот и кредитниот ризик. Побарувачката за кредити имаше стабилно зголемување во 2015 година, иако со послаб интензитет во однос на претходната година. Зголемената побарувачка на кредити од домаќинствата се поврзува со натамошното

зајакнување на оптимизмот на потрошувачите за перспективите на економијата и за висината на нивниот доход.

Зголемената кредитна поддршка на домаќинствата се согледува и преку зголемената пропустливост на кредитните барања кај банките (зголемено учество на прифатените во примените кредитни барања), што воедно е показател за олеснувањето на кредитните услови за домаќинствата. Порастот на процентот на одобрените од вкупниот број примени кредитни барања, всушност претставува продолжување на минатогодишниот позитивен тренд, по надолното движење во 2012 година. Овој тренд е присутен кај сите типови кредитни производи, при што стапката на одобрени кредитни барања (од вкупно примени барања) е најниска за станбените кредити, што соодветствува со „острината“ на условите за одобрување на овие кредити. Според бројот на примени кредитни барања за производите наменети за домаќинствата, најголема заинтересираност постои за потрошувачките кредити, по кои следат кредитните картички.

Изложеноста на домаќинствата на каматниот и на валутниот ризик е значаен извор на ризик кој може да влијае врз нивната способност за отплата на долгот, а следствено, и врз стабилноста на нивните кредитори. Во 2015 година, валутната структура на изворите на финансирање на банките се менуваше преку натамошно намалување на валутната компонента, со оглед на зголемениот интерес на депонентите за чување на средствата во домашна валута, што следствено, влијаеше кон промени и во структурата на кредитите. Кредитниот пораст, следен преку новоодобрените кредити беше главно во домашната валута. Иако учеството на долгот со валутна компонента во вкупната задолженост на домаќинствата беше намалено, фактот дека домаќинствата ги остваруваат своите приходи во домашната валута го истакнува значењето на стабилноста на девизниот курс на денарот за одржување на способноста на домаќинствата за отплата на долгот.

Графикон 19. Валутна структура на долгот по одделни кредитни производи во проценти

Извор: Кредитен регистар на НБРМ

И зголемувањето на долгорочниот долг ја нагласува чувствителноста на домаќинствата на каматниот и на валутниот ризик. Имено, новоодобрените кредити речиси во целост (97,8%) се долгорочни, што ја истакнува склоноста на домаќинствата за задолжување на подолг рок во услови на релативно ниски месечни примања, а покрај фактот што во последниве неколку години некои банки го олеснија условот за соодносот меѓу кредитната изложеност и висината на месечните примања на кредитокорисниците при одобрување нови кредити. Долгорочниот карактер на новоодобрените кредити на домаќинствата ја потврдува подготвеноста на банките за преземање ризик при зголемувањето на долгорочниот долг, но ја нагласува и чувствителноста на домаќинствата на каматниот и на валутниот ризик.

Продолжувањето на рочноста особено на кредитите кои се наменети за потрошувачка, треба внимателно да се следи и банките соодветно да ги приспособуваат своите кредитни политики заради навремено откривање на можните ризици.

Во структурата на новоодобрените и на вкупните кредити според типот на каматната стапка, сè уште преовладува, иако се намалува, учеството на кредитите со прилагодлива каматна стапка. Со можноста за приспособување на висината на каматните стапки, банките го пренесуваат потенцијалниот ризик од промените на каматните стапки врз кредитокорисниците. Ова ја зголемува ранливоста на домаќинствата при евентуално

нагорно придвижување на каматните стапки на банките, поради непредвидливост на трошоците за отплата на користените кредити.

Во 2015 година продолжи трендот на намалување на просечните каматни стапки на новоодобрените кредити на домаќинствата. Просечната каматна стапка на новоодобрените кредити во 2015 година се намали за 0,8 процентни поени во однос на претходната година и се сведе на 6,7%. Надолното движење на каматните стапки е подеднакво присутно кај новоодобрените кредити по одделните валутни карактеристики, за разлика од претходната година кога двојно поголемо намалување кај новоодобрените денарски кредити услови извесно приближување на каматната стапка на овие кредити до нивото на каматните стапки на кредитите со валутна компонента.

Намалувањето на каматните стапки на новоодобрените кредити беше проследено со намалувањето на цената на вкупните кредити одобрени од банките. Така, во 2015 година продолжи надолното движење на просечната активна каматна стапка по одделни кредитни производи на домаќинствата, така што цената на вкупните кредити го достигна најниското ниво во посткризниот период.

Графикон 20. Рочна структура на долгот на домаќинствата во проценти

Извор: Кредитен регистар на НБРМ

Новите кредитокорисници се значајни од аспект на давателите на кредитите, бидејќи за овие клиенти не постои кредитна историја со што носат повисок ризик од можна ненаплата. Бројот на нови кредитокорисници во банкарскиот систем во 2015 година

беше под просекот за изминативе пет години. Поволните движења на кредитниот пазар и на пазарот на труд (меѓу кои се вбројуваат намалувањето на каматните стапки, олеснувањето на кредитните услови и олеснувањето на критериумот на банките за минималниот соодносот меѓу кредитната изложеност и месечните примања на кредитокорисниците, намалувањето на невработеноста, зголемувањето на просечната номинална нето-плата) придонесоа за појавата на нови кредитокорисници во банкарскиот систем и за соодветното зголемувањето на бројот на активните кредитокорисници.

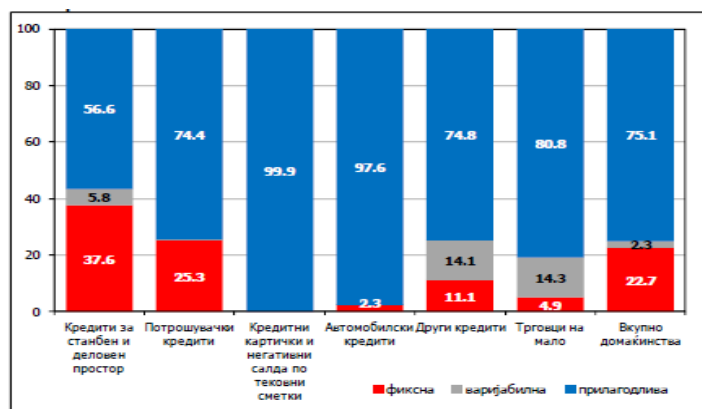
Но, ова не предизвика пораст на бројот на нови кредитокорисници во 2015 година, кој остана под просекот на бројот на нови кредитокорисници во претходните четири години. Така, продолжи намалувањето на учеството на бројот на новите кредитокорисници во вкупниот број активни кредитокорисници. Со оглед на намалувањето на делот од новото кредитирање, кој е насочен кон новите кредитокорисници, произлегува дека кредитниот пораст кон домаќинствата, освен од новите корисници, повеќе произлегува од ново кредитирање на постојните кредитокорисници. Банките треба со посебно внимание да го следат новото задолжување на постојните кредитокорисници, пред сè од аспект на опасноста за исцрпување на нивната финансиска сила за враќање на зголемениот долг. Порастот на показателите за задолженоста на домаќинствата не предизвика влошување на нивната платежна способност, што се потврдува и преку малото зголемување на нефункционалните кредити на овој сектор. По стабилното ниво во претходниве три години, нефункционалните кредити на домаќинствата забележаа мало нагорно придвижување во 2014 година. Сепак, овој пораст е незначителен и не влијаеше врз висината на стапката на нефункционални кредити. Во услови на зголемување на задолженоста, учеството на нефункционалните во вкупните кредити на домаќинствата бележи постојано намалување во посткризниот период и на крајот на 2014 година беше сведено на 5,9%, што претставува најниско ниво по 2008 година.

По одделни кредитни производи, се зголемија нефункционалните станбени и потрошувачки кредити, но со стапки на пораст кои не се разликуваат значително во споредба со 2014 година. Ова зголемување настана во период на натамошно олеснување на кредитните услови за станбените кредити и на помалку изразено олеснување на кредитните услови за потрошувачките кредити. И покрај зголемувањето на

нефункционалните кредити, нивното учество во вкупните станбени (3,0% на 31.12.2014 и 3,1% на 31.12.2013 година) и потрошувачки кредити (5,4% на 31.12.2014 и 6,2% на 31.12.2013 година) се намали како последица на поизразениот пораст на вкупните станбени и потрошувачки кредити. Паралелно со намалувањето на учеството на нефункционалните во вкупните кредити се намали и просечното ниво на ризичност на овие кредити, и тоа на 2,9% за станбените кредити (3,1% на 31.12.2013 година) и 5,7% за потрошувачките кредити (6,3% на 31.12.2013 година). Потенцијален ризик за зголемување на нефункционалните кредити на домаќинствата се необезбедените потрошувачки кредити и кредитни картички. Овие кредити зафаќаат околу две третини од вкупните потрошувачки кредити и кредитни картички, и 41,6% од вкупните кредити на домаќинствата. Во 2015 година необезбедените потрошувачки кредити и кредитни картички бележат мало забавување на темпото на пораст, по минатогодишното изразено забрзување на порастот. Ризичноста на необезбедените потрошувачки кредити и кредитни картички се потврдува и со нивната ниска покриеност со исправката на вредноста, која бележи надолен тренд во посткризниот период. Дополнителен показател за ризичноста на овие кредити е стапката на нефункционалните кредитни картички која изнесува 10,2% и ја надминува стапката на вкупните нефункционални кредити на домаќинствата (5,9%).

Домаќинствата подобро ги подмируваат достасаните рати и се враќаат во категоријата со најкусо доцнење во подмирувањето на долгот.

Графикон 21. Структура на долгот на домаќинствата според типот на каматната стапка во проценти

Извор: Кредитен регистар на НБРМ

Притоа, ниското но и надолното ниво на веројатноста за неисполнување на договорените обврски на домаќинствата ја потврдува солидната кредитоспособност на клиентите од овој сектор. Паралелно со распределеноста на долгот кај поголем број кредитокорисници, нема голема опасност за прелевање на ризиците од овој сектор кон банкарскиот систем, од аспект на (не)подмирување на долгот. Сепак, со оглед на брзината на порастот на новите кредити, пред сè оние наменети за потрошувачка, а при олеснети услови за кредитирање, се наметнува потреба за поголема внимателност во следењето на овие кредити и за рано откривање на евентуалните проблеми за нивната отплатата.

1.10. Валутна структура на изложеноста на кредитен ризик

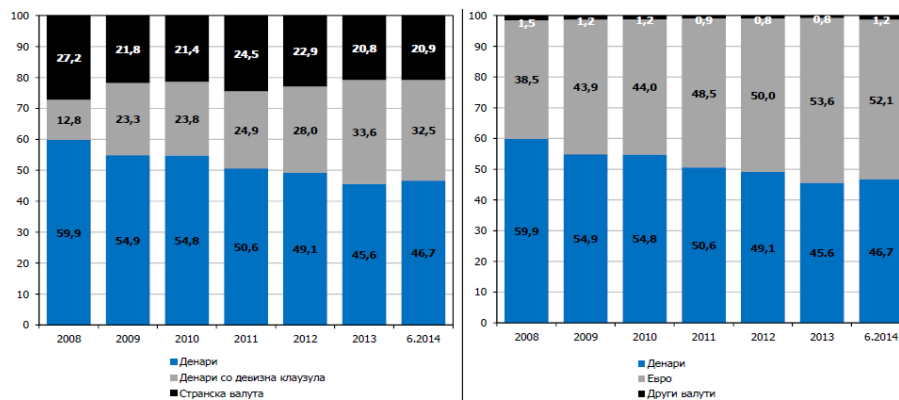
Во 2015 година се намали изложеноста на банкарскиот систем во Република Македонија на валутен ризик, активата и пасивата со валутна компонента забележаа пораст, меѓутоа јазот меѓу нив се намали, а се намали и неговиот сооднос со сопствените средства на банките. Соодносот на агрегатната девизна позиција и на сопствените средства кај секоја банка одделно е во рамките на пропишаниот лимит (30% од сопствените средства на банките). Продолжи трендот на деевроизацијата, следена преку учеството на активата и на пасивата со валутна компонента во вкупната актива на банкарскиот систем. Порастот на курсот на американскиот долар, швајцарскиот франк и на британската фунта во однос на денарот немаше влијание врз валутниот ризик на банките, бидејќи овие валути имаат мало учество во нивните биланси. Еврото е најзастапената странска валута во билансите на банките. Исклучително значење за нивото на валутниот ризик на кое се изложени банките има применетата стратегија на одржување стабилен номинален девизен курс на денарот во однос на еврото.

Од аспект на валутната структура, во анализираниот период (од 2008 до 2015 година) во банкарскиот систем на Република Македонија, учеството во денарските нефункционални кредити постепено се намалило од високите ставки од 60%, на крајот на 2008 година, на нивото од 46,7%, на крајот на 2014 година. Истовремено, се намали учеството и на девизните нефункционални кредити во вкупните нефункционални кредити,

но во нешто помал обем (од 27,2% на 2008 година, на 20,9% на крајот од 2014 година). Наспроти ваквите движења, учеството на денарските нефункционални кредити со девизна клаузула се зголеми за 2,5 пати во анализираниот период и во 2014 година достигнало ниво од 32,5%. Од аспект на конкретната валута во која гласи вредноста на кредитот или од неговата девизна клаузула (за денарските кредити со девизна клаузула), најзастапени се нефункционалните кредити номинирани во евра со 52,1% (вклучително и нефункционалните денарски кредити со евро-клаузула) и денарските нефункционални кредити со 46,7%, на кои, заедно, отпаѓаат околу 99% од вкупните нефункционални кредити. Притоа, денарските нефункционални кредити го имаа највисокото учество во вкупните нефункционални кредити сè до 2011 година, а почнувајќи од 2014 година, нефункционалните кредити номинирани во евра (вклучително и нефункционалните денарски кредити со евро-клаузула) го презедоа главното место во вкупните нефункционални кредити.

Графикон 22. Валутна структура на нефункционалните кредити*

во проценти

Извор: Кредитниот регистар, НБРМ

Забелешка: *На десниот графикон денарските нефункционални кредити со девизна клаузула не се вклучени во денарските нефункционални кредити, туку во соодветната валута, на која гласи девизната клаузула на кредитот.

Банкарскиот систем на Република Македонија е меѓу земјите со повисоко учество на отворената девизна позиција во регулаторниот капитал. Сепак, соодносот меѓу агрегатната девизна позиција и сопствените средства е во рамки на законски пропишаниот лимит од 30% кај сите домашни банки во РМ. Исто така, веројатноста за остварување на преземениот валутен ризик е релативно ниска, имајќи ја предвид доминацијата на еврото во активата и во пасивата со валутна компонента на банките, во услови на примена на монетарна стратегија на стабилен девизен курс на денарот во однос на оваа валута.

Треба да се има предвид и можноста за материјализација на изложеноста на банките на индиректен кредитен ризик, поради евентуална отежната наплата на кредитите во американски долари пласирани кај клиенти чии приходи не се врзани со курсот на американскиот долар (поради зголемената денарска противвредност на задолженоста на клиентите во американски долари).

Табела 27. Валутна структура на активата и на пасивата со валутна компонента

во проценти

Валута	2013 год		2014 год		2015 год	
	Актива	Пасива	Актива	Пасива	Актива	Пасива
Евро	88.8	88.4	89.1	87.9	88.9	87.5
Американски долар	6.8	7.3	6.1	7.4	6.7	8.0
Швајцарски франк	2.3	2.1	2.3	2.2	1.8	1.7
Останато	2.2	2.2	2.5	2.5	2.5	2.9
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

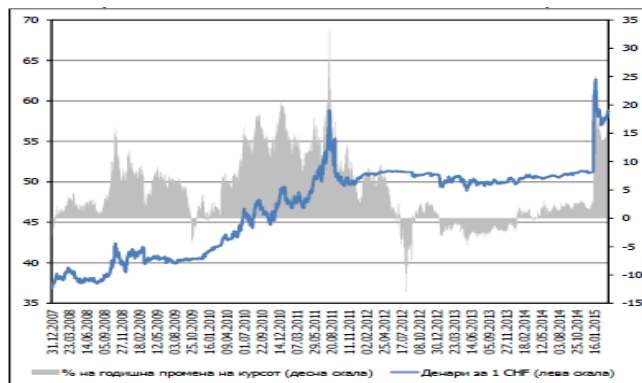
Извор: НБРМ

Швајцарскиот франк уште помалку е застапен во активностите на банките, па затоа ефектите од неодамнешната позначителна апрецијација на вредноста на оваа валута врз работењето на домашните банки беа уште послаби, во споредба со оние од апрецијацијата на вредноста на американскиот долар. Имено, во 2015 година, само по околу 1,8% од вкупните средства и обврски на банките имаат валутна компонента во франци. Најголемиот дел (или околу 97%) од пласманите во швајцарски франци се во форма на тековни сметки и на депозити во банки, а на страната на обврските во швајцарски франци, најзастапени се тековните сметки и другите краткорочни обврски (33,1%) и депозитите на физичките лица (32,4%). Кредитите со валутна компонента во франци учествуваат во

вкупните кредити на банките со околу 0,1%, додека депозитите и тековните сметки со валутна компонента во франци претставуваат околу 0,8% од вкупните депозити.

Графикон 23. Вредноста на курсот на денарот во однос со швајцарски франк

во денари во проценти

Извор: НБРМ

1.11. Стрес-тест симулација за чувствителноста на банкарскиот систем од зголемувањето на ризицијата на кредитната изложеност

Стрес-тестирањата кои се спроведуваат на редовна основа имаат за цел да ја испитаат чувствителноста на банкарскиот систем при влошување на квалитетот на одделни сегменти од кредитното портфолио. Тие се состојат од симулации на хипотетичко преминување на 10% (прва симулација) и на 30% (втора симулација) од кредитната изложеност кон претпријатијата (по дејности) и кон домаќинствата (по кредитни производи), поодделно, и кон двата сектора заедно, кон двете следни категории со повисока ризицијата. Резултатите од симулациите покажуваат отпорност на банкарскиот систем на симулираните шокови, но малку се послаби во споредба со крајот на 2015 година.

Ова се должи на пониската адекватност на капиталот на банкарскиот систем пред симулациите, но и на поизразената чувствителност на некои банки на претпоставените шокови. Сепак, адекватноста на капиталот на банкарскиот систем не се намалува под 8% при ниту една од симулациите, иако кај поединечни банки се согледува потреба за

докапитализација при симулираните шокови. Најголемо намалување на стапката на адекватност на капиталот при спроведување на двете симулации се забележува при влошување на кредитоспособноста на клиентите од дејностите „индустрија“ и „трговија на големо и мало“.

Стрес-тестовите служат за да се испитаат неповолни настани со мала веројатност на материјализирање на настанот, кои би можеле да имаат влијание врз финансиската состојба и позиција на банките во Република Македонија. Со овие тестови се разгледуваат различни сценарија во кои се претпоставува промена на одредени параметри и се согледува нивното влијание врз финансиската ситуација.

Отпорноста на банкарскиот систем беше оценета преку претпоставена миграција на 10% (прва симулација) и на 30% (втора симулација) од кредитната изложеност од секоја категорија на ризик кон двете следни категории со повисок степен на ризичност, каде што се распоредуваат во еднаков износ. Симулациите се извршени на ниво на банкарскиот систем и одделно за секторите „претпријатија и други клиенти“ (и одделните дејности во рамките на овој сектор) и „домаќинства“ (и одделните кредитни производи во рамките на овој сектор). При спроведување на двете симулации на кредитната изложеност кон двата сектора истовремено („претпријатија и други клиенти“ и „физички лица“), најголемо влошување на квалитетот има кај:

- Изложеноста кон „дејности во врска со недвижен имот“ во рамките на секторот „претпријатија и други клиенти“, кај која просечното ниво на ризичност би се зголемило за 2,3 процентни поени при првото сценарио и за 6,8 процентни поени при второто сценарио;
- Изложеноста врз основа на кредитните картички и негативните салда по тековни сметки кај физичките лица, кај која просечното ниво на ризичност би се зголемило за 2 процентни поена при првото сценарио и за 6 процентни поени при второто сценарио.

И при двете сценарија, стапката на адекватност на банкарскиот систем не се намалува под законскиот минимум од 8%. Анализирани по поединечни банки, при првото сценарио, стапката на адекватност на капиталот не би се намалила под 8% кај ниту една банка, додека кај второто сценарио, намалување под 8% би се случило кај пет банки.

Стрес-тестовите на ликвидноста испитуваат различни сценарија кои би можеле да влијаат врз ликвидноста на банката.

Пример

Да претпоставиме дека банката сака да ги испита следниве сценарија:

- Сценарио 1 – невозможност за наплата на 24% од побарувањата по основ на кредити дадени на стопанството, 5% од побарувањата по основ на кредити дадени на населението и пад на трансакциските депозити за 17,46%.
- Сценарио 2 – повлекување на средствата на депозити на физички лица за 15%.
- Сценарио 3 – повлекување на средствата на 5-те најголеми депоненти на банката.
- Сценарио 4 – повлекување на депозитите на 10-те најголеми депоненти на банката.

Банката ги има поставено следниве лимити:

- Односот меѓу GAP до 1 месец/вкупната актива може да биде максимално 10%.
- Односот меѓу кумулативниот GAP до 3 месеци/вкупната актива може да биде максимално 20%.
- Односот меѓу дадените кредити и депозитите/обврските кон клиентите може да биде максимално 90%.

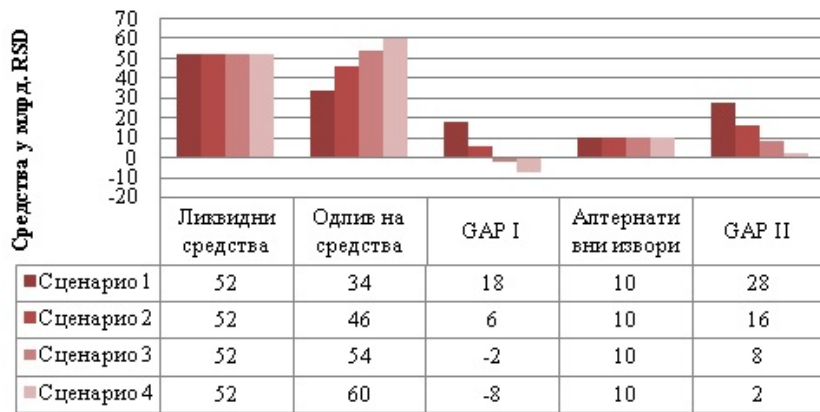
По извршување на тестирањата, добиени се следниве резултати:

Табела 28:Стрес-тест на ликвидноста

Лимити на ризикот на ликвидност	Лимити	Сценарио бр. 1	Сценарио бр. 2	Сценарио бр. 3	Сценарио бр. 4
GAP до 1 месец/ вкупна актива	Мах (10%)	16,37%	14,22%	10,92%	1,00%
Кумулативен GAP до 3 месеци/вкупна актива	Мах (20%)	3,47%	2,83%	3,82%	3,16%
Дадени кредити и депозити/обврски кон клиентите	Мах (90%)	69,67%	74,61%	80,59%	85,60%

Извор: Драголјуб Вукосавлејвич,Банкарско Пословање,vsper.edu.rs.Београд,2011.

Графикон 24. Приказ на стрес-тест на ликвидноста

Извор: Драголјуб Вукосавлејвич,Банкарско Пословање,vsper.edu.rs.Београд,2011.

Ликвидните средства на банката изнесуваат 52 мил. Доколку се материјализира првото сценарио, ќе дојде до одлив на средства во износ од 34 мил., што претставува GAP од 18 мил. Во случај на третото и на четвртото сценарио, во случај на одлив на 54 мил., односно 60 мил., ликвидните средства нема да бидат доволни да го покријат одливот на средства. Во овие случаи, банката ќе мора да обезбеди дополнителни средства за одржување на

ликвидноста. Активностите кои банката може да ги преземе поради обезбедување дополнителни средства се:

- Меѓубанкарски позајмувања;
- Договарање нови депозити на правни лица;
- Продолжување на роковите на доспеаност на депозитите;
- Промена на каматните норми на депозитите;
- Промовирање пакети на штедење на населението;
- Емитирање должнички хартии од вредност;
- Прибавување кредити за ликвидност на база на хипотека;
- Прибавување краткорочни кредити за ликвидност од централната банка итн.

Врз основа на добиените резултати може да се заклучи дека во случај на невозможност на наплата на побарувањата и повлекување на депозитите од банката, може да дојде до загрозување на ликвидноста на банката поради недостаток на ликвидни средства за покритие на обврските. Доколку дојде до материјализација на претпоставките на овој стрес-тест, банката ќе го активира Планот за управување со ликвидноста во кризни ситуации.

Претпоставките на чија основа се врши стрес-тестирањето ги одредува менаџментот на банката и редовно ги ревидира, а со извештајот за стрес-тестирањето и со резултатите на тестот редовно, во одредени и дефинирани временски интервали, се запознава менаџментот на банката.

2. Ликвиден ризик во банкарскиот систем во Република Македонија

Задоволителниот обем и стабилното учество на ликвидните средства во вкупните средства на банкарскиот систем во Република Македонија¹¹², им овозможуваат на банките соодветно да управуваат со ликвидноста и да одржуваат прифатливо ниво на ликвиден ризик. Порастот на пласманите во расположливи депозити во Народната банка и во краткорочни депозити во странски банки, овозможија забрзан пораст на ликвидните средства и подобрување на показателите за ликвидноста, што е нешто поизразено кај показателите во девизи.

Во 2015 година¹¹³, продолжија некои од претходно утврдените трендови во банкарскиот систем – намалување на приносот што го носат ликвидните инструменти во денари, намалување на обврските на домашните банки кон нивните матични лица, подобрување на рочниот профил на обврските на банките и зголемување на нивната преостаната рочност. Симулациите за комбинирани ликвидносни шокови покажуваат задоволително ниво на отпорност на банкарскиот систем на хипотетички ликвидносни шокови.

2.1. Динамика и состав на ликвидните средства

Годишната стапка на пораст на ликвидните средства во 2015 година беше на слично ниво како и во изминативе неколку посткризни години. Меѓутоа, се забележуваат промени во придонесот на одделните финансиски инструменти во вкупниот пораст на ликвидните средства. Така, за разлика од изминативе години кога државните хартии од вредност беа носители на порастот на ликвидните средства, во текот на 2015 година дојде до нивно намалување, при што носител на порастот на ликвидните средства на банките беа вложувањата во финансиските инструменти кај Народната банка и во девизни ликвидни средства¹¹⁴.

---

¹¹² <http://www.nbrm.mk> [accessed at 16.05.2016]

¹¹³ Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.

¹¹⁴ Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.

Во текот на 2015 година, забрзувањето на порастот на паричните средства и побарувањата на банките во Народната банка беше особено изразено во втората половина од годината. Истото се однесува и на порастот на краткорочните депозити пласирани во странски банки. Падот на вложувањата на банките во државни хартии од вредност во 2015 година, во голем дел се должи на промените на примарниот пазар за државни хартии од вредност во текот на годината. За разлика од минатите неколку години, во 2015 година се забележа тренд на намалување на нето-издадениот износ на државни хартии од вредност на примарниот пазар. Ова особено беше видливо во последниот квартал од годината, кога имаше историски најголем пад на нето-издадените континуирани државни хартии од вредност.

Покрај ова, учеството на државните хартии од вредност во вкупните ликвидни средства на банките, на годишна основа се намалени. Во текот на 2015 година дојде и до реструктурирање на понудата на државни хартии од вредност и до зголемување на нивната рочност, со што се зголеми учеството на државните обврзници во структурата на портфолиото на државни хартии од вредност на банките, за сметка на намалување на учеството на државните записи. На крајот на 2015 година, паричните средства и побарувањата на банките од Народната банка опфаќаат речиси една половина од ликвидните средства на банките. Во рамките на оваа компонента од ликвидните средства, најголем износ отпаѓа на вложувањата во благајничките записи, следени од средствата на сметките на банките во Народната банка. Во 2014 година настанаа одредени структурни поместувања во паричните средства и во побарувањата на банките од Народната банка, односно настана зголемување на учеството на расположливите депозити во денари, а забележително намалување на учеството на благајничките записи. Овие финансиски инструменти го претставуваат главниот дел од девизната компонента на ликвидните средства на банките, така што нивниот динамичен пораст предизвика забрзување на порастот на ликвидните средства во девизи. На крајот од 2015 година, годишниот пораст на ликвидните средства во девизи забележа највисока стапка на пораст во последните четири години.

Приносот што го носат ликвидните финансиски инструменти на банките е во директна зависност од движењата на пазарните каматни стапки. Притоа, структурните промени на ликвидните средства во 2015 година се случуваа во услови на историски

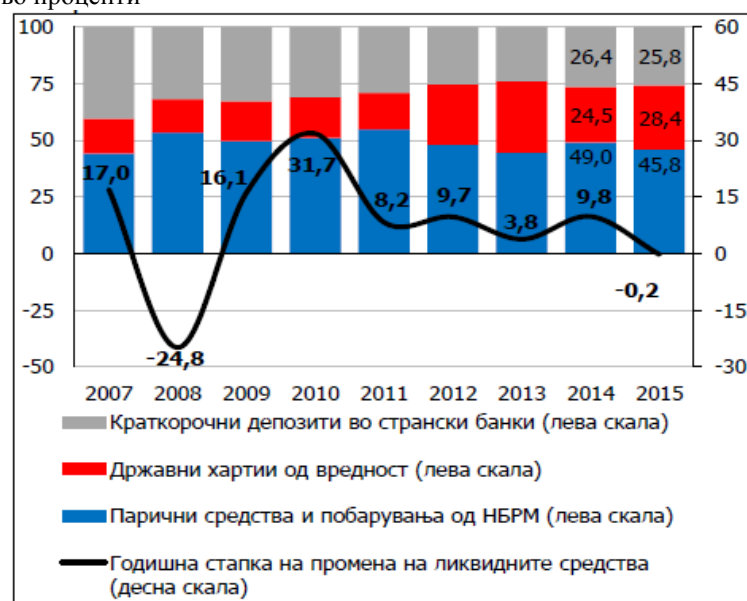
најниски каматни стапки, како на домашниот финансиски пазар, односно за финансиски инструменти во домашна валута, така и на меѓународните финансиски пазари, што главно се должи на експанзивната монетарна политика на Европската централна банка. Воедно, продолжи постепеното стеснување на распонот меѓу денарските каматните стапки на домашниот меѓубанкарски пазар (СКИБОР) и основните меѓубанкарски стапки во еврозоната (ЕУРИБОР).

Ликвидните средства ги опфаќаат паричните средства и средствата на сметките кај Народната банка, благајничките записи на Народната банка, кореспондентните сметки и краткорочните пласмани кај странски банки и пласманите во краткорочни хартии од вредност издадени од државава. За потребите на анализата на ликвидноста, средствата и на обврските во денари со валутна клаузула се сметаат како денарски.

2.2. Ликвидни средства и показатели за ликвидноста на банкарскиот систем во Република Македонија

Показателите за ликвидноста на банкарскиот систем и во 2015 година беа стабилни, што е карактеристично за нивната динамика во целиот посткризен период. Притоа, некои од показателите се и на повисоко ниво споредено со 2007 година, што главно произлегува од позитивните промени во рочната структура на обврските на банките (описани погоре во текстот). Ликвидните средства учествуваат со околу една третина во вкупните средства на банките и покриваат околу 60% од краткорочните обврски и над 90% од обврските со договорна останата рочност до 30 дена.

Графикон 25. Ликвидни средства, структура и годишна стапка на пораст во проценти

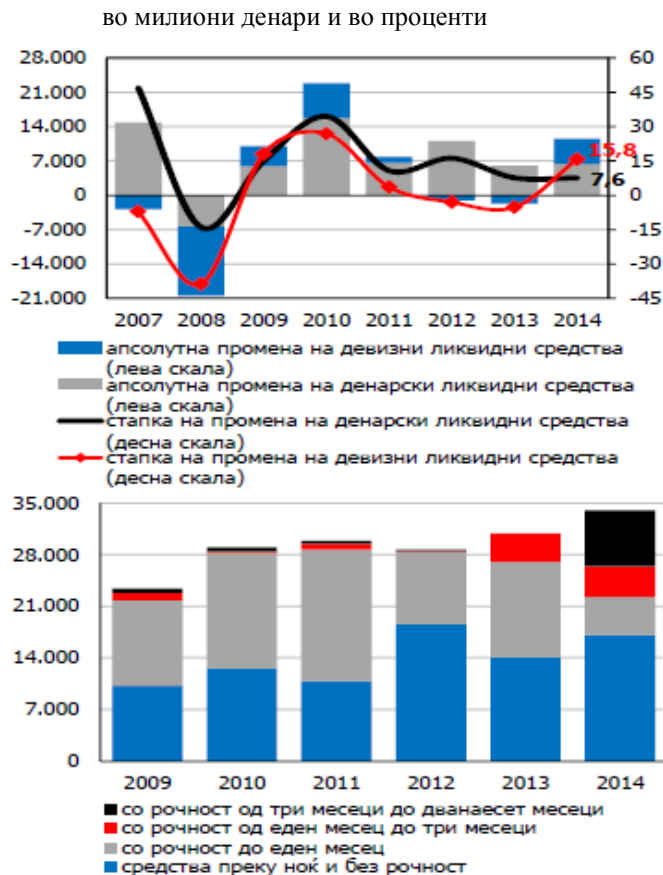

Извор: Народната банка на РМ

Воедно, во текот на 2015 година споредено со минатите година, се забележува тренд на постепена конвергенција на овие показатели по одделни банки. Сето ова, укажува на задоволителен обем на ликвидност со кој располага македонскиот банкарски систем¹¹⁵.

¹¹⁵ Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.

Графикон 26. Апсолутна и релативна годишна промена на ликвидните средства според валутата (горе) и според структура на краткорочните депозити кај странски банки (долу)

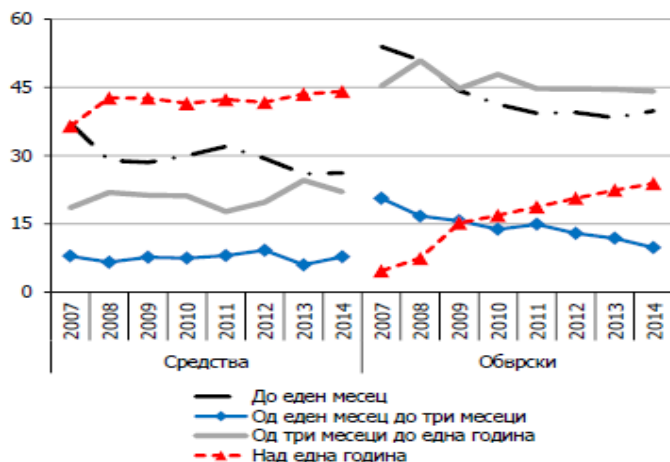
Извор: Народната банка, врз основа на податоците доставени од банките.

Соодносот меѓу кредитите и депозитите на нефинансиските субјекти остана на стабилно ниво од малку под 90%, што воедно укажува дека банките најголемиот дел од прибраните депозити го искористиле за финансирање на кредитната поддршка на домашните економски субјекти. На крајот од 2014 година, овој показател се движи во интервал од 72,3% до 127,2%, при што кај четири банки овој сооднос е над 100%. Показателите за ликвидноста според валутните карактеристики на средствата и обврските во текот на 2014 година покажаа различна динамика. Така, показателите за девизната ликвидност се подобрија, што посебно дојде до израз во втората половина од годината. Двигател на ова движење беше порастот на девизната компонента на ликвидните средства

на банките, поради зголемувањето на нивната склоност за пласирање средства на сметки во странски банки.

Графикон 27. Структура на средствата и обврските на банките според нивната договорна преостаната рочност

во проценти

Извор: Народната банка, врз основа на податоците доставени од банките.

Показателите за ликвидноста во денари главно бележат тренд на намалување, но сè уште се далеку повисоки во споредба со показателите за девизната ликвидност, поради зголемувањето на учество на денарските ликвидни финансиски инструменти во ликвидните средства на банкарскиот систем.

2.3. Ликвидноста по одделни групи банки и по поединечни банки

На крајот од 2015 година¹¹⁶ ликвидните средства на ниво на банкарскиот систем во Република Македонија изнесуваат 128.181 милион денари, забележувајќи пад на годишна основа за 317 милиони денари, (0,2%). Иако ова намалување е мало, сепак, треба да се одбележи дека за првпат по финансиската криза од 2008 година, ликвидните средства на банките забележаа пад. Во услови на годишен пораст на депозитите на домашните нефинансиски субјекти, историски ниски каматни стапки на државните хартии од вредност и релативно ниски приноси на меѓународните финансиски пазари, главен двигател на намалувањето на ликвидните средства во Република Македонија беше склоноста на банките за пласирање средства во домашната економија, преку финансирање на домашните економски субјекти. Ваквите промени во одреден дел се резултат и на измените во оперативната рамка за спроведување на монетарната политика, што Народната банка ги направи во текот на 2015 година, а особено намалувањето на каматната стапка на расположливите депозити на банките преку ноќ од 0,5% на 0,25% и на расположливите депозити до седум дена од 1,0% на 0,5%. Така, во текот на 2015 година, вложувањата во финансиските инструменти кај Народната банка и пласманите во девизни средства во странски банки бележеа годишен пораст. Оттука, и нивната годишна стапка на промена, во текот на 2015 година, постојано опаѓаше, па на крајот од годината стана и негативна. Најголем придонес во годишниот пад на ликвидните средства на банките имаа паричните средства и побарувањата на банките од Народната банка. Овие финансиски инструменти забележаа намалување во 2015 година за 6,7%, со што и нивното учество во вкупните ликвидни средства на банките на крајот од 2015 година, во споредба со крајот на 2014 година, се намали за 3,2 процентни поена. Воедно, нивното релативно значење во минатите неколку години бележи очигледен надолен тренд, што се согледува преку динамиката на односот на овие средства со одредени категории обврски за кои е карактеристична поголема променливост. Сепак, и покрај ваквиот тренд на намалување,

---

¹¹⁶ Ликвидните средства ги опфаќаат: 1) паричните средства и побарувањата од Народната банка, каде што се вклучени ефективните парични средства, паричните средства на сметките на банките во Народната банка, расположливите депозити кај Народната банка и благајничките записи; 2) краткорочните депозити кај странски банки, вклучително и средствата на банките на нивните кореспондентните сметки во странство и 3) сметководствената вредност на пласманите во хартии од вредност издадени од централни влади, т.е. државни хартии од вредност издадени од Република Македонија и издадени од странски држави. За потребите на анализата на ликвидносниот ризик, средствата и обврските во денари со девизна клаузула се сметаат како денарски.

паричните средства и побарувањата на банките од Народната банка редовно се најзастапената компонента на ликвидните средства на банките. Во нивни рамки, најголемиот износ отпаѓа на вложувањата во благајничките записи. Во текот на 2015 година¹¹⁷, Народната банка продолжи да ги организира аукциите на благајничките записи преку тендер со износи и ограничен понуден износ, што во услови на поповолен принос во споредба со расположливите депозити, придонесе за одржување на нивниот износ на стабилно ниво. Наспроти ова, расположливите депозити кај Народната банка и средствата на сметките во Народната банка во текот на 2015 година забележаа намалување, што во одреден степен е ефект од промените во оперативната рамка за спроведување на монетарната политика врз управувањето со ликвидноста од банките, но и поради засилувањето на склоноста на банките за кредитирање. Учеството на ликвидните средства во вкупната актива во изминативе години се зголеми кај осум банки, додека покриеноста на краткорочните обврски со ликвидна актива се зголеми кај девет банки.

---

¹¹⁷ Согласно со Одлуката за расположливите депозити („Службен весник на Република Македонија“ бр. 49/12, 18/13, 50/13, 166/13 и 35/15), банките можат да пласираат депозити во Народната банка секој работен ден со рок на достасување од еден работен ден и еднаш неделно со рок на достасување од седум дена.

Табела 29. Показател за ликвидноста по одделни групи банки

Показател	2013 година				2014 година				2015 година			
	Гл. банки	Ср. банки	Мл. банки	Банк. систем	Гл. банки	Ср. банки	Мл. банки	Банк. систем	Гл. банки	Ср. банки	Мл. банки	Банк систем
Ликвидни средства/вкупни средства	32,8%	32.8%	34.2%	32.%	33.9%	31.1%	33.6%	33.2%	32.1%	29.0%	34.6%	31.4%
Ликвиднисредства/вкупни обврски	38.2%	35.2%	40.3%	37.5%	39.6%	33.6%	39.7%	38.0%	37.7%	31.5%	40.2%	36.0%
Ликвиднисредства /краткорочни обврски	53.4%	70.8%	66.5%	57.4%	56.3%	69.0%	64.9%	59.2%	52.6%	61.6%	59.8%	54.9%
Ликвидни средства / Обврски со преостанатарочност до 1 г.	45.2%	50.0%	48.7%	46.1%	48.0%	49.0%	47.0%	47.9%	43.9%	46.8%	47.3%	44.1%
Ликвидни средства / обврски со преостаната рочност до 30 дена	91.7%	99.4%	106.6 %	93.4%	91.2%	95.5%	92.6%	91.6%	78.7%	72.0%	90.9%	76.4%
Ликвидни средства/вк. депозити на нефин. субјекти	42.3%	55.1%	49.5%	45.1%	43.0%	50.8%	47.5%	44.8%	40.3%	45.8%	48.6%	41.9%
Ликвидни средства/депозити на домаќинства	57.2%	77.4%	71.2%	61.7%	58.7%	74.4%	67.9%	62.2%	55.6%	71.0%	77.2%	59.5%
Кредити/депозити	84.6%	103.5	92.1	88.8	83.3%	104.8 %	90.5%	88.1%	86.2%	105.3 %	89.6%	90.6%

* Групите банки се прикажани според нивниот состав на 31.12.2015 година

Извор: Извештај за ризиците на банкарскиот систем на РМ во 2015 година

Кај показателот за соодносот на кредитите и депозитите на нефинансиските субјекти се забележува најголема дисперзија, во смисла на разлика меѓу банката со максимална и банката со минимална вредност. Но, и покрај очигледната разлика меѓу крајните вредности, меѓукварталната разлика на овој показател е релативно мала. Во изминативе години, овој показател забележа надолно движење кај половина од банките, што упатува на зацврстување на ликвидносната позиција, додека кај другата половина од банките, соодносот кредити/депозити се зголеми, што упатува на постепено зголемување на степенот на искористеност на депозитите за финансирање на кредитната активност. Разликите меѓу одделните банки кај овој показател, всушност, се одраз на различните стратегии на банките за финансирање и за стекнување извори на средства, но и на различниот степен на агресивност во освојување на одредено учество на кредитниот пазар.

2.4.Извори на финансирање на банкарскиот систем

Во 2015 година, активата на финансискиот сектор забрзано растеше, што најмногу беше условено од банкарскиот сектор, а потоа и од пензиските фондови и од друштвата за осигурување. Во банкарскиот систем на Република Македонија најзастапен е странскиот капитал – 75% од вкупниот акционерски капитал потекнува од странски акционери. Со тоа, банкарскиот систем е под влијание и на економски и на некономски фактори кои произлегуваат од нивните матични субјекти и од земјите од каде што потекнуваат тие. Финансиското раздолжување кон матичните лица на домашните банки (седум банки се подружници на странски банки, од кои шест од земји од ЕУ), продолжи во 2015 година, но тоа не предизвика разнишување на ликвидносната позиција на банките, бидејќи нивните активности не зависат од изворите од нивните матични лица. Дури и симулацијата на целосен одлив на средствата користени од матичните лица (или од банкарски групи), речиси нема никаков ефект врз ликвидноста на банките, со оглед на малата зависност на домашните банки од нивните „мајки“.Банките го зафаќаат најголемиот дел од финансискиот систем, а по нив следат двата сегмента кои имаат и голем потенцијал за

натамошен пораст, пензиските фондови и друштвата за осигурување. Од друга страна, обемот на активности на штедилниците, брокерските куќи и на друштвата за лизинг продолжи да се намалува, што е причина за натамошно намалување на нивното значење за целокупниот систем. Минимална е улогата и на финансиските друштва, но и на инвестициските фондови, иако нивното учество во активата на финансискиот систем двојно се зголеми.

Табела 30. Структура на вкупните средства во финансискиот сектор на Република Македонија

Вид на финансиски институции	Вкупни средства		Структура во %		Промена		Број на институции	
	2013	2014	2013	2014	Апсолутна промена	Во проценти	2013	2014
Депозитни финансиски институции	372.404	403.176	88,3	87,5	30.772	8,3	20	19
Банки	369.505	400.281	87,6	86,8	30.776	8,3	16	15
Штедилници	2.899	2.895	0,7	0,6	-4	-0,1	4	4
Недепозитни финансиски институции	49.422	57.772	11,7	12,5	8.350	16,9	93	101
Друштва за осигурување	13.883	16.416	3,3	3,6	2.533	18,2	15	15
Осигурителни брокерски друштва	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	26	30
Друштва за застапување во осигурувањето	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	9	11
Лизинг друштва	5.990	4.311	1,4	0,9	-1.679	-28,0	10	8
Пензиски фондови*	27.137	33.580	6,4	7,3	6.443	23,7	4	4
- Задолжителни пензиски фондови	26.819	33.074	6,4	7,2	6.256	23,3	2	2
- Доброволни пензиски фондови	319	506	0,1	0,1	187	58,7	2	2
Друштва за управување со пензиски фондови	628	508	0,1	0,1	-120	-19,1	2	2
Брокерски куќи	247	178	0,1	0,0	-69	-27,9	7	6
Инвестициски фондови*	752	1.950	0,2	0,4	1.198	159,3	10	13
Друштва за управување со инвестициски фондови	21	33	0,0	0,0	12	57,1	4	5
Друштва за управување со приватни фондови	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.	н.п.
Финансиски друштва	764	796	0,2	0,2	32	4,2	6	7
Вкупно	421.826	460.948	100,0	100,0	39.122	9,3	113	120

Извор: За секој институционален сегмент, надлежниот супервизорски орган (НБРМ, КХВ, МАПАС, АСО и Министерството за финансии).

*Износите се однесуваат на вкупните средства на бруто-основа.

Забелешка 1: Согласно со регулативата, приватните фондови и друштвата за управување со приватните фондови немаат обврска за доставување податоци за вредноста на нивниот имот и нето-имот. Во согласност со Законот за супервизија на осигурувањето, осигурителните брокерски друштва и друштвата за застапување во осигурувањето немаат обврска да доставуваат финансиски извештаи до Агенцијата за супервизија на осигурувањето.

Во 2014 година, вкупните средства на финансискиот сектор на Република Македонија бележеа забрзан пораст во однос на претходната година, што главно се должи на забрзаниот пораст на средствата на банкарскиот систем, но и на задолжителните пензиски фондови и на друштвата за осигурување. Активата на друштвата за лизинг, брокерските куќи и на друштвата за управување со пензиските фондови, бележеа негативни стапки на пораст, но тоа не го попречи забрзаниот пораст на вкупните средства на финансискиот систем.

Банките и натаму се доминантниот сегмент во финансискиот систем, иако нивното учество во вкупната актива се намали за 0,8 процентни поени, за сметка на зголеменото учество на пензиските фондови и на друштвата за осигурување.

Забрзаниот пораст на средствата на финансискиот систем уште повеќе го зголеми неговото значење за домашната економија, достигнувајќи 87,7% од бруто-домашниот производ (3,2 процентни поени повеќе од претходната година). Во споредба со анализираните земји од регионот и од Европската Унија, степенот на финансиско посредување во домашниот финансиски сектор е меѓу пониските.

Концентрацијата мерена според Херфиндаловиот индекс е висока кај повеќето од секторите во финансискиот систем. Кај банките и кај друштвата за осигурување концентрацијата е во прифатливите граници, што не е случај со другите сегменти. Иако кај дел од нив концентрацијата на активностите се намалува, таа е и натаму висока. Таков е случајот со друштвата за управување со инвестициските фондови и со брокерските куќи. Исто така, само две од вкупно шест брокерски куќи зафаќаат 81,1% од вкупната актива на овој сектор (80,6% во 2013 година). Исто така, и онака високото пазарно учество на три од вкупно тринаесет инвестициски фондови се зголеми за 7,1 процентен поен и достигна 73,6%. Според Херфиндаловиот индекс, највисока е концентрацијата кај штедилниците поради нивниот мал број, каде што, исто така, 62,2% од вкупната актива е сконцентрирана кај само една од штедилниците.

Странскиот капитал преовладува кај повеќето сегменти од финансискиот систем, освен кај штедилниците, брокерските куќи и кај финансиските друштва.

Анализирајќи по одделни земји од која потекнува странската банка, највисоко е пазарното учество на македонските банки во сопственост на банки со седиште во Грција. Иако оваа соседна земја се соочува со силна должничка криза и банките во неа се соочуваат со проблеми и со значајни одливи на депозити, сепак, тоа немаше влијание врз стабилноста на македонските банки, кои се посебни и независни правни субјекти основани во Република Македонија, со сопствен капитал и со органи на управување.

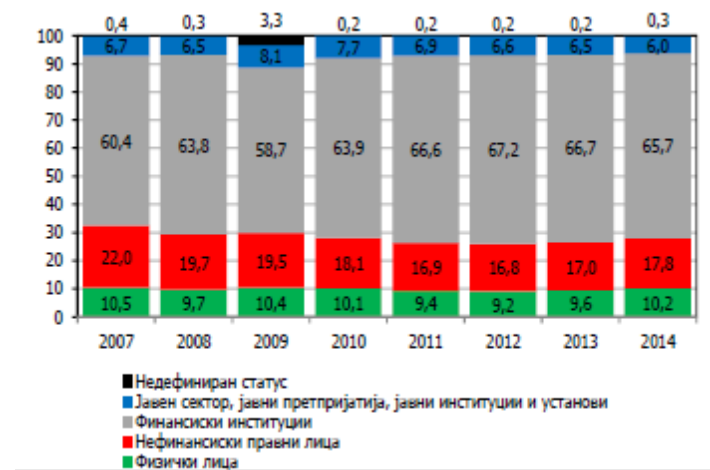
И покрај доминантното учество на странски акционери во сопственичката структура, домашниот банкарски систем остварува скроман обем на активности со нерезидентите, во кои се јавува како нето-должник. Во изминатиов период средствата пласирани кај нерезидентите претставуваат од 8% до 11% од вкупната актива на

банкарскиот систем, додека на страната на пасивата, учеството на обврските кон нерезиденти вообичаено е поголемо, па се движи од 10% до 12%. Сепак, обврските кон нерезидентите забележаа скроман пораст, од неполн 1%, но побарувањата од нерезиденти повеќе се зголемија (за околу 20%), главно поради поголемиот износ на средства на коресподентни и на депозитни сметки во странски банки. Ваквите движења условија познатителен пад на нето-задолженоста на домашниот банкарски систем кон странски лица (за 78%), со што нејзиното учество во вкупната актива се сведе на ниво од 0,4%. Анализирани по индивидуална банка, учеството на активностите со нерезиденти е значително поголемо кај поединечни банки, во споредба со агрегираното на ниво на банкарски систем. Така, во 2014 година, кај една голема банка побарувањата од нерезиденти претставуваат повеќе од 20% од вкупните средства, додека, пак, кај друга банка од групата средни банки, обврските кон нерезиденти достигнуваат една четвртина од вкупните извори на финансирање.

Финансиските институции имаат најголемо учество во структурата на обичните акции на банкитеи покрај тоа што во 2014 година оваа структура забележа промени. Вкупната номинална вредност на обичните акции на банкарскиот систем се намали за 425 милиони денари, што произлегува од припојувањето на една банка кон друга, во чија сопственичка структура покрај една домашна банка беше присутна и државата со свој удел.

Графикон 28. Сопственичка структура на обичните акции на банкарскиот систем

во проценти

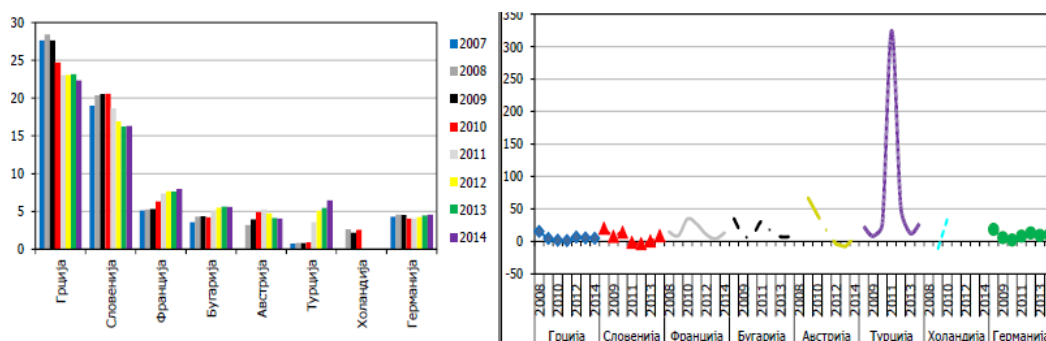
Извор: НБРМ

Ова предизвика учеството во сопственоста на финансиските институции и на јавниот сектор во вкупната номинална вредност на обичните акции на банкарскиот систем да се намалат за 1,0 и 0,5 процентни поени, соодветно, што, пак, доведе до поголемо учество на нефинансиските правни лица и физичките лица во обичните акции. Една банка изврши конверзија на приоритетните акции во обични акции, но тоа немаше позначително влијание врз сопственичката структура на обичните акции. По извршената конверзија, приоритетните (некумулативни) акции повеќе не се присутни во капиталот на банкарскиот систем.

Според земјата на потекло на акционерите, настанаа мали структурни промени во споредба со претходните години.

Графикон 29. Пазарно учество (актива) на банките (лево) и стапка на пораст на активата на банките (десно) според земјата на потекло на доминантниот странски акционер*

во проценти

Извор: НБРМ, Извештај за ризиците на банкарскиот систем на РМ во 2014 година

*Банката која е во домашна сопственост, како и банките кои немаат доминантен сопственик не се вклучени во графиконот.

Во последниве неколку години дојде до намалување на пазарното учество на банките со доминантен сопственик од Грција и од Словенија, поради помалиот пораст на активата на соодветните банки во однос на подинамичниот пораст на активата на другите банки. Пазарното учество на банката со доминантен сопственик од Турција бележи пораст, додека капиталот од Холандија повеќе не е присутен. Промените кај пазарните учества на банките со доминантни сопственици од другите земји се незначителни.

Иако во последниве седум години се забележува тренд на намалување на концентрацијата мерена според Херфиндаловиот индекс, сепак, овој показател за кредитите и за депозитите на населението сè уште е малку над прифатливата горна граница.

Трите најголеми банки зафаќаат речиси две третини од вкупната актива на банкарскиот систем, додека поединечно по банка, учеството во вкупната актива на банкарскиот систем се движи во интервал од 0,6% за најмалата банка до 23,2% за најголемата банка во системот.

Во изминативе години, во структурата на изворите на финансирање на банките се забележуваат поместувања во насока на поголемо користење долгорочни извори, намалување на депозитите на финансиските институции и пад на користените извори на финансирање од странските матични лица на банките.

Главен извор на паричните приливи за банкарскиот систем во изминативе години беше порастот на депозитите, кој генерира 80,8% од вкупните нови извори на средства на ниво на банкарскиот систем. Во споредба со претходните години, порастот на депозитите имаше зголемен придонес во формирањето на новите извори на средства на банките. Наспроти тоа, се намали придонесот на порастот на другите обврски и на падот на средствата кои не се вклучени во ликвидните средства и не се кредити. На страната на паричните одливи на банкарскиот систем, се забележуваше поголема склоност на банките за насочување на средствата во кредитите споредено со претходните години, а за намалување на обемот на пласмани во ликвидни финансиски инструменти.

По одделни банки, порастот на депозитите имаше најголемо учество во структурата на паричните приливи во банкарскиот систем во Република Македонија и како извор на ликвиден ризик за банкарскиот систем на РМ може да се наведе и токму релативновисоката концентрација на депозитите.

3. Валутен ризик во банкарскиот систем во Република Македонија

Изложеноста на банкарскиот систем во Република Македонија на валутен ризик е мала, и покрај проширувањето на јазот меѓу активата и пасивата со валутна компонента и на неговото учество во сопствените средства на банките. Соодносот меѓу агрегатната девизна позиција и сопствените средства и натаму е во рамки на пропишаниот лимит, кај сите банки (30% од сопствените средства на банките). На меѓународните девизни пазари вредноста на еврото забележа пад во однос на другите светски валути, но овие движења немаат позначително влијание врз стабилноста на македонскиот банкарски систем, со оглед на примената на стратегијата на одржување стабилен девизен курс на денарот во однос на еврото и со оглед на доминацијата на оваа валута во позициите со валутна компонента на банките. Така, ниту апрецијацијата на вредноста на американскиот долар во изминативе неколку години (особено присутна од април 2014 година), ниту, пак, неодамнешното ненадејно зголемување на вредноста на швајцарскиот франк (во јануари 2015 година) немаа позначителни ефекти врз домашниот банкарски систем.

И покрај тоа што во последните две години се забележува пораст на активата и на пасивата со валутна компонента, нивното учество во вкупната актива бележи континуиран пад, што е очигледен показател за денаризацијата на банкарските активности. Така, во 2015 година, порастот на активата и на пасивата со валутна компонента е помал од порастот на вкупната актива.

Во минативе години, изложеноста на банкарскиот систем на валутниот ризик беше зголемена, што се воочува преку поголемиот пораст на јазот меѓу активата и пасивата со валутна компонента во однос на помалиот пораст на сопствените средства на банките. Зголемувањето на јазот меѓу активата и пасивата во евра (што претставува доминантна странска валута во билансите на банките) е носител на зголемувањето на изложеноста на валутниот ризик. Сите банки, освен една, се во рамките на пропишаниот лимит за агрегатната девизна позиција (30% од сопствените средства).

За првпат по повеќе години, ваквите движења доведоа до поголем пад и на негативниот јаз меѓу активата и пасивата во странска валута и на позитивниот јаз меѓу активата и пасивата во денари со валутна клаузула.

Најголемото значење на еврото се гледа и преку неговото учество во активата и во пасивата со валутна компонентна, кое се движи на ниво од околу 90%.

Продлабочениот јаз меѓу активата и пасивата со валутна компонента, во услови на помал пораст на сопствените средства, доведе до зголемување на нивниот сооднос, што е показател за зголемено ниво на валутниот ризик.

4. Ризик од промена на каматните стапки во портфолиото на банкарски активности

Изложеноста на банките во Република Македонија на ризикот од промена на каматните стапки во портфолиото на банкарски активности порасна во 2015 година, но сè уште е незначителна во споредба со изложеноста на другите ризици со кои се соочуваат тие при своето работење. Соодносот меѓу вкупната пондерирана вредност на портфолиото на банкарските активности и сопствените средства двојно се зголеми, како резултат на зголемените долгорочни средства на банките со фиксни каматни стапки, што за банките преставува ризик за „губење“ приходи од овие позиции доколку каматните стапки на пазарот се зголемат. Сепак, овој ризик речиси во целост го неутрализира широката застапеност на позициите со каматна стапка која банките можат еднострано да ја променат.

Каматочувствителните средства и обврски во билансите на банките, во 2015 година забележаа годишен пораст од 0,1% и 8,5%, соодветно, што во најголем дел се должи на позициите со прилагодливи каматни стапки. Позициите со прилагодливи каматни стапки го зајакнаа своето учество во структурата на каматочувствителните средства и обврски како резултат на порастот на кредитите и депозитите со прилагодливи каматни стапки.

Втори по учество во вкупните каматочувствителни средства и обврски се позициите со фиксна каматна стапка. Позициите со фиксна каматна стапка на страната на средствата забележаа годишно намалување од 9,6% што беше резултат на промената на Одлуката за задолжителната резерва. Доколку се исклучи ефектот на задолжителната резерва, каматочувствителните средства со фиксна каматна стапка се зголемуваат за 9,5% како резултат на годишниот пораст на кредитите и на пласманите во орочени депозити со

фиксна каматна стапка од 15,3% и 49,9%, соодветно. Кај позициите со променлива (варијабилна) каматна стапка во изминатите години немаат значителни промени.

Во структурата на каматочувствителните средства, кредитите имаат највисоко учество и најголем годишен пораст во однос на другите позиции. Она што е карактеристично за последните неколку години е понудата на банките на станбени и на потрошувачки кредити со релативно ниска фиксна каматна стапка за првите неколку години од отплатата на кредитот. Притоа, значаен дел од овој пораст отпаѓа на позициите со фиксни каматни стапки во првите неколку години, кои според регулативата имаат третман на позиции со фиксна каматна стапка.

Анализирано според рочноста, прилагодливите каматни стапки го имаат главното место речиси во сите рочни сегменти од каматочувствителните средства и обврски до една година. Примената на овој тип каматни стапки го неутрализира ризикот за банките од промена на каматните стапки во портфолиото на банкарски активности. На подолг рок (над една година) преовладуваат средствата и обврските со фиксна каматна стапка. Кај средствата тоа се должи на претходно споменатите кредити на подолг рок со фиксна каматна стапка во првите неколку години, кои, според регулативата, во полн износ имаат третман на средства со фиксна камата сè до истекот на овој период, по кој најчесто стануваат позиции со прилагодлива камата. Во пасивата со фиксни каматни стапки (над една година), преовладуваат орочените депозити кон нефинансиските субјекти.

Во 2014 година јазот меѓу каматочувствителните средства и обврски за првпат во последните пет години има негативен предзнак и изнесува 5,4 милиони денари. Негативниот јаз е резултат на два фактора: годишен пораст, од 26,4%, на јазот со прилагодлива каматна стапка (поради поголемиот пораст на депозитите во однос на порастот на кредитите) и намалување на позитивниот јаз во фиксна каматна стапка за 17,2%. Позитивниот јаз меѓу каматочувствителните позиции со променлива каматна стапка дополнително се прошири, најмногу заради годишниот пораст на средствата на кореспондентните сметки во странски банки.

Анализата на јазот во однос на неговиот тренд во последните пет години, покажа дека во 2015 година јазот значително се зголемил и тоа во „негативна“ насока. Ова отстапување од досегашниот нагорен тренд се должи на позициите на банките со фиксни каматни стапки, односно на промената на Одлуката за задолжителната резерва. Сепак,

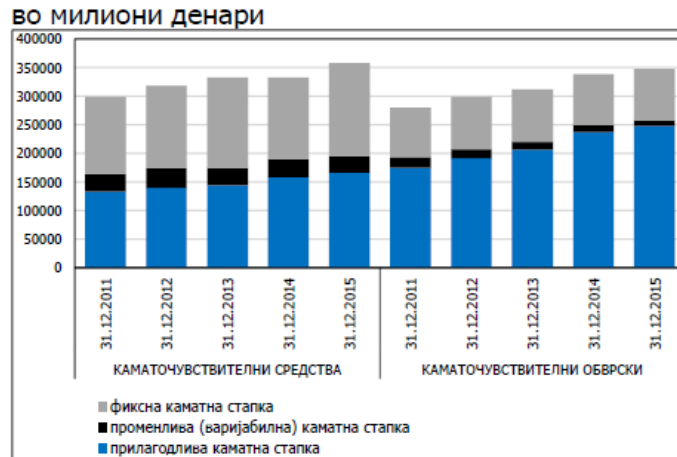

дури и да се изостави ефектот на задолжителната резерва од анализата, има негативно отстапување на вкупната нето-билансна позиција од пресметаниот тренд за последниве пет години, а кое се должи на нето-билансните позиции со прилагодлива каматна стапка.

Во 2014 година, соодносот меѓу вкупната пондерирана вредност на портфолиото на банкарските активности и на сопствените средства, двојно се зголеми (од 2,4% на крајот на 2013 година, на 4,4% на крајот на 2014 година), но е далеку под определениот максимум од 20%. Порастот на овој сооднос се должи на годишниот пораст на пондерирана вредност на банкарските активности (за 84,1%), кој во целост е резултат на порастот на нето-пондерираната вредност на позициите со фиксна каматна стапка (што, пак, се должи на зголемената рочност на активните позиции, објаснето во претходниот текст), но се должи и на годишното намалување на сопствените средства на банките. Позитивниот јаз меѓу износот на нето-пондерираната вредност на портфолиото на банкарски активности во 2014 година и пресметаниот тренд во 2015 година, во најголем дел се должи на позициите со фиксни каматни стапки, поради повисокиот годишен пораст на нето-пондерираната билансна позиција со фиксни каматни стапки. Пондерираната вредност на портфолиото на банките со фиксни каматни стапки во најголем дел е детерминирана од кредитите со резидуална рочност на достасување од 5 до 10 години, кои се пондерираат и со повисок пондер при утврдувањето на пондерираната вредност.

Изложеноста на банките на ризикот од промена на каматните стапки во портфолиото на банкарски активности остана на ниско ниво, споредено со изложеноста на другите ризици. Причината за скромната улога на овој ризик произлегува од постојната практика на банките да ги применуваат прилагодливите каматни стапки, во најголем дел од договорите за кредити и за депозити (кои се и доминантните банкарски производи). Избегнувајќи го овој ризик, банките го пренесуваат на корисниците на банкарските производи, претворајќи го во индиректен кредитен ризик. Големата застапеност на прилагодливите каматни стапки ја наметнува дилемата дали целта на нивното користење е подобро управување, избегнување или пренесување на преземените ризици, или служат како инструмент за управување со ликвидноста и со профитабилноста на банките.

Графикон 30. Структура и состојба на каматочувствителните средства и обврски, според типот на каматните стапки

Извор: НБРМ, Извештај за ризиците на банкарскиот систем на РМ во 2015 година

Оттука може да се заклучи дека банките ги користат прилагодливите каматни стапки како алатка за воспоставување рамнотежа меѓу каматочувствителните средства и обврски, претежно во рочните сегменти на краток рок. Рочната структура на прилагодливите каматни стапки де факто ги отсликува очекувањата на банките за периодот до следното „прилагодување“ на висината на каматните стапки, кое се очекува за три до шест месеца за средствата со прилагодливи каматни стапки, а за еден месец за обврските со прилагодливи каматни стапки.

Јазот меѓу каматочувствителните средства и обврски е позитивен кај позициите во денари и во денари со девизна клаузула, а негативен кај позициите во евра. Изразено позитивниот јаз кај фиксните каматни стапки произлегува од денарските позиции, кои бележат зголемен придонес во формирањето на овој јаз, пред сè заради државните хартии од вредност и заради благајничките записи со фиксна каматна стапка. Од друга страна, негативниот јаз кај прилагодливите каматни стапки се должи на позициите во евра и е последица на фактот што орочените депозити во евра претежно се со прилагодливи каматни стапки.

5. Ризик од несолвентност

Стабилната солвентна позиција и двојно повисоката стапка на адекватност на капиталот во споредба со пропишаниот минимум се темелот на стабилноста и отпорноста на банкарскиот систем на Република Македонија. Во 2015 година¹¹⁸, показателите за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем бележат извесно намалување, што произлегува од пресметковното намалување (согласно со регулативата) на износот на субординираните инструменти, како и од забавувањето на порастот на другите категории капитални позиции. Исто така, забрзувањето на порастот на активностите на банките, и покрај нивната намалена ризичност, создаде потреба за повисоки капитални барања за покривање на ризиците, кои беа покриени преку ангажирање на „слободниот“ капитал на банките, акумулиран во изминатиов период. Резултатите од спроведеното стрес-тестирање покажуваат задоволителна отпорност на банкарскиот систем, иако кај поединечни банки се воочува хипотетичка потреба за докапитализација при симулираните екстремни шокови.

5.1. Показатели за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем и ниво на ризичност на активностите

Во 2015 година¹¹⁹, показателите за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем се доближија до нивоата регистрирани во преткризната 2008 година. Стапката на адекватност на капиталот се спушти до 15,5 %, но и натаму далеку е повисока во споредба со законски пропишаниот минимум од 8%. Годишниот пораст кај капиталните позиции е под минимумот остварен во последниве седум години, а сопствените средства, за првпат во анализираниот период, бележат годишен пад. По неколкугодишното последователно намалување на годишните стапки на пораст, активностите на банкарскиот систем во 2015 година бележат извесно заживување, но сепак нивниот пораст и натаму е под нивото остварено во преткризниот период¹²⁰.

---

¹¹⁸Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2015 година.

¹¹⁹ Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2015 година.

¹²⁰ <http://www.nbrm.mk> [accessed at:26.08.2016]

По позначителното зголемување на ризичноста на банкарските активности во 2008 година, соодносот меѓу регулаторниот основен капитал и активата пондерирана според ризиците се спушти на ново „рамнотежно“ ниво, од 14%, околу кое продолжи да осцилира во наредниот период. Почнувајќи од 2008 година, банкарскиот систем одржува речиси стабилно ниво на солвентност, преку пораст на активностите, но намалување на степенот на нивната ризичност, со истовремено постепено подигнување на нивото на задолженост (левериџ). Имено, по позначителниот кредитен пораст во преткризниот период и по зголеменото ниво на ризичност на банкарските активности, следеше период на постепено намалување на ризичната содржина на банкарските активности (мерена како сооднос меѓу активата пондерирана според ризиците и вкупната, сметководствена актива). Истовремено, капиталните позиции бележат уште побавна динамика, во споредба со изминативе години, и онака забавената (и помалку ризична) активност на банкарскиот систем, што резултира со извесно подигнување на нивото на задолженост на банкарскиот систем (мерено како сооднос меѓу активата и основниот капитал пред одбитни ставки), што покажува дека банките ги финансирале овие активности преку прибраните депозити.

Нивото на ризичност на банкарските активности (мерено како сооднос меѓу активата пондерирана според кредитниот ризик и вкупната билансна и вонбилансна изложеност) е во постојан пад од 2008 година, и се спушти, од 66,7%, до 53%, на крајот од 2015 година.

По извесното влошување на севкупната стабилност на банкарскиот систем, мерена преку т.н. зет-индекс (анг. Z-index), во периодот од 2007 до 2010 година, таа бележи значително подобрување во изминативе четири години. Сепак, по достигнатиот максимум во 2013 година, зет-индексот бележи извесен пад во 2015 година, што произлегува од намалувањето на стапката на капитализираност на банкарскиот систем, но и од нешто поголемата променливост на банкарските профити во 2015 година (мерена преку стандардната девијација од стапката на поврат на просечната актива).

Пазарната консолидација и извесното подигнување на нивото на активности на помалите банки доведоа до постепено редуцирање на екстремно високите нивоа на адекватност на капиталот, присутни кај некои од нив. Така, во изминатиов седумгодишен период се забележува засилена конвергенција на домашните банки, според висината на стапката на адекватност на капиталот. Имено, разликата меѓу банката со највисока и

банката со најниска адекватност на капиталот се намали за околу 100 процентни поени, а интеркварталната разлика е помала за речиси 40 процентни поени. Истовремено, минималното ниво на стапката на адекватност на капиталот, регистрирано кај поединечна банка, е релативно стабилно.

По позначителното раздвижување на домашниот пазар на капитал во преткризниот период, почнувајќи од крајот на 2007 година, следувааше период на постепено „издишување“ на шпекулативните ценовни меури, проследен со заслабен интерес на инвеститорите за тргување со акции и со последователно намален берзански промет. Ваквите движења не ги одбегнаа ниту акциите на банките со кои се тргува на Македонската берза, чии пазарни цени забележаа позначителни надолни корекции. Така, на крајот од 2014 година, пазарната цена на акциите на четирите најголеми банки во системот е пониска од 20 до 50% од соодветната книговодствената вредност по акција, а инвеститорите во акциите на овие банки, со исклучок на една банка, подготвени се да платат, само околу 5 денари за секој денар добивка по акција (за споредба, на крајот на 2007 година, пазарните цени на акциите кај овие четири банки беа за 2 или 3 пати повисоки од книговодствената вредност по акција, а инвеститорите беа подготвени да платат и до 25 денари за секој денар добивка по акција). Трошокот на капитал (бараната стапка на принос на инвеститорите во акциите на банките) бележи намалување во 2014 година, кај две од четирите анализирани банки, а кај една од нив се доближи и до годишната стапка на принос до достасување на котираните обврзници на Македонската берза. Сепак, заклучоците изведени преку анализа на пазарните показатели за цената на капиталот на банките треба да се прифатат со резерва, имајќи ги предвид (не)развиеноста на домашниот пазар на капитал и неговата релативно малаликвидност (како длабочина, така и ширина), но и поради фактот што кај три од четирите најголеми банки во системот се присутни доминантни сопственици, со позначително учество во вкупниот број издадени акции, кои не се заинтересирани за тргување со поседуваните акции од банките. Така, освен во случајот на една од анализираниите банки, каде што во 2014 година се тргувало со повеќе од 10% од вкупниот број издадени акции, кај другите банки, во истиот период биле истргувани не повеќе од 2,5% од вкупниот број издадени акции.

Најголем дел од годишниот пораст на сопствените средства, банките го употребија за зајакнување на „слободниот“ капитал над минималното ниво потребно за покривање на

ризиците. Заради усогласување со одредбите со Одлука за методологијата за утврдување на адекватноста на капиталот, која почна да се применува од 01.7.2012 година, банките ќе треба да издвојат, агрегирано, околу 0,9 милијарди денари дополнителен капитал, и тоа пред сè за покривање на оперативниот ризик во работењето¹²¹.

5.2. Показатели за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем

Показателите за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем до 2015 година не бележат позначителни промени. Порастот на сопствените средства забрза во последниве години, по неколкугодишен период на постојано забавување на годишните стапки на промена, што најмногу е условено од реинвестираната добивка, остварена во претходните години. Еден дел од новите сопствени средства во 2015 година беше искористен за покривање на кредитниот ризик кој произлегува, најмногу, од порастот на побарувањата од други трговски друштва и од портфолиото на мали кредити. Сепак, дел од новиот износ на сопствени средства не беше ангажиран и остана „слободен“, над нивото потребно за покривање на ризиците. Резултатите од спроведеното стрес-тестирање упатуваат на задоволителна отпорност на банкарскиот систем. Според висината на стапката на адекватност на капиталот, банкарскиот систем на Република Македонија се наоѓа во добра позиција споредено со земјите на транзиција. Во изминативе години, годишните стапки на пораст на сопствените средства, основниот капитал и капиталот и резервите бележат забрзување, додека годишниот пораст на вкупната актива и на активата пондерирана според ризиците забави. Најголемо забрзување на порастот се забележува кај капиталот и кај резервите на банкарскиот систем, чија годишна стапка на пораст е повисока за 8 процентни поени во споредба со стапката на пораст остварена во минатиот период. Наспроти тоа, вкупната актива на банките забележа најголемо забавувањена годишната стапка на пораст (во споредба со другите компоненти на показателите за солвентноста и за капитализираноста на банкарскиот систем), која е пониска за 5,2 проценти поена во споредба со остварениот пораст.

---

¹²¹Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.

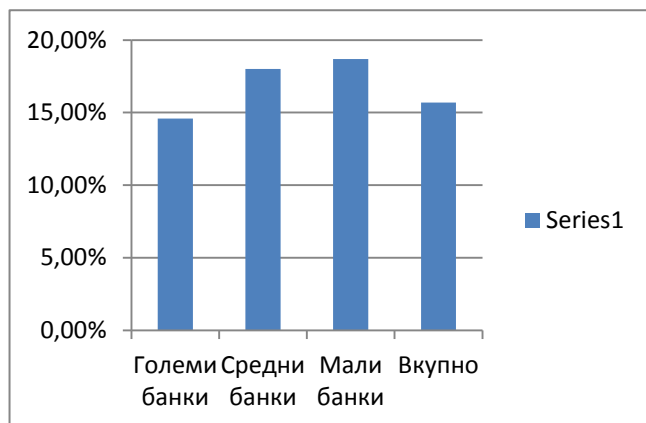
Благото намалување на стапката на адекватност на капиталот на банкарскиот систем во 2015 година е последица на зголемувањето на нивото на ризичност на банкарските активности, по повеќегодишниот период на постојан пад на нивната ризична содржина. Истовремено, нивото на задолженост на банкарскиот систем беше непроменето, по подолг период на негово постојано зголемување.

Табела 31. Стапка на адекватност на капиталот на крајот на 2015 година

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Стапка на адекватност на капиталот	16.2	16.4	16.1	16.8	17.1	16.8	15.7	15.5

Извор: НБРМ, Извештај за ризиците на банкарскиот систем на РМ во 2015 година

Графикон 31. Стапка на адекватност на капиталот на крајот на 2015 година

Извор: НБРМ, Извештај за ризиците на банкарскиот систем на РМ во 2015 година

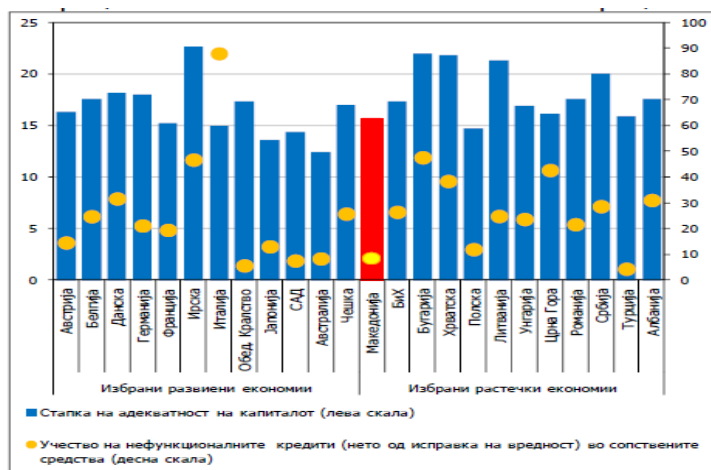
Банкарскиот систем во Република Македонија има повисока адекватност на капиталот, во споредба со банкарските системи на само три (Италија, САД и Австралија) од анализирани дванаесет развиени економии (Графикон 32) и во однос на банкарскиот систем на само две (Полска и Турција) од избраните дванаесет растечки економии. Сепак, анализата би била нецелосна, доколку не се земе предвид и значително повисокото ниво на конзервативност на македонските банки при утврдување на нивото на исправка на

вредноста за нефункционалните кредити, кое е едно од највисоките, во споредба со банкарските системи на анализираните, дваесет и четири земји.

Графикон 32. Стапка на адекватност на капиталот и учество на нето-нефункционалните кредити во сопствените средства, за избрани развиени и растечки економии во 2015 година

во проценти

во проценти

Извор:НБРМ .Извештај за ризиците на банкарскиот систем на РМ во 2015 година

5.5.1. Сопствени средства и капитал потребен за покривање на ризиците во банкарското работење во Република Македонија

Реинвестирањето на добивката остварена во претходните години, емисијата на нови акции и издавањето нови субординирани инструменти се најзначајните извори на зголемување на сопствените средства, во изминатиов седумгодишен период¹²².

Задржаната добивка во капиталните фондови на банките претставува најстабилен извор на зголемување на сопствените средства, иако во последниве три години нејзиниот придонес во порастот на сопствените средства бележи пад, најмногу поради фактот што дел од банките ја реинвестираат добивката со статус на „добивка која е расположлива за распределба на акционерите“, кој не овозможува нејзино вклучување во сопствените средства на банките.

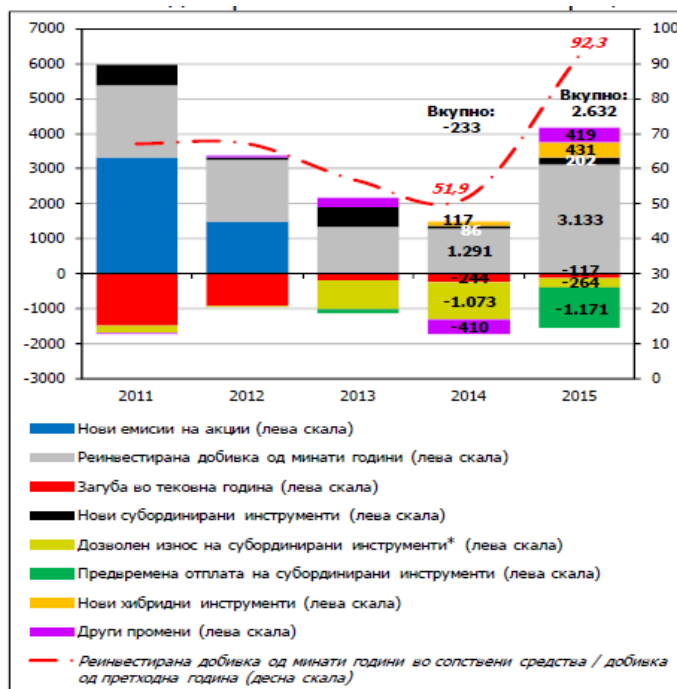
На пример, во 2015 година сопствените средства на банкарскиот систем на Република Македонија забележаа годишен пораст од 2.632 милиона денари (или за 5,8%), што најмногу е условено од реинвестираната добивка, остварена во претходните години, во износ од преку 3 милијарди денари. Се очекува дека релативно високата добивка, остварена во 2015 година, ќе биде најзначајниот извор на зголемување на сопствените средства и во наредната, 2016 година. Предвремената отплата на обврските врз основа на субординирани инструменти издадени од една банка од групата големи банки претставува уште еден позначителен извор на годишната промена на сопствените средства во 2015 година. Поточно, банката најнапред го зајакна сопствениот основен капитал преку прераспоредување на дел од задржаната добивка расположлива за распределба, во добивка ограничена за распределба на акционерите, што практично претставуваше замена на „амортизираните“ субординирани инструменти со поголем износ на капитал, и тоа со повисоко ниво на квалитет. Ваквите промени во сопствените средства го зајакнаа (за околу 2 процентни поена) и онака високото учество на основниот капитал во вкупните сопствени средства пред одбитните ставки од основниот и од дополнителниот капитал, кое на 31.12.2015 година достигна ниво од 89,8%.

---

¹²² Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.

Покрај намалување на вкупниот износ на обврски на банките врз основа на издадени субординирани инструменти, во 2015 година се забележува и позначително подобрување на рочниот профил кај овие инструменти.

Графикон 33. Структура на годишните промени на сопствените средства во милиони денари во проценти

Извор: Народната банка, врз основа на податоците доставени од страна на банките.

Издавањето нови субординирани инструменти е редовна практика во изминатиов седумгодишен период, но, сепак, станува збор за обврски кои банките треба да ги исплатат согласно со договореното, и тоа по цена (каматна стапка) која вообичаено е повисока во споредба со другите извори на финансирање. Исто така, согласно со регулативата, по навлегувањето на субординираните инструменти во последниве пет години до рокот на достасување, тие се вклучуваат по дисконтирана вредност во пресметката на сопствените средства и соодветно го намалуваат нивниот износ, уште пред истекувањето на рокот на достасување. Токму последново особено беше изразено во 2014 година и најмногу го услови годишниот пад на сопствените средства на банкарскиот систем. Учеството на основниот капитал во вкупните сопствени средства пред одбитните ставки од основниот и

од дополнителниот капитал, во последниве седум години бележи намалување од околу 3 процентни поени.

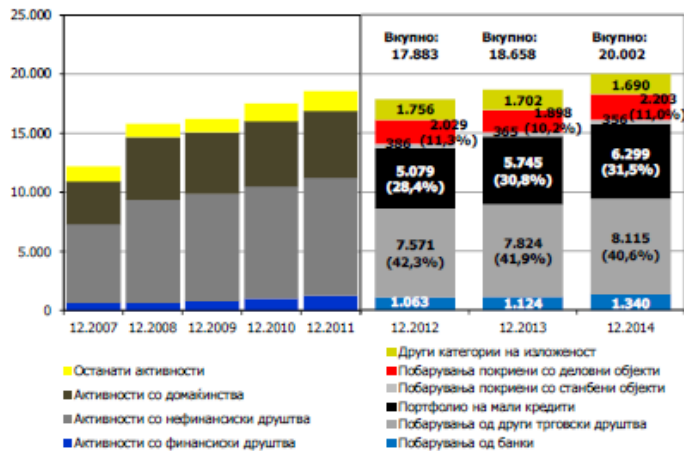
5.5.2. Движења и структура на капиталните барања и на слободниот капитал на банкарскиот систем

По позначителниот пораст на капиталните барања за покривање на кредитниот ризик, во 2007 и во 2008 година следуваше период на акумулирање „слободен“ капитал од банките, кој беше искористен во 2014 и, особено во 2015 година, кога е присутно извесно заживување на кредитната активност на банките. Капиталните барања за покривање на валутниот ризик бележат скромни промени во изминатиов седумгодишен период, а по воведувањето на обврската за утврдување регулаторен капитал за покривање на оперативниот ризик во 2012 година. Ниту капиталните барања за покривање на овој ризик не бележат некои позначајни промени. Во 2014 година, регулаторниот капитал потребен за покривање на ризиците забележа пораст од 1.529 милиони денари, или за 7,1%. Новите капитални барања беа покриени преку ангажирање на „слободниот“ капитал на банкарскиот систем, а неговиот износ се намали и поради годишниот пад на вкупните сопствени средства на банките. Околу 88% од зголемувањето на капиталните барања за покривање на ризиците се резултат на поголемиот износ на регулаторен капитал потребен за покривање на кредитниот ризик, што најмногу произлегува од порастот на портфолиото на мали кредити и од поголемиот износ на побарувања покриени со деловни објекти. И покрај искористувањето на дел од „слободниот“ капитал на банкарскиот систем за покривање на новите капитални барања за покривање на ризиците, сопствените средства над минималното ниво потребно за покривање на ризиците, и натаму имаат највисоко учество во вкупните сопствени средства, иако ова учество, за првпат во последниве седум години, се спушти под 50% и во 2014 година изнесува 48,9%. Годишното зголемување на сопствените средства на банкарскиот систем (од 4.282 милиона денари) најмногу се должи на трите нови емисии на акции во 2011 година. Задржувањето на дел од добивката за 2010 година во капиталот на банките и издавањето нови субординирани инструменти дополнително придонесоа за годишниот пораст на сопствените средства. Во 2011 година,

три банки (една од групата големи банки и две од групата средни банки) издадоа акции во вкупен износ од 3.314 милиони денари (условувајќи речиси 78% од вкупното зголемување на сопствените средства на банкарскиот систем).

Графикон 34. Износ и структура на капиталните барања за покривање на кредитниот ризик, според категории на изложеност*

во милиони денари

Извор: Народната банка, врз основа на податоците доставени од банките.

Забелешка: * Во 2012 година, регулативата за утврдување на капиталните барања за покривање на кредитниот ризик беше променета, со примената на стандардизираниот пристап од капиталната спогодба Базел 2, со што, меѓудругото, беа променети одделните категории на изложеност, за кои се утврдуваат капиталните барања за кредитниот ризик.

Профитабилноста на банките во Република Македонија и натаму јакне, на пример, добивката по оданочувањето остварена во 2015 година е поголема за 1.490 милиони денари или за 47,3%, во споредба со добивката остварена во минатата година. Причина за зголемената добивка се видно намалените каматни расходи што условија пораст на нето-каматниот приход, како и порастот на другите редовни приходи. Нето-каматниот приход што го заработуваат банките во процесот на финансиското посредување, изразен преку нето-каматната маргина, се искачи на 4,1% на крајот од 2015 година, што беше доволно за позначително подобрување на вкупната профитабилност на банкарскиот систем. Показателите за профитабилноста се подобри, а зголемена е оперативната способност на банките за создавање приходи кои ги покриваат расходите од нивното работење.

Позитивно влијание имаше и намалената исправка на вредноста на кредитите на нето-основа, поради порастот на ослободената исправка на вредност на кредитите, што соодветствува со речиси преполовената годишна стапка на пораст на нефункционалните кредити во 2015 година. Во споредба со 2014 година, бројот на банките кои остварија добивка е зголемен од единаесет на тринаесет, а нивното учество во вкупната актива на банкарскиот систем од 93,9% се искачи на 96,7%. Носител на позитивниот финансиски резултат се поголемите банки, кај кои се концентрирани околу 80% од вкупниот финансиски резултат. Намалувањето на активните и на пасивните каматни стапки продолжи и во 2015 година.

Значењето на домашниот банкарски систем за економската активност постојано се зголемува. И покрај тоа што активностите на банките зафаќаат значителен дел од БДП, сепак, постои простор за натамошно зајакнување на финансиското посредување. Споредено со повеќето од анализираниите земји-членки на ЕУ, финансиското посредување во Република Македонија е на пониско ниво, но е на слично ниво во однос на земјите од регионот.

Најголемиот дел од годишниот пораст на сопствените средства, банките го употребија за зајакнување на „слободниот“ капитал над минималното ниво потребно за покривање на ризиците. Сопствените средства над минималното ниво потребно за покривање на ризиците забележаа годишно зголемување, условувајќи речиси 70% од порастот на вкупните сопствени средства на банкарскиот систем. Истовремено, капиталот потребен за покривање на ризиците се зголеми. Вообичаено, капиталот потребен за покривање на кредитниот ризик услови најголем дел (околу 80%) од зголемувањето на вкупниот капитал потребен за покривање на ризиците.

Годишниот пораст на кредитната активност со финансиските и со нефинансиските друштва наметна потреба за повисок износ на капитал за покривање на кредитниот ризик. Сепак, порастот на потребниот капитал забави, што се должи на намалувањето на вонбилансните активности со секторот „домаќинства“ и на побавниот пораст на другата актива (кои носат кредитен ризик за банките). Повеќе од 40% од дополнително ангажираниот капитал потребен за покривање на кредитниот ризик, отпаѓаат на капиталот потребен за покривање на кредитниот ризик кој произлегува од зголеменото корпоративно

кредитирање. Во структурата на капиталот потребен за покривање на кредитниот ризик се забележува забрзување на порастот на делот потребен за покривање на кредитниот ризик, кој произлегува од поголемото кредитирање на финансиските друштва, а што во целост е резултат на зголемените долгорочни пласмани кај домашните банки наменети за финансиска поддршка на домашниот корпоративен сектор. Наспроти ваквите движења, вонбилансната кредитна изложеност кон секторот „домаќинства“ забележа годишен пад, што имаше за последица позначително забавување на годишниот пораст на ангажираниот капитал потребен за покривање на кредитниот ризик кој произлегува од вкупните активности со овој сектор. Речиси двојно помалиот годишен пораст на другата актива која носи кредитен ризик за банките е дополнителна причина за забавувањето на порастот на вкупниот капитал потребен за покривање на кредитниот ризик.

6.Направена анализа преку неколку показатели во пооделни земји

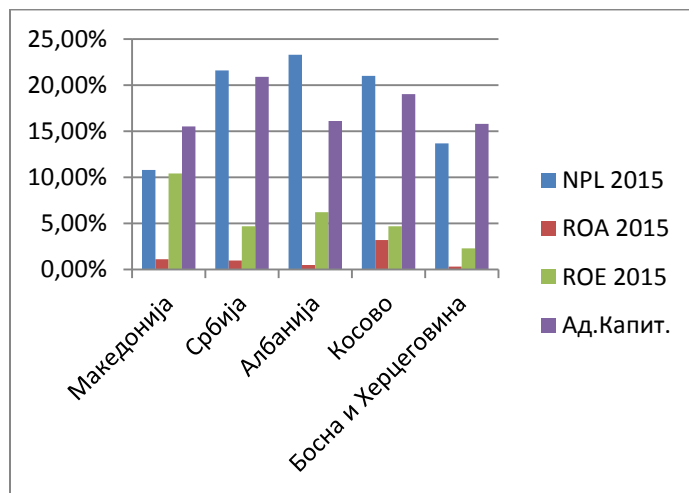
Успешноста, односно неуспешноста во функционирањето на банкарскиот систем може да се анализира преку неколку показатели.Подолу ќе бидат прикажани табеларно и графички показателите (за нефункционалните кредити NPL, стапките на поврат на активата и на капиталотROA и ROE, адекватноста на капиталот) на банкарскиот систем во Република Македонија и во земјите од регионот за 2015 година.

Табела бр 32. Учеството на нефункционалните кредити NPL, стапките на поврат на активата и на капиталотROA и ROE, адекватноста на капиталотво одделни земји со состојбата во 2015 година

	Македонија	Србија	Албанија	Косово	Босна и Херцеговина
NPL 2015	10.80%	21.60%	23.30%	21%	13.67%
ROA 2015	1.10%	0.98%	0.50%	3.20%	0.30%
ROE 2015	10.40%	4.69%	6.20%	4.69%	2.30%
Ад.Капит.	15.50%	20.89%	16.10%	19.00%	15.80%

Извор: НБРМ, ММФ и интернет-страниците на централните банки од одделните земји.

Графикон бр 35. Учеството на NPL,ROA,ROE и адекватноста на капиталот на банкарските системи во одделни земји,2015 година

Извор: НБРМ, ММФ и интернет-страниците на централните банки од одделните земји.

Кредитниот ризик е најзначајниот ризикво банкарскиот систем, но според табелата 32 и графиконот 35, во 2015 година тој не предизвикуваше поголема загриженост.

Порастот на нефункционалните кредити видно се намали споредено со посткризниот финансиски период, 2007/2008 година, со што учество на нефункционалните кредити во вкупните кредити на крајот на 2015 година изнесуваше 10,8%, со што јасно се докажува дека Република Македонија е во подобра позиција споредено со анализираниите одделни земји од регионот.

Движењата на нефункционалните кредити произлегуваат од нефункционалните кредити на корпоративниот сектор, чиј пораст исто така се намали во 2015 година. Од друга страна, во наредниот период се очекува намалување на нефункционалните кредити во Република Македонија врз основа на преземената мерка од Народната банка за отпис на побарувањата кои целосно се резервирани подолго од две години.

Од табелата 32 може да се извлече заклучокот дека профитабилноста на банкарскиот систем во Република Македонија е во рамките на банкарските системи со позитивни стапки на поврат на активата и на капиталот во 2015 година. Повратот на активата и на капиталот (ROAA и ROAE) во нашава земја изнесуваат 1,1% и 10,4%. Од табеларните показатели се гледа дека банкарскиот систем на Република Македонија се наоѓа во поповолна позиција споредено со групаподелни анализирани земји и ако и банкарските системи на анализираниите земји се консолидираат и се приближуваат до долната граница на профитабилност од земјите во еврозоната.

Според висината на стапката на адекватност на капиталот, банкарскиот систем на Република Македонија се наоѓа во поповолна позиција споредено со листата на анализираниите земји од регионот. Стапката на адекватност во 2015 година изнесуваше 15,5% и забележуваше мало намалување поради зголемената кредитна активност на банките. Согласно со Базелските стандарди, минималниот коефициент на адекватност на капиталот изнесува 8%. Од табелата 32 се гледа дека банките во Република Македонија и во Босна и Херцеговина според овој показател се во најповолна позиција.

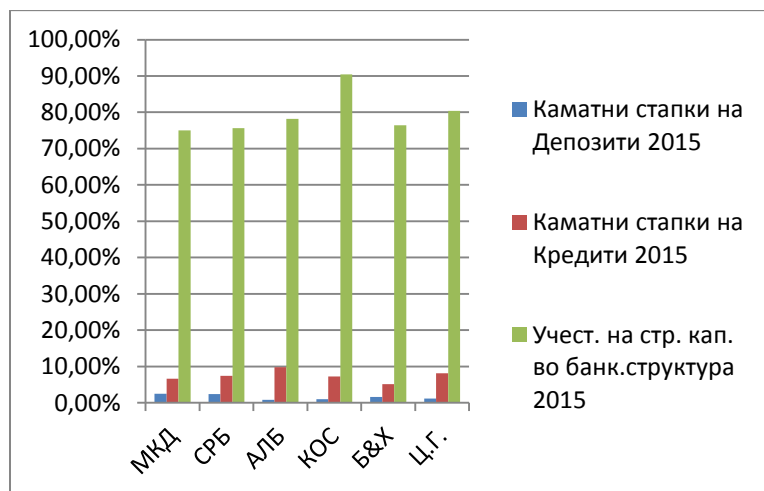

Табела бр 33. Каматните стапки на депозити и кредити и учеството на странскиот капитал во банкарската структура во одделни земји со состојбата во 2015 година

	МКД	СРБ	АЛБ	КОС	БиХ	ЦГ
Каматни стапки на депозити 2015	2.50%	2.36%	0.80%	1.00%	1.60%	1.23%
Каматни стапки на кредити 2015	6.60%	7.40%	9.80%	7.20%	5.10%	8.53%
Учество на странски капитал во банкарската структура 2015	74.8%	76%	78.2%	90.40%	76.4%	80.4%

Извор: НБРМ, ММФ и интернет-страниците на централните банки од одделните земји.

Графикон бр 36. Каматни стапки и учеството на странскиот капитал во одделни земји од регион, 2015 година

Извор: НБРМ, ММФ и интернет-страниците на централните банки од одделните земји

Од табелата 33 и од графиконот 36 може да се види дека во Република Македонија и во анализираните одделни земји од регион активните и пасивните каматни стапки на банките се намалуваа рамномерно. Сето ова, надополнето со опкружувањето на ниските каматни стапки ги ограничува можностите за посилен пораст на изворите на финансирање на банките.

Ваквата позиција главно произлегува од примената на прилагодливите каматни стапки од банките, коиго минимизираат ризикот од промена на каматните стапки во

банкарските портфолија, но го зголемуваат индиректниот кредитен ризик. При постојани укажувања за можните ризици од примената на овие каматни стапки, во 2015 година е зголемена употребата на фиксните каматни стапки, за сметка на намалувањето на позициите со прилагодливи каматни стапки. И според овие показатели можеме да констатираме дека нашава земја е во многу поповолна ситуација во однос на другите земји од регионот.

Што се однесува до учеството на странскиот капитал во банкарскиот систем, според табелата 33, во Република Македонија и во анализираниите земји можеме да констатираме дека има голем прилив на странски капитал во нив, и тоа (74.8% во Р. Македонија, па до 90.4% во Косово), кадешто вкупниот акционерски капитал потекнува од странските акционери. Со тоа, банкарските системи на нашава земја и на земјите од регионот се под влијанија на економските и на неоекономските фактори, кои произлегуваат од нивните матични субјекти и од земјите од кои тие потекнуваат. Ниските приноси на финансиските инструменти на домашниот и на меѓународниот финансиски пазар во 2015 година придонесоа за задржување на склоноста на банките за кредитирање. Изложеноста на банките надругите ризици не е релевантна, како резултат на доминацијата на еврото во девизниот подбиланс на банките и на применетата стратегија на стабилен номинален девизен курс на денарот во Република Македонија во однос на еврото, со што се минимизира значењето на валутниот ризик за банките. Амбиентот во кој функционираше банкарскиот систем во Р. Македонија беше под силно влијание и на факторите од неоекономска природа, пред сè на изразените домашни политички превирања.

Банкарскиот систем во Република Македонија во услови на забавено заздравување на глобалната економија и покрај сите предизвици, ја задржа својата стабилност и остана отпорен на шоките од домашното и од надворешното опкружување.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Целта на докторската дисертација насловена како *Кредитен ризик и управување со кредитен ризик во земјите на транзиција, со посебен осврт на Република Македонија* е анализа на значањето на кредитниот ризик и управување со кредитниот ризик на земјите во развој и во транзициските економии, со посебен осврт на Република Македонија. Во рамките на овој труд се извршени анализи на значајните извори на кредитниот ризик, начините на современо управување со ризикот, честите промени во регулаторните правила и глобализацијата на банкарскиот бизнис, односно појавата и развојот на меѓународното банкарство и стекнатото искуството на развиените земји и земјите во развој и на транзициските економии, вклучувајќи ја тука и нашава земја. Со процесот на дерегулација на финансиските и на банкарските пазари во светот, конкуренцијата меѓу комерцијалните банки и другите финансиски институции, со намалувањето на бариерите во работата на банките во сферата на меѓународните трансфери и другите пропратни трендови кои се присутни во современото банкарство, банките се принудени да остваруваат добивка во потполни конкурентски односи на финансискиот пазар. Таквата пазарна ориентација подразбира прилагодување на деловната филозофија на банката кон новите либерални услови, конципирање на деловната политика кон нови основи и промена на стратегијата во оперативно управување. Треба да се потенцира дека некогашната класична улога на банката, чија суштина беше во собирањето депозити и во одобрувањето кредити, доживеа важни измени во правец на диверзификација на дејноста на банката, односно на услугите, особено оние кои припаѓаат на категорија на сопствени активности, односно деловности кои се вршат во свое име и за своја сметка.

Врз основа на претходно изложеното во трудот, можеме да извлечеме одредени заклучоци кои кореспондират со поставените тези на овој докторски труд:

➤ Иако пазарните услови се поставени врз реални конкурентни услови, сепак треба да се развиват и понатаму конкурентните односи меѓу банкарските институции преку процесот на нивната перманентна диференцијација од аспект на успешноста и профитабилноста во деловноста.

➤ Постојењето различни аспекти од изложеноста на кредитен ризик на банките, особено од аспект на ценовната конкуренција како и аспектот на продуктната (услужната) конкуренција, покажуваат широка дисперзираност на овие услуги базирани на разни финансиски иновации како и финансиски инструменти.

Во согласност со веќе спомнатите трендови, јасно е дека банките добија доста широк простор за пазарно однесување и за остварување добивка, додека, од друга страна, стануваат изложени на сè поголем ризик.

➤ Како резултат на постоењето на разните инструменти, техники, како и разни банкарски производи и финансиски деривати, листата на ризици со кои банките перманентно се соочуваат и потребата од минимизирање на таквите ризици станува неопходна, а како резултат на анализите дојдовме до заклучок дека банките треба да ги искористат сопствените компаративни предности, искористувајќи ги своите деловни перформанси.

➤ Врз основа на претходно презентирани потенцијални ризици, клучот за ефикасно и успешно управување со ризиците од банките е дефинирање, воспоставување и спроведување ефикасен систем и методи на менџмент-контрола.

Инаку системот на управување со ризици не е лесно да се дизајнира, а уште потешко е да се примени во практика. Овој систем е сложен и бара постојани прилагодувања во зависност од видот на дејноста на банката, нејзината големина, организациската структура и од обемот на активностите. Со постојани промени и прилагодувања на организацијата, таа се развива, добива искуство и ја изградува својата култура.

➤ Заради иманентата желба за поголем профит, од една страна, што е во интерес на акционерите и ја изложува банката на ризик, а од друга страна желбата за сигурност и солвентост на банката, која е во основа на интересите на стејкхолдерите, може да се заклучи дека врз „наклоноста кон ризик на банката“ пресудно влијание има „деловната култура на организацијата“, врз основа на која се разликуваат успешните од неуспешните. Поради овие меѓусебно спротивставени интереси кога се ризиците во прашање, може да се каже дека на наклоноста кон ризик на банката пресудно влијае има културата на институцијата. Кога станува збор за културата на институцијата во врска со

ризикот, тогаш треба да се има предвид дека во финансиските институции свеста за ризикот секогаш е присутна и во нив вградена. Она што ги диференцира овие институции не е прашањето дали постои или не свест за ризикот, туку до кое ниво ризикот е имплементиран во институцијата. Токму тоа е досегнато ниво на културата, чиј важен дел ја чини менаџмент-контролата, пресуден фактор врз основа на кој можат да се разликуваат оние кои ќе успеат и ќе опстанат, од оние кои нема да преживеат. Инаку, во прилог на овие факти да напомниме дека и настанатата светска криза ги предупреди сите финансиски системи и покажа дека секоја несериозност и заспаност во смисла на наследењето знаци кои укажуваат на можните нарушувања може скапо да го чини не само финансискиот систем на една земја, туку и светскиот финансиски систем.

➤ Врз основа на анализирани видови ризик во работата на банките (кредитниот ризик, ризикот на ликвидноста, ценовниот ризик, оперативниот ризик и др.) коимеѓусебно се зависни и во еден корелативен однос, што подразбира дека настанувањето еден вид ризик влијае врз појавата и на другите видови ризици, кои моменти го обврзуваат менаџментот на банката за постојано подобрување на способностите за идентификување, мерење и за преземање соодветни мерки од банката.

➤ Во функција на севкупната контрола на ризиците со кој се соочуваат банките, како неопходна деловна потреба се јавува и постоењето на развиен информативен систем за известување, мониторинг и за контрола на ризикот.

➤ Од аспект на успешното управување со ризици, дојдовме до заклучокот дека функцијата на управување со ризици мора да биде независна од оперативните сектори и со јасна издвоеност на нивоата на одговорност, се разбира, сето ова пропратено со периодична ревизија и евалуација.

➤ Следново заклучно согледување се однесува на процесот на управување со кредитниот ризик,пришто заклучивме дека при креирањето на соодветната организациска структура за управување со ризикот и изборот меѓу централизираната и децентрализираната структура, современите трендови покажуваат дека се оди кон централизација на управувањето со ризикот. Ваквиот пристап во голем дел е последица на технолошките промени. Порастот на финансиските пазари е овозможен со брзите и сигурни комуникации. Банките денеска соработуваат преку бројни и разнолични

финансиски инструменти, како и во однос на активата така и на пасивата. Оваа разноличност, иако е замислена како средство за донесување профит, носи со себе и многу посебни и дополнителни ризици.

➤ Како резултат од примената на разни финансиски инструменти во работата на банките, можната несоодветност меѓу активата и пасивата, како и многу вонбилансни деловности, доаѓаат до заклучок дека банките како резултат на ова можат да останат без адекватна ликвидност или може да прикажат загуби поради промена на каматната норма. Сето тоа неминовно водеше кон структуриран пристап кон управувањето со билансот на состојбата, управувањето со активата, пасивата и со вонбилансните позиции.

➤ Како резултат на глобализацијата, можеме да заклучиме дека се јавува неопходна потреба за посветување внимание на банкарската регулатива на повисоко ниво во однос на таа на национално ниво, во согласност со препораките и стандардите на Базелскиот одбор за супервизија на банките.

➤ Врз основа на процентот на вкупните пласирани кредитни средства во земјите од т.н. транзиционен блок, како и врз основа на разните параметри кои се во функција на ефикасноста и стабилноста на банкарскиот систем на овие економии, само заради компарација, истите показатели покажуваат дека состојбата и функционирањето на банкарскиот систем во Република Македонија се многу подобри и постабилни.

Глобализацијата како светски процес кој доведува до бришење на националните граници и до слободно движење на капитал, стока и на луѓе наметна потреба на банкарската регулатива да ѝ се посвети внимание на повисоко ниво од националните регулативи.

➤ Инаку светската финансиска криза докажа дека досегашните области во предвидувањето и во контролата на ризиците не се доволни и дека мора и понатаму да се работи на нови техники кои ќе бидат насочени кон намалување на ризиците, а заради стабилна деловност на финансиските институции.

➤ Што се однесува до севкупната стабилност на македонскиот банкарски систем кој зајакна во последниве години, штомегу другото е забележано преку статистичката мерка за нејзиното следење (зет-индексот), која на крајот на соодветниот период го достигна историски највисокото ниво за последниве анализирани години. Макроекономското окружување на македонскиот банкарски систем упатуваше на

постепено закрепнување на домашната економска активност, но и на неизвесност во однос на динамиката на заздравување на глобалната економија.

➤ Овие квалитативни раздвижувања во сферата на банкарскиот систем, овозможија примена на претпазливи политики при кредитирањето на субјектите од корпоративниот сектор, за што придонесуваат и конзервативните стратегии на некои од големите банкарски групации присутни во Република Македонија. Монетарните мерки на Народната банка, со кои се овозможи дополнителна ликвидност во банкарскиот сектор, надополнети со макропрudentните мерки со исто влијание, исто така придонесоа за заживувањето на домашниот кредитен пазар, кредитна поддршка на системски значајните сектори и на кредитирањето на подолг рок.

➤ Квалитетот на кредитното портфолио на банките овозможи разграничување на различните движења, кои се одветствуваат со економските промени во земјава, глобалниот амбиент и со согледувањата на банките за ризиците. Ефектите од пролонгираната криза и натаму се одразуваат врз квалитетот на кредитното портфолио, преку висок пораст на нефункционалните кредити на корпоративниот сектор.

➤ Во последниве години во Република Македонија, поттикнати од трендот на заживување на домашната економија и на наплатите на нефункционални побарувања, дел од банките презедоа засилени напори за реструктурирање на побарувањата од оние клиенти за кои оцениле дека е потребно при способување на кредитните услови кон нивните моментални финансиски тешкотии. Овие активности на банките можат дополнително да бидат поттикнати со новата регулатива на Народната банка за управување со кредитниот ризик, која ги поттикнува банките да извршат навремено реструктурирање на побарувањата, отколку да чекаат тие да добијат нефункционален статус.

➤ Забележано е дека до 2015 година ликвидните средства кај банките и натаму растат, но малку побавно, главно поради постепеното засилување на кредитната активност но и поради зголемените вложувања на банките во долгорочни државни хартии од вредност (кои, со оглед на долгата рочност, не се опфаќаат во рамки на ликвидната актива). Сепак, тие и натаму покриваат речиси 60% од депозитите на домаќинствата во банките.

➤ Покрај ликвидноста и високата солвентност на банките, која е столб на севкупната стабилност и отпорност на банкарскиот систем, може да се заклучи дека едноставната структура и доминацијата на основниот капитал се главните карактеристики на сопствените средства на банките, што ќе овозможи нивно лесно приспособување кон новите меѓународни капитални стандарди.

➤ Исто така, можеме да заклучиме дека до 2015 година, при отсуство на позначителни износи на докапитализации, банките претежно беа ориентирани кон интерно создавање капитал, односно реинвестирање на остварената добивка. Спроведувањето докапитализации и натаму ќе биде неизвесно, особено кај домашните банки во сопственост на банки со седиште во ЕУ кои се соочени со реструктурирања во нивните банкарски системи и со зголемени супервизорски и регулаторни обврски. Од ова се очекува дека добивката ќе биде најзначајниот извор на зголемување на сопствените средства и во 2016 година, што го истакнува значењето на профитабилноста за стабилноста на банкарскиот систем, која во 2015 година значително се подобри.

➤ Како резултат на горенаведените предизвици со кои се соочуваат банките во својата работа, но и како резултат на компаративните анализи на показателите на ризикот на банките во одделни земји од регионот, може да заклучиме дека банкарскиот систем во Република Македонија во услови на забавено здравување на глобалната економија и покрај сите предизвици остана на својата стабилност и остана отпорен на шоките од домашното и од надворешното окружување.

ЛИТЕРАТУРА

1. Altman, E. I. (2000). "Predicting Financial Distress of Companies: Revisiting the Z Score and Zeta Models" Working paper, Department of Finance, New York University.
2. Anila, M.(2011). "The influence of the macroeconomic factors on the level of the credit risk in Albania" Faculty of Economy, University "Fan S. Noli" Korçë, Albania.
3. Anilda, B. (2012). "Kolaterali, zgjidhja e vetme e problemeve të kredisë në sistemin bankar?" Research paper.
4. Бранко, В.(1990). *Ризици во Банкарското Работење*, Фокус, Белград.
5. Борко, К., & Мирјана, Ц.(2006). *Банкарство*, Зајечар.
6. Борко, К.(2003). *Банкарство*, Ниш.
7. Barker, D., & Holdsworth, D.(1993). *The Causes of Bank failures in the 1980s.*—Research paper No.9325, Federal Reserve Bank of New York.
8. Бентон, Е.Г. & Џејмс, В.К.(2011). *Комерцијално банкарство, Управување со ризик*, (издадено на македонски јазик), Арс Ламина ДОО, авторски права.
9. Bessis, J.(1998). *Risk management in banking*, John Wiley & Sons Ltd.
10. Barker, D., & Holdsworth, D.(1993). *The Causes of Bank failures in the 1980s.*— Research paper No.9325, Federal Reserve Bank of New York.
11. Banking Association for Central and Eastern Europe.(2004). *Bacee's advanced level trainig course on bank risk analysis*, Budapest.
12. Basel Committee on banking Supervision. (1988). *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*, Press & Communication.
13. Basel Committee on banking Supervision. (1996). *Amendment to the Capital Accord to incorporate market risk, bank for International Settlements*, Press & Communication
14. Basel Committee on banking Supervision. (1996). *Amendment to the Capital Accord to incorporate market risk*, Bank for International Settlements, Press & Communication.
15. Basel Committee on banking Supervision. (2000). *Range of Paractice in banks Internal Ratings Systems*, Bank for International Settlements, Press & Communication.
16. Basel Committee on banking Supervision. (2004). *International Convergence of Capital Measurement and capital Standards: A Revised Framework*, Press & Communication.

17. Basel Committee on Banking Supervision. (2005). *An Explanatory Note on the Basel II Risk Weight Functions*, Bank for International Settlements, Press&Comunication.
18. Basel Committee on Banking Supervision. (2006). *Principles for the management of Credit Risk*, Press&Communication.
19. Банка на Албанија,2013,Годишен извештај и банкарско набљудување 2012,Банка на Албанија,Тирана.[Banka e Shqipërisë, 2013, Raporti Vjetor i Mbikëqyrjes Bankare 2012, Banka e Shqipërisë, Tiranë.]
20. Банка на Албанија,2014,Годишен извештај и банкарско набљудување 2013,Банка на Албанија,Тирана.[Banka e Shqipërisë, 2014, Raporti Vjetor i Mbikëqyrjes Bankare 2013, Banka e Shqipërisë, Tiranë.]
21. Банка на Албанија, 2015, Годишен извештај и банкарско набљудување 2014,Банка на Албанија,Тирана.
22. Basel Committee on banking Supervision. (1988).*International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*, Press & Communication.
23. Basel III Handbook, 2012, “Accenture Risk Management Consulting Service”, ACC11-2081_1c/11-4060,
24. Banking Association for Central and Eastern Europe. (2004). Bacee’s advanced level trainig course on bank risk analysis, Budapest.
25. Виолета, Мацова (2010). *Управување со кредитен ризик во комерцијално банкарство*, Скопје.
26. Горан,Петревски (2011). *Управување со банките*,Економски факултет, Скопје.
27. Газменд, Љуботени(2002). *Банките и банкарско работење*,Приштина.
28. Gallati, R.(2003). *Risk Management and Capital Adequacy*, McGraw-Hil Companies Inc.
29. Gupton, G., Finger, C.,&Bhatia M.(1997). *CreditMetrics – Tehnical document*, J.P. Morgan & Co.
30. Gordy, M.(2003). *A risk-factor model foundation for ratings-based bank capital rules*,Journal of Financial Intermediation 12
31. Драголуб,Вукосавлевич (2011).*Банкарско Работење*,Висока школа за пословна економију и предузетништво, Белгард.
32. Darryll Hendricks, *Evaluation of Value-at-Risk Models Using Historical Data*, FRBNY Economic Policy Review, 1996.

33. Драголуб, Вукосавлевич (2008). *Монетарна политика у Србији 1981-2006*, Тодра плус, Београд.
34. Дарел, Д., & Кенет, Ц.С. (2011). *Кредитен ризик*, (издадено на македонски јазик), Арс Ламина ДОО, авторски права.
35. Ѓукич, Ѓ., Бјелица, В., & Ристич, Ж. (2003). *Банкарство*, Економски факултет, Белград.
36. Живкович, А., Раде, С., & Борко, К. (2005). *Банкарско работење и платен промет*, Економски факултет, Белград.
37. Јован, Савич, & Горан, Квргич (2011). *Финансијски Пазар и Менаџмент на Берзите*, Белград.
38. Jović, S. (1990). *Bankarstvo*, Naučna knjiga, Beograd.
39. J.P. Morgan, 1998. *CreditMetrics - Technical Document*. (<http://riskmetrics.com/cm/pubs/CMTD1.pdf>).
40. Комазец, С., Живкович, А., & Ристич, Ж. (2000). *Деловна политика на банките*, Економски Факултет, Белград.
41. Kozarević, E. (2009). *Analiza i upravljanje finansijskim rizicima*, ЦПА, Тузла.
42. Koch, T., & MacDonald, S. (2000). *Bank Management*, Harcourt Brace & Company.
43. Cole, A., & Gunther, W. (1998). *Predicting bank Failures: A Comparison of On –and Off-Site Monitoring Systems*, Journal of Financial Services Research.
44. Crouhy, M., Galai, D., & Mark, R. (2006). *The Essentials of Risk Management*, McGraw-Hill companies Inc.
45. Caouette, J., Altman, E., & Narayanan, P. (1998), *MANAGING CREDIT RISK*, John Wiley & Sons, Inc., New York, USA.
46. Љупчо, Трпески (2009). *Банкарство & банкарско работење*, Скопје.
47. Lopez, J. (1999). *Using CAMELS ratings to monitor bank condition*, Economic Letters 19, Federal Reserve Bank of San Francisco.
48. Michael, M. (1998). *A Primer on Value at Risk*, Capital Market Risk Advisors.
49. Меѓународна инвестициона позиција на Република Македонија, НБРМ, Скопје (разни години).
50. Народна банка на Република Македонија, Одлука за управување со кредитен ризик (Службен весник на РМ бр 17/2008).
51. Петер, С.Р. *Раководење комерцијални банки* (преведено во Македонски јазик).

52. Предраг, К.(2007).*Банкарство*, Белград.
53. Peek, J.,&Rosengren, E.(1997) *Have borrower concentration limits encouraged bank consolidation?New England Economic Review 1*, Federal Reserve Bank ofBoston.
54. Philipee, J. (1997).*Value at Risk: The New Benchmark for Managing Financial Risk*, McGraw – Hill,
55. Rose P.,& Hudgins, S. (2005). *Банкарски менаџмент и финансијски услуги*, Data status, Белград.
56. Saunders, A.,&Allen L. (2003).*Credit risk measurement – New approaches to Value at Risk and other paradigms*, Jonh Wiley&Sons Inc.
57. Smithson, C. (2003). *Credit portfolio management*, John Wiley & Sons Ltd.
58. Sounders, A.,& Allen, L.(2002), *CREDIT RISK MEASUREMENT*, John Wiley&Sons, Inc., New York.
59. Томо,В.(2003).*Управљање банкарски ризицима*,Банкарство.
60. Treacy, W.,&Carey, M.(1998). *Internal Credit Risk Rating Systems at Large U.S. banks*, Federal Reserve Bulletin.
61. UBS AG; (2013).*Handbook 2012/2013*.
62. Fadil, W.(1997).*Problems with Weighted-Avarage Risk Ratings: A portfoliomangement View*, Commercial Leanding Review.
63. Francis, G.,Jau, H.,Norman, S.,& Suzan, M. (2001).*Principles of Banking*, American Bankers Association, Edition: Paperback.
64. Hirtle, J.,&Lopez,J.(1999).*Supervisory Information and the Frequency of Bank Examinations*, Economic Policy Review 5, Federal reserve Bank of new York.
65. Heffernan, S.(2005).*Modern banking*, John Wiley & Sons Ltd.
66. Ђировиќ, Милутин(2001).*Банкарство*, Bridge Company, Белград.
67. Ђировиќ, Милутин(1995). *Банкарски менаџмент*,Економски институт,Белград.
68. Ђукић, Ђ. (2007).*Upravljanje rizicima i kapitalom u bankama*, Београдска Берза, Београд.
69. Shijaku, H.,& Ceca, K. (2010). *A model for the credit risk in Albania*. Department of Research, Bank of Albania.
70. Shijaku, H.,&Ceca, K. (2011). “*A Model for the credit risk in Albania using banks” panel data*”. Research Department, Bank of Albania.

71. Извештај за банкарскиот систем и банкарската супервизија на Република Македонија во 2007 година, Мај 2008 година.
72. Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2008 година, јули 2009.
73. Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2009 година, јули 2010.
74. Извештај за банкарскиот систем и банкарската супервизија на Република Македонија во 2010 година, Април 2011 година.
75. Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2011 година, јули 2012.
76. Извештај за банкарскиот систем на Република Македонија во 2015 година, април 2016.
77. Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.
78. Извештај за ризиците во банкарскиот систем на Република Македонија во 2014 година, април 2015.
79. Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2015 година, Септември 2016 година
80. Извештај за финасиска стабилност, Централна банка на Косово бр 7, јули 2015 година
81. Годишни извештај о стабилности финансиског система, Београд 2014.
82. Одлука за управување на кредитен ризик („Службен весник на Република Македонија" бр. 50/13).
83. Одлука за изменување и дополнување на Одлуката за управување со кредитниот ризик („Службен весник на Република Македонија“ бр. 223/15).

Списанија & интернет портали

1. The Western Balkans 15 Years of Economic Transition, Регионални економски прашања - специјален извештај, Зузана Мургасова, Надим Илахи, Жак Минијан, Алисдер Скот, Ивана Владкова-Холар и тим на ММФ, MAR 15
2. Strategic Marketing in the Customer Driven Organisation
www.themanager.org/knowledgebase/marketing/index.htm [accessed at:24.04.2013]
3. Sinus Milieus www.medialine.de/medialexicon/sinus.milieus[accessed at:24.05.2013]
4. Marketing Planning www.tolearn.net/marketing/isystem.htm[accessed at:14.06.2014]
5. Media audits www.mediaaudits.de[accessed at:24.02.2015]
6. Bank Austria Creditanstalt www.ba-ca.com[accessed at:04.02.2016]
7. Mission www.businessplans.org[accessed at:14.09.2013]
8. The World Bank www.worldbank.org/mission[accessed at:12.04.2015]
9. Mission www.paloalto.com/ps/ppc/mission[accessed at:26.02.2015]
10. Narodna banka na Republika Makedonija www.nbrm.mk [accessed at: 2013,2014, 2015, 2016,2017]
11. Narodna banka Srbije www.nbs.co.yu/news[accessed at:06.01.2015,2016,2017]
12. Centralna banka na Albanija www.bankofalbania.org[accessed at:02.01.2016,10.02.2017]
13. Centralna banka na Kosovo www.bqk-kos.org[accessed at:19.06.2015,24.04.2016]
14. New trends in banking www.globalchange.com/futurebank.htm[accessed at:25.05.2016]
15. MEMBR www.memrb.com[accessed at:23.07.2015]
16. EFG Group www.efggroup.com[accessed at:26.04.2014]
17. Bank of England www.bankofengland.co.uk[accessed at:24.09.2015]
18. DeutscheBank www.db.com[accessed at:17.04.2014]
19. European Banking Federation www.fbe.be[accessed at:18.05.2015]
20. Royal Bank of Scotland www.rbs.co.uk[accessed at:11.06.2014]
21. Engleska bankarska asocijacija www.bba.org.uk[accessed at:13.09.2014]
22. Germanska bankarska asocijacija www.dbd.de[accessed at:22.04.2014]
23. Data Monitor www.datamonitor.com[accessed at:19.04.2015]
24. Strategic Marketing in the Customer Driven Organization www.themanager.org
25. World Council of Credit Unions www.woccu.org[accessed at:26.04.2015]

26. Building a Brand Identity [www. smallbizideas.com](http://www.smallbizideas.com)[accessed at:13.05.2014]
27. European Journal of Marketing www.mcb.co.uk[accessed at:29.04.2015]
28. Journal of Marketing Research www.ama.org-pubs-jmr[accessed at:26.05.2014]
29. EFMA [www. efma.com](http://www.efma.com)[accessed at:17.04.2015]
28. FINALTA, Financial Services Benchmarking - Improving Branch Service
[www. Finalta.eu.com](http://www.Finalta.eu.com)[accessed at:01.03.2014]
29. "Annual report" EBRD, razni broevi
30. [www.stopanskabanka.com.mk/финансиски извештаи](http://www.stopanskabanka.com.mk/финансиски_извештаи)[accessed at:16.08.2015]
31. [www.kb.com.mk /финансиски извештаи](http://www.kb.com.mk/финансиски_извештаи)[accessed at:24.09.2014]
32. [www.tb.com.mk/финансиски извештаи](http://www.tb.com.mk/финансиски_извештаи)[accessed at:19.04.2015]
34. www.procreditbank.com.al[accessed at:09.08.2016]
35. www.procreditbank-kos.com[accessed at:18.04.2015]